

Na vele Russische aanvallen is het koud in donker Kyiv

Door raket- en droneaanvallen op het elektriciteitsnet heeft zo'n 70 procent van de inwoners van Kyiv en omgeving geen stroom.

IN HET NIEUWS 6-7

FOTO GENYA SAVILOV / AFP

AEX naar 1.000

Beursplein 5 ziet
AEX magische
grens bereiken

IN HET NIEUWS 4-5

Stikstofcrisis
Kabinet liet ons
in de steek,
aldus provincies

ECONOMIE 22-23

Marokko naar finale
Fans hopen op
winst in Afrika Cup

IN HET NIEUWS 14

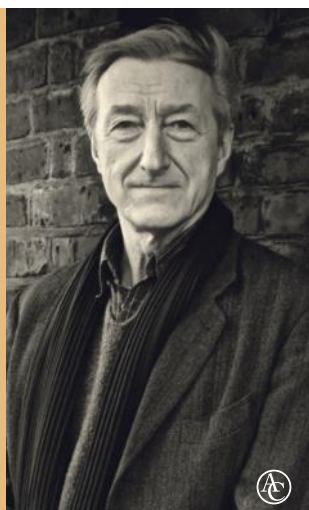

Advertentie

Vertrek(punt) JULIAN BARNES

over de
grote
thema's
van een
(schrijvers)
leven

NIEUWSBRIEVEN
De hele dag op de hoogte
nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel

REDACTIE
redactie@nrc.nl
nrc.nl/overons

ABONNEMENTSVRAGEN
ga voor meer informatie
naar nrc.nl/service

Deze uitgave komt voort uit
Algemeen Handelsblad (1828)
en Nieuwe Rotterdamse
Courant (1844)

PRIJS €4,70
Jaargang
no.
BELGIË € 5,70

IN HET LAND
ROTTERDAM

SHEILA KAMERMAN

De slagerij van iedereen

Het rijk van Freek ‘de Achtste’ is een slagerij met een vitrine van 25 meter breed, op de West-Kruiskade in Rotterdam-West. Het vlees in de vitrine ligt gerangschikt op diersoort. Vooraan kip, dat eet iedereen. Dan een deel met geitenvlees, dan schaap, rund, varken.

De overoveroveroververgrootvader van Freek Schell (59) kwam uit Zwitserland naar Rotterdam en begon er in 1796 Slagerij Schell. Telkens nam de oudste zoon, met de naam Freek, de zaak van vader over. In 1940 verhuisde de traditionele Hollandse slagerij met gehaktballen, speklapjes en karbonaadjes naar de huidige plek.

Gastarbeiders uit Spanje, Italië, Marokko en Turkije die vanaf de jaren zestig in de wijk kwamen wonen, gingen vragen: heeft u ook geitenvlees? Lamsvlees? Nou nee. Maar na tien van zulke verzoeken, zag grootvader Freek handel.

Meneer Lamari (met Marokkaanse wortels) kwam in de zaak werken. Bij hem konden islamitische klanten binnen slagerij Schell halalvlees kopen. Lamari zorgde ervoor dat het niet in aanraking kwam met varkensvlees.

Na de Surinaamse onafhankelijkheid in 1975 kwam er met de Surinamers vraag naar gerookte kip en gezouten vlees. Later kwamen vluchtelingen uit voormalig Joegoslavië die gekruide worsten met knoflook en paprika wilden. Chinese Nederlanders vroegen om buikspek, krabbetjes (soort kleine spareribs) en now chin, de kuitspier van de koe. Taai vlees vol collageen, dat pas na uren sudderen smeugig en sappig wordt. Hongaren gebruikten dat vlees voor de goulash.

Om de steeds diversere klantenkring goed te bedienen, zorgde vader Schell voor even divers personeel. Dat is altijd zo gebleven. Klanten waarderen dat, zegt Schell; zo wachtten Kaapverdiaanse klanten liever een kwartier tot Rosa beschikbaar was om hen te helpen in het Portugees dan dat hij dat deed. Zij is nu met pensioen.

Van zijn personeel leerde Freek ook specifieke bereidingswijzen. Zo heeft hij voor Chinese Nederlanders Cha Sieuw: varkensvlees of kip die is geroosterd na een marinadebad van soja, honing en kruiden. Antilliaanse Nederlanders komen aan het eind van het jaar van buiten Rotterdam voor zijn Ham di Pasku: kerstham met kruidnagels, knoflook, bruine suiker, ananas, die in Nederland moeilijk te krijgen is.

Daarnaast is de snit van belang, zegt hij. Alleen Nederlanders komen voor een stukje mager vlees zonder bot. De rest van de wereld wil het vlees én het vet, de spieren, botten en pezen. Dáár zit de smaak in.

De twee slachterijen waarmee hij werkt, leveren hem de hele

Alleen Nederlanders
komen voor een
stukje mager vlees
zonder bot

dieren die hij en zijn collega-slagers zelf uitbenen en bewerken in een grote, gladbetegelde ruimte achter de winkel. Wij verkopen alles, van kop tot staart, zegt Freek. Van oren, ribben, organen, ballen tot bloed, dat klanten gebruiken om bloedworst te maken en in emmertjes te verkrijgen is.

Wat hem opvalt is de warenkennis van veel van zijn klanten. Lekker eten is belangrijk, het mag tijd kosten, ze maken grote hoeveelheden omdat iedereen moet kunnen meegenieten. Oorspronkelijke Nederlanders hebben dat minder. Behoedzaam formulerend: „als iemand met twee karbonaadjes de deur uitloopt, is het een Nederlander.”

Hij heeft een zoon en een dochter. De zaak overnemen was niet vanzelfsprekend, zegt Freek. Ze moesten het zelf willen. Zijn zoon wilde. Over een paar jaar zwaait Freek ‘de Negende’ de scepter.

Sheila Kamerman doet wekelijks ergens vanuit Nederland verslag

AMERIKAANSE DREIGEMENTEN

Nederland stuurt één militair naar Groenland

Andere Europese landen gingen Nederland al voor met het sturen van militairen. De Amerikaanse regering blijft militair ingrijpen op Groenland niet uitsluiten.

Ruben Stiff en Toef Jaeger

AMSTERDAM/ KOPENHAGEN

Nederland stuurt één militair naar Groenland om zich aan te sluiten bij een NAVO-verkenning voor een „militaire oefening”. Het gaan om een officier van de marine. Dat meldde demissionair minister van Defensie Ruben Brekelmans (VVD) donderdagmiddag in een verklaring op X. De Amerikaanse Donald Trump dreigde de afgelopen weken om het eiland, onderdeel van het Deense koninkrijk, te annexeren.

Demissionair minister David van Weel (Buitenlandse Zaken, VVD) zei eerder op donderdag tegenover BNR dat Nederland „welwillend” zou staan tegenover een bijdrage van enkele militairen aan de NAVO-verkenning die de Amerikanen moet „geruststellen” dat annexatie van het eiland om veiligheidsredenen niet nodig is.

Op basis van de verkenning wordt een toekomstige oefening „nader vormgegeven en gepland”, schrijft Brekelmans. De NAVO overlegt nog of een „grote inzet” mogelijk is. Anders dan Van Weel noemt Brekelmans de Amerikanen niet in zijn verklaring.

In reactie op de Amerikaanse dreigingen stuurden meerdere Europese landen militairen naar Groenland. Woensdag maakten eerst de Denen bekend de komende tijd extra militairen, vliegtuigen en boten te sturen naar de semi-autonome Arctische staat. Donderdagochtend maakten ook de Duitsers en de Fransen bekend een klein aantal militairen (dertien Duitsers en vijftien Fransen) te sturen.

De Tweede Kamer nam dinsdagavond een motie van SGP’er Diederik van Dijk aan waarin de regering werd verzocht „zich binnen de NAVO actief in te zetten voor een versterkte Europese bijdrage aan de militaire aanwezigheid” in Groenland.

Trump blijft volhouden dat het overne-

men van Groenland van belang is voor de nationale veiligheid van de Verenigde Staten. „Als wij het niet doen, dan zal China of Rusland het wel doen”, zei hij eerder tijdens een persconferentie. Maar volgens sommige analisten gaat het Trump vooral om de economische baten die op Groenland te behalen zijn; het eiland herbergt olie en zeldzame aardmetalen.

‘Agree to disagree’

Woensdagmiddag spraken de Deense minister van Buitenlandse Zaken Lars Løkke Rasmussen en zijn Groenlandse collega Vian Motzfeldt in het Eisenhower-gebouw op het terrein van het Witte Huis met de Amerikaanse vicepresident JD Vance en minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio. Løkke Rasmussen en Motzfeldt noemden het gesprek ‘constructief en openhartig’.

Aanleiding voor het gesprek waren de dreigementen van de Amerikaanse presi-

Op basis van de verkenning wordt een toekomstige NAVO-oefening nader vormgegeven en gepland

dent Trump om het grootste eiland ter wereld goedschiks dan wel kwaadschiks in te nemen omdat de Verenigde Staten het voor de eigen veiligheid nodig zouden hebben. Rubio had de taak gekregen een ‘aankoopvoorstel’ te doen om Groenland te kopen voor 700 miljard dollar, aldus de Amerikaanse televisiezender NBC.

Vooraf werd in de Deense media gerveesd voor een ‘Zelensky’-ontmoeting, waarbij Vance zijn gasten zou beledigen zoals hij vorig jaar deed met de Oekraïense president. Dat bleef uit.

Voorafgaand werd vanuit meerdere kanten de druk flink opgevoerd. Dinsdag verklaarde de Groenlandse premier Jens-Frederik Nielsen dat iedereen één ding goed moet begrijpen: „Groenland zal niet in handen van de VS komen. Groenland wil niet door de VS geregeerd worden.” En ook: „Als we hier en nu moeten kiezen, kiezen we voor Denemarken, de NAVO en de EU.”

De Russische kosmonauten **Sergei Kud-Sversjkov** (links) en **Sergei Mikajev** met NASA-astronaut **Christopher Williams** (rechts) voorafgaand aan de lancering van de Sojoez-capsule waarmee ze in november vorig jaar naar het International Space Station reisden. Deze drie blijven in het ISS achter na de vervroegde terugkeer van vier andere bemanningsleden. FOTO ANADOLU/GETTY IMAGES

RUIMTEVAART

In het ISS is er nog wél sprake van samenwerking tussen Rusland en VS

In Koude Oorlog was wetenschappelijke samenwerking een voorbeeld van de détente. Door ‘Oekraïne’ is er weinig van over.

Hans Steketeer

AMSTERDAM

Minder dan een seconde hing de symbolische sleutel maandag gewichtloos tussen de Amerikaan en de Rus. Daarna werd drie maal de scheepshel geluid en had Sergei Kud-Sversjkov het bevel over het International Space Station (ISS) overgenomen van Mike Fincke.

NASA-astronaut Fincke keert met drie andere bemanningsleden vervroegd terug op aarde, omdat een van de vier ernstige medische problemen heeft. Om wie van de vier het gaat, en wat het medische probleem is, is niet bekend gemaakt. Na hun succesvolle landing voor de Californische kust, donderdag rond 09.40 uur Nederlandse tijd, bestaat de ISS-bemanning nog uit drie personen: een Amerikaan en twee Russen.

De Russisch-Amerikaanse samenwerking binnen het International Space Station (ISS) is de meest zichtbare uitzondering op de bevroering van de bilaterale betrekkingen na de grootschalige Russische aanval op Oekraïne, in februari 2022. In augustus 2025 kwamen NASA en Roscosmos nog overeen

om de gezamenlijke operaties van het station in elk geval tot 2028 voort te zetten, inclusief de permanente aanwezigheid van beide landen in de ruimte.

Daartoe behoren ook de zogeheten ‘cross-flights’, waarbij Russische kosmonauten met Amerikaanse commerciële ruimtevaartuigen, zoals die van SpaceX, naar het ISS reizen, en Amerikaanse astronauten met Sojoez-capsules reizen en vliegen.

Tijdens de Koude Oorlog maakte wetenschappelijke samenwerking deel uit van de zogeheten ‘détente’, de periode van verminderde spanning tussen het kapitalistische Westen en de communistische landen, die de kern vormde van het buitenlandbeleid van president Richard Nixon (1969-1974) en zijn opvolger Gerald Ford.

Ook destijds werkten ruimtevaartwetenschappers al samen, bijvoorbeeld in het Apollo-Sojoez-testproject (1975), waarbij ruimtevaartuigen van die twee types zich in de ruimte aan elkaar koppelden. In de jaren zeventig was er ook enige samenwerking op medisch gebied (onderzoek naar kanker, hartziekten en vaccins) en op het gebied van oceanografie en meteo-

rologie. Bij de onderhandelingen over de kernwapenbeheersingsverdragen SALT I en SALT II (1972-1979) speelde bilateraal wetenschappelijk overleg over wapensystemen ook een belangrijke rol.

Kernfusie

Naast de ruimtevaart is er alleen nog samenwerking binnen de internationale kernfusie-organisatie ITER, die in Zuid-Frankrijk een plasmareactor ontwikkelt. Tussen

Naast de ruimtevaart is er alleen nog samenwerking binnen de internationale kernfusie-organisatie ITER

de wetenschappers uit 35 deelnemende landen bevinden zich Amerikanen en Russen. De Europese Unie draagt bijna de helft van de kosten, van de rest betalen China, India, Japan, Zuid-Korea, Rusland en de VS elk een gelijk deel. In november vorig jaar werd er nog een in Rusland gebouwde vacuümtank afgeleverd, een cruciaal onderdeel voor diagnostische tests.

Rusland en de VS maken even-

eens deel uit van de Arctic Council, samen met zes andere landen die aan het noordpoolgebied grenzen en vertegenwoordigers van daar levende inheemse volken. Die raad praat sinds 1996 over economische, wetenschappelijke en sociale thema’s en wisselt elke twee jaar van voorzitter; Rusland was het van 2021 tot 2023.

In hun laatste slotverklaring (mei 2025) bevestigden de leden van de raad hun „toewijding aan het handhaven van vrede, stabiliteit en samenwerking” in het noordpoolgebied en erkenden ze de veranderingen in het gebied door klimaatopwarming. Maar een reeks geopolitieke spanningen en Amerikaanse onwil onder ‘Trump-1’ en ‘Trump-2’ om de factor ‘mens’ in de temperatuurstijging te erkennen, maken zulke verklaringen grotendeels symbolisch.

Beide landen zouden nog wel data en observaties over het weer en ijsvorming via bestaande internationale platforms delen.

Kernkoppen

Het Amerikaans-Russische nucleaire wapenbeheersingsverdrag New START bestaat formeel nog, maar vervalt op 5 februari als er

geen (tijdelijke) verlenging komt. Het verdrag, getekend in 2010, bindt Moskou en Washington elk aan een maximum van 1.550 kernkoppen, verspreid over intercontinentale raketten in silo’s en onderzeeboten, en aan boord van strategische bommenwerpers. Het volgde op START I (1991) en START II (1993).

Sinds Rusland New START in 2023 opschortte, hebben geen wederzijdse inspecties van arsenalen plaatsgevonden. Zonder verlenging bestaat vrees voor een nieuwe kernwapenwedloop.

Rusland en de VS voeren ondanks desancties nog steeds handel met elkaar. De totale waarde in goederen en diensten bedroeg volgens officiële Amerikaanse cijfers 3,5 miljard dollar in 2024, een kwart minder dan het jaar ervoor. De VS voeren meer in dan uit: voornamelijk grondstoffen en chemicaliën die buiten de sancties op energie, militaire zaken en luxegoederen vallen.

Op sportgebied is er geen samenwerking meer. Op hun top in Alaska, augustus vorig jaar, zouden Trump en Poetin gepraat hebben over ijshockeywedstrijden tussen Russische en Amerikaanse clubs, maar die zijn er nog niet gekomen.

EFFECTENBEURS

AEX 1.000: hoe AI-optimisme de oorlogsnervositeit verslaat

Voor het eerst sinds koersen op de AEX in euro's luiden, doorbreekt de index de 1.000 punten. De mijlpaal is vooral bereikt door goede resultaten van enkele techbedrijven die zwaar wegen in de fondsensamenstelling van de graadmeter.

Jorg Leijten
AMSTERDAM

De AEX bestond nog uit inmiddels lang verdwenen namen als automatiseerder Baan, uitgever VNU en platenmaatschappij Polygram, toen de belangrijkste Nederlandse beursindex in augustus 1997 voor het eerst de grens van 1.000 punten doorbrak.

Een jaar later zou de groep van 25 bedrijven die samen de Amsterdamse hoofdingex bepalen zelfs de 1.300 punten overschrijden. Maar toen aandelenkoersen vanaf 4 januari 1999 niet langer in guldens luidden, maar - alvast - in euro's werden weergegeven, liet dat de AEX in één klap met meer dan de helft dalen.

Ongeveer 27 jaar heeft de beursindex erover gedaan om ook in het euro-tijdperk een stand van vier cijfers te bereiken, maar donderdag 15 januari 2026 is het zo ver. En kan Hans Oudshoorn, beleggingstrainer bij Saxo, het petje inzetten dat hij begin oktober al in handen gedrukt kreeg van een beleggersvereniging toen de AEX ook al dichtbij de kunstmatige grens was. 'We gaan naar de duizend', staat erop.

„Mensen hebben het erover op verjaardagen, merk ik. Het leeft. Beken-den appen me: ik wil toch starten met beleggen, wat moet ik doen?“, vertelt Oudshoorn, schrijver van het boek *Beleggen voor Dummies*. „Terwijl het eigenlijk niets meer is dan een getal. Er hangt niks aan vast. Maar reken maar dat, nu het zover is, het in het achtuur-journaal wordt genoemd.“

Iets meer dan twee jaar geleden stond de AEX nog rond de 714 punten. En in april van 2025 zakte de stand nog naar 819 punten door wereldwijde spanningen als gevolg van de door Donald Trump ontketende handelsoorlog. Ook nu is het allesbehalve rustig

op het wereldtoneel. Hoe kan het dat de index in onzekere tijden toch zulke sprongen maakt?

De weg naar boven werd ingezet toen de wereld in 2021 en 2022 van het slot ging na lange Covid-lockdowns. Consumenten hadden geld opgepot en konden dat gaan uitgeven, overheden pompten miljarden in de economie om die te stimuleren. „Zie het als een economie die een comeback maakt“, zegt Oudshoorn. „En inmiddels is er dan de AI-hype die het stokje heeft overgenomen.“

Duw in de rug door ChatGPT

De opmars naar de 1.000 punten kreeg eind 2022 met de lancering van ChatGPT door het Amerikaanse OpenAI een flinke duw in de rug. Een van de eerste bedrijven die daarvan profiteerde, was Nvidia - dat chips maakt voor AI-toepassingen. Deze Amerikaanse onderneming meldde in de zomer van 2023 dat de kwartaalomzet naar 13,5 miljard dollar (12,5 miljard euro) was gegroeid, dubbel zoveel als een jaar eerder.

De koers van Nvidia spoot omhoog en dat versterkte de toch al optimistische verwachtingen over de toepassing van kunstmatige intelligentie door bedrijven - en bijbehorende winstbeloftes. Zo zou AI tot nieuwe producten kunnen leiden en hogere arbeidsproductiviteit, waardoor bedrijven zouden kunnen besparen op personeelskosten. Die door analisten toegedichte potentie van AI is terug te zien in allerlei grote investeringsbeloften die de afgelopen tijd zijn gedaan.

Afgelopen najaar kondigde Nvidia aan 100 miljard dollar te investeren in OpenAI, dat op zijn beurt beloofde 300 miljard dollar te investeren in dataservices van Oracle waardoor ChatGPT voldoende rekenkracht houdt. Ook volgde een bestelling van OpenAI ter waarde van tientallen miljarden bij Nvidia-concurrent AMD. Anthropic, met

chatbot Claude, sloot daarnaast een contract ter waarde van tientallen miljarden voor het mogen gebruiken van AI-chips uit datacenters van Google.

Alleen al in 2025 investeerden bedrijven naar schatting meer dan 400 miljard dollar in datacenters. Dat levert nog zelden klinkende munt op, maar wekt wel verwachtingen. Simon Wiersma, beleggingsstrateg bij ING Investment Office: „Beleggers kijken naar kansen: bedrijven die goed kunnen blijven groeien door een onderliggende trend. In dit geval zijn dat de ontwikkelingen op AI-gebied.“

Er lijkt inmiddels sprake van een parallelle wereld: die op het geopolitieke toneel met Trumps handelsoorlog, de Amerikaanse inval in Venezuela en spanningen in onder meer Oekraïne en het Midden-Oosten ten spijt en die op de beurzen. Toch is het minder tegenstrijdig dan het lijkt. Ondanks alles blijven economieën draaien, en boeken bedrijven, met name in de techhoek, goede resultaten door de verwachtingen rondom AI.

En dat is eigenlijk de beurs in een notendop: het draait om de toekomst. Beurskoersen lopen vaak vooruit op daadwerkelijk behaalde resultaten. Speculanten stappen in wanneer ze denken dat een bedrijf of de economie het goed gaat doen, om hun effecten na realisatie van koerswinst te verkopen.

Nieuwe stijging na twijfels

In november twijfelden beleggers of de AI-rally nog veel langer kon worden volgehouden. „Beleggers keken eind vorig jaar naar de ontwikkelingen, zagen bedrijven vooral in elkaar investeren en dachten: wacht eens even, is dit geen kaartenhuis?“, zegt Jean-Paul van Oudshoorn, marktanalist bij beleggingsplatform eToro. „Maar de betrokken bedrijven zegden: dat is niet zo. En analisten verwachten dat de investeringen niet alleen in 2026 maar ook in 2027 zullen doorgaan. Kortom: het langetermijnverhaal blijft intact.“

Ook speelt mee dat de beurs in november al op een flinke jaarwinst stond, stellen de analisten. Fondsmangers, bij wie bonussen kunnen afhangen van het betaalde rendement, namen niet al te veel risico's meer. „Het klinkt misschien gek maar het kalenderblaadje is omgeslagen en voor

dit jaar staan ze qua rendement weer op nul dus worden er weer meer risico's genomen“, zegt Van Oudshoorn.

Hoe profiteren Nederlandse bedrijven en hun koersen van de investeringen van voornamelijk Amerikaanse bedrijven? De uitgaven van belangrijke AI-bedrijven werk betekenen voor Nederlandse toeleveranciers. De infrastructuur voor AI-toepassingen, zoals datacenters, kan niet zonder de chipmachines van bijvoorbeeld ASML.

Gewoon hard doorgaan

Dat is goed nieuws voor Euronext in Amsterdam, waar redelijk wat techbedrijven genoteerd staan. De Nederlandse beurs is wat vatbaarder voor ontwikkelingen op dat gebied op de Amerikaanse markt, concludeert Van Oudshoorn. „En die willen gewoon hard doorgaan. Niet alleen blijkt er behoefte aan datacenters maar ook aan geheugenchips om al die datamodellen op te slaan. Dat is gunstig voor de Nederlandse chipindustrie.“

4 januari 1999
De koers van aandelen in de AEX wordt in euro's weergegeven in plaats van in guldens. Dat betekent dat de stand van de AEX-index in punten meer dan gehalveerd wordt (gedeeld door factor 2,20371).

Halverwege 2000
Internetzeepbel breekt. Aandelen in technologiebedrijven gaan onderuit en de AEX-index krijgt langdurig klappen. Beloftes over inkomsten door internetbedrijven blijken op drijfzand gebouwd.

14 september 2001
De nasleep van de aanslagen op het World Trade Center zorgt voor een van de slechtste beursdagen ooit.

24 februari 2003
De omvang van het boekhoudschandaal bij Albert Heijn-moederbedrijf Ahold komt naar buiten. Het zorgt op de gehele AEX voor donkerrode cijfers.

Kijk je naar de jongste stijging van de AEX-index, dan zie je dat die eigenlijk van slechts een paar bedrijven afkomt. Neem ASML, ASMI, Besi en ING. De koers van ASML steeg sinds begin september met bijna 75 procent, die van ASMI met bijna 50 procent en Besi kreeg er dik 30 procent bij. ING deed het met een stijging van bijna 25 procent eveneens goed.

Techinvesteerder Prosus, sinds kort eigenaar van maaltijdbezorger Just Eat Takeaway, profiteert dan weer van de goede prestaties van Tencent. Dit Chinese techbedrijf zit door de AI-boom eveneens in de lift, en Prosus heeft er een belang in van rond de 20 procent.

Dat slechts enkele bedrijven de AEX omhoogtillen, komt door hun relatief grote gewicht in de index. De beursindex kent dertig deelnemers en niet elk bedrijf weegt even zwaar in de indexstand. Bepalend is de marktwaarde die de beleggers elk AEX-bedrijf toekennen. Zo is het hooggewaardeerde ASML goed voor ruim 16 procent van de AEX-stand, Prosus voor bijna 8 procent, ING voor 7 procent.

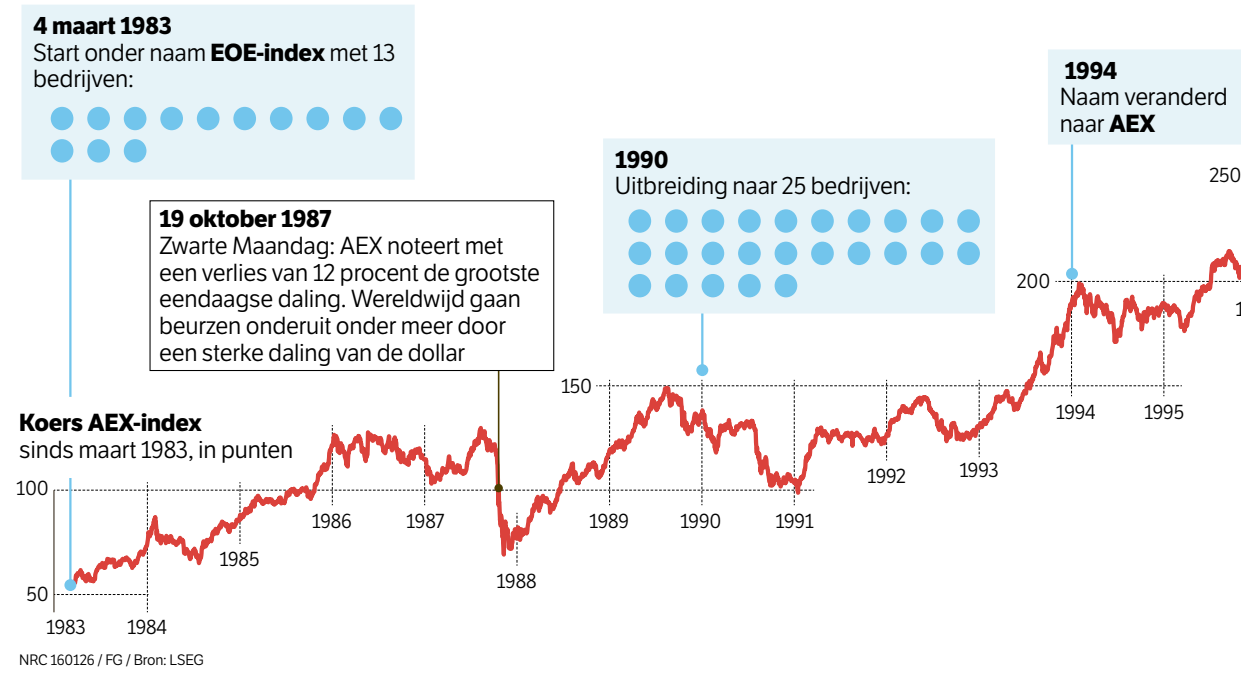
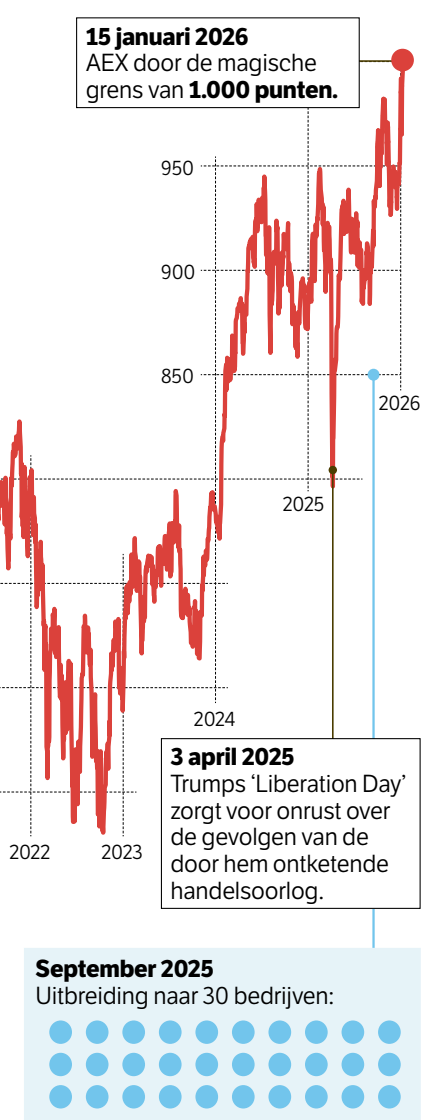
Het werkt ook andersom. Zo verloor Randstad sinds begin september 17 procent van zijn beurswaarde, maar bleef het effect op de gehele AEX beperkt omdat Randstad er voor minder dan een half procent in meeweegt. Van Oudshoorn: „Voor het afgelopen jaar kun je ook een handvol bedrijven noe-

men waarvan de koers met 10 tot 30 procent gedaald is. Denk, naast Randstad, aan chemiebedrijf IMCD (ook goed voor een weging van 0,5 procent in de AEX, red). Het is niet alleen hofsanna. Dat ze de AEX niet al te zeer naar beneden trekken, heeft alles met weging te maken.“

Onhoudbare spurt

De vraag is in hoeverre de AEX de komende tijd nog kan stijgen. Van Oudshoorn: „Het is in de afgelopen week weer heel hard gegaan. Zo'n tempo is alleen vol te houden als het ondersteund wordt door uitstekende bedrijfscijfers. In de komende weken presenteren beursgenoteerde bedrijven cijfers over het vierde kwartaal en blikken vooruit naar 2026. Als daar voldoende positieve berichten uit voortkomen, dan is de rek er nog niet uit.“

Beleggers aanvaarden nu een hoge koers-winstverhouding. Dit is een maatstaf voor hoe duur aandelen zijn: de koers wordt daarbij gedeeld door de winst per aandeel. Een alternatief is de Shiller PE-ratio, waarbij het gemiddelde van de bedrijfswinsten over de afgelopen tien jaar wordt genomen. Kijk je naar de waardevolste Amerikaanse aandelen, samengebracht in de S&P 500-index, dan bedraagt de Shiller PE-ratio momenteel dik 40. Ter vergelijking: toen de internetzeepbel begin deze eeuw barste, was dit getal 44.

Beursindex Wat is de AEX?

De Amsterdam Exchange Index (AEX) is een verzameling van de dertig grootste en meest verhandelde bedrijven aan Euronext Amsterdam. Niet elke onderneming is even groot, dus bedrijven hebben een, variabel, wegingspercentage – tot maximaal 15 procent van de index – meegekregen. Om tot een indexcijfer te komen vermenigvuldigt je de koers

van één bedrijf met het wegingspercentage dat die onderneming vertegenwoordigt in het geheel. Dit wordt gedaan voor alle dertig bedrijven en vervolgens gedeeld door 100. Omdat het een gewogen cijfer is, wordt de koers weergegeven in punten. AEX-voorloper EOE (Europeans Options Exchange) begon in 1983 op 100 punten.

Advertentie

Laat je al ruim 40 jaar meder zien

Ontdek het mooiste van mystiek Vietnam

18 - 23 dagen v.a. 2.898

Privéreizen inclusief:

- vluchten (incl. binnenlandse)
- privé-auto met chauffeur
- middenklassehotels
- logies en ontbijt
- diverse culturele excursies
- diverse boottochten

Exclusief: toeristenbelasting • entreegelden

SRC-reizen.nl

Samen tegen eenzaamheid. Samen tegen lepra.

Lepra maakte Vina eenzaam en onzeker.
Help voorkomen dat mensen zoals Vina in een isolement raken.
Uw gift geeft zorg, steun en hoop.

Help Vina

Doneer nu

RUSSISCHE AANVALLEN

Oekraïners in koudste maanden zonder stroom en verwarming

Door zware Russische drone- en raketaanvallen zitten honderdduizenden Oekraïners in de kou en het donker, soms bij 22 graden onder nul.

Rob Schoof
AMSTERDAM

Stroomuitval op grote schaal, dagenlang geen verwarming of stromend water. De Oekraïense bevolking worstelt met de ingrijpende gevolgen van de aanhoudende Russische aanvallen - bij temperaturen die deze week in Kyiv dalen tot 14 graden onder nul (overdag) en 22 graden vorst 's nachts. De Oekraïners worden de afgelopen maanden geterroriseerd door reeksen van zeer zware Russische aanvallen met honderden drones, kruisvluchtwapens en ballistische raketten. De aanvallen zijn aan het begin van dit jaar beduidend omvangrijker dan de afgelopen jaren. Woensdag riep president Volodymyr Zelensky de noodtoestand uit in de Oekraïense energiesector. „De gevolgen van de Russische aanvallen en het verslechterende weer zijn zeer ernstig”, schreef Zelensky. Doelwitten van Moskou zijn - behalve appartementencomplexen in de grote steden - vooral de ci-

viele infrastructuur: elektriciteitscentrales en andere installaties die stroom, verwarming en andere elementaire diensten leveren. Na een reeks aanvallen op het stroomnet van elektriciteitsbedrijf Oekrenergo heeft zo'n 70 procent van de inwoners van Kyiv en wijde omgeving geen stroom. De Russen proberen de bevolking van de hoofdstad „af te sluiten” van het elektriciteitsnet, aldus ceo Vitaliy Zajtsjenko van het staatsbedrijf tegenover nieuwssite *The Kyiv Independent*. Ook andere Oekraïense steden als Charkiv, Odesa en Zaporizja kampen met de uitval van elektriciteit, verwarming en stromend water op uitgebreide schaal, Rusland voert al sinds de massale invasie van februari 2022 elke winter op grote schaal aanvallen uit op de civiele infrastructuur, met het kennelijke doel het verzet van de Oekraïners tegen de Russische agressor te breken. De burgemeester van Kyiv, Vitaly Klitsjko, riep bewoners vorige week op de stad tijdelijk te verlaten als zij daartoe de mogelijkheid hadden.

Boven en links: noodtent waar inwoners van Kyiv warm kunnen worden en hun telefoon kunnen opladen, op 13 januari. FOTO'S DANYIL BASHAKOV / AP

Tetiana Tatarenko met zaklamp op weg naar burelen in Kyiv, 13 januari. FOTO DANYIL BASHAKOV/AP

Slagerij met generator in Kyiv, op 29 december in regio Kyiv. FOTO VALENTYN OGIRENKO / REUTERS

Sergiy Przhistovskiy in zijn woonkamer met een emmer sneeuw om te smelten nu zijn appartement zonder water zit, op 10 januari. FOTO THOMAS PETER / REUTERS

Makaken worden vaker gebruikt voor medisch of psychologisch onderzoek omdat hun biologie veel lijkt op die van mensen. FOTO GETTY IMAGES

JAPANS ONDERZOEK

Hoe je apen motiveert via de hersenen

Door een verbinding in de hersenen tijdelijk onklaar te maken doen apen ook een vervelende proef, blijkt uit onderzoek.

Berend Nieuwhof
AMSTERDAM

Hoekrijgjeeenmakaak zo ver dat hij iets doet waar hij helemaal geen zin in heeft? Door met zijn brein te rommelen, schrijven wetenschappers aan de universiteit van Kyoto in *Current Biology*. De onderzoekers wisten apen te motiveren door specifieke hersengebieden tijdelijk chemisch van elkaar los te koppelen. Het was al bekend dat de betreffende gebieden, het *ventrale stratum* (VS) en het *ventrale pallidum* (VP), een hoofdrol spelen in het reguleren van motivatie. Samen gaan ze over inschatten van taken: is een beloning de moeite waard? Om te begrijpen waarom mensen gedemotiveerd kunnen raken, zoals bij depressie, namen de onderzoekers de VS-VP-verbinding onder de loep. De apen kregen een taak voorgeschoteld waaraan ze vrijwillig konden meedoen. Een aap die besluit mee te doen, krijgt een aanbod: een combinatie van smakelijk suikervatervan een irritant puf lucht in het gezicht. Elke ronde is het aanbod anders: de hoeveelheid suikervatervan de sterkte van de puf worden aan de hand van de lengte van twee streepjes op een scherm aangekondigd. De apen mogen via een touchscreen dan zelf beslissen of ze de combinatie krijgen of niet. Al snel leerden de apen dat meedoen weleens vervelend kon uitpakken. Ondanks de mogelijke beloning, en de optie om het aanbod af te slaan, aarzelden ze om mee te doen. Maar toen de onderzoekers de VS-VP-verbinding tijdelijk chemisch onklaar maakten, verdween die twijfel. De apen trotseerden de angst voor dat nare pufje en voerden de taak vaker uit. Belangrijk detail: de gemotiveerde apen vonden de pufjes onverminderd irritant. Hoofdonderzoeker Ken-ichi Amemori: „Bij het uitschakelen

van de VS-VP-verbinding zien we dat de apen dezelfde keuzes blijven maken tijdens de taak. We kunnen dus uitsluiten dat de apen de pufjes ineens prima vinden. Ons resultaat gaat echt over motivatie.”

Speciaal ontworpen medicijnen „Die hersenverbindingen zijn natuurlijk enorm complex, dus ongetwijfeld is dit nog maar een stukje van de puzzel. Maar gaaf onderzoek is het wel”, zegt Dennis Schutter aan de telefoon. Hij is hoogle-raar psychologie aan de Universiteit Utrecht, en niet betrokken bij het onderzoek. De neurowetenschappers schakelden de hersenverbinding uit met chemogenetica. Daarbij verstoren speciaal ontworpen medicijnen de werking van specifieke hersengebieden. Dit gerichte en tijdelijke ingrijpen in het brein is instrumenteel bij onderzoek naar de werking van hersenaandoeningen als epilepsie.

Dit ingrijpen in het brein is instrumenteel bij onderzoek naar bijvoorbeeld epilepsie

Amemori: „Makaken lijken qua hersenstructuur flink op mensen. Veel meer nog dan bijvoorbeeld ratten, die ook voor dit soort onderzoek gebruikt worden. We kunnen op gebied van emotie en cognitie ontzettend veel leren dankzij deze apen.” Schutter beaamt dat makaken geschikt zijn als model voor de mens, maar benadrukt dat motivatie niet in één hersenverbinding te vatten is. „Het is een mooi resultaat, maar er zijn nog veel meer hersengebieden bij betrokken. Daarbij komt nog de invloed van externe omstandigheden. Genoeg ruimte voor vervolgonderzoek dus.” Of we in de toekomst ook mensen wat motivatie kunnen inspielen? Daar is Amemori nog voorzichtig mee. „In de verre toekomst kunnen we daar misschien aan sleutelen. Maar laten we eerlijk zijn: de ruimte om te twijfelen voordat je iets vervelends doet, is misschien juist wel gezond.”

Daan van Geenen en zijn vriendin zochten een koophuis in Amsterdam. Tegen alle verwachtingen in kregen ze een woning, terwijl ze ónder de vraagprijs van 495.000 euro hadden geboden.
FOTO OLIVIER MIDDENDORP

WONINGMARKT

Huizen weer duurder, maar grootste gekte lijkt even voorbij

De huizenprijzen stegen in 2025 opnieuw, maar minder hard dan eerder. In het laatste kwartaal van 2024 verkochten NVM-makelaars een recordaantal woningen, maar overbieden is niet vanzelfsprekend meer.

Sjoerd Klumpenaar
AMSTERDAM

Eén jaar. Zo lang gaven Daan van Geenen (28) en zijn vriendin Marjolein zichzelf voor de zoektocht naar hun eerste koopwoning. Ze woonden al een tijdje samen in een huurwoning en wilden de sprong naar een koophuis in Amsterdam wagen. Ze hielden er rekening mee dat het niet gemakkelijk zou worden. „We waren echt bang gemaakt door alle verhalen over mensen die lang moesten zoeken en maar niks konden vinden. Over het enorme overbieden en de drukke bezichtigingen”, zegt Van Geenen. „Maar het ging verrassend soepel. We hebben veel bezichtigd en hebben drie keer een bod uitgebracht, maar verder hebben we van al die horrorverhalen gelukkig weinig meegemaakt.” Het stel slaagde binnen een paar maanden. Het werd een benedenwoning van 62 vierkante meter in

de Van der Pekbuurt in Amsterdam-Noord. „Met een voor Amsterdamse begrippen grote tuin”, lacht Van Geenen. En om het nog gekker te maken: ze kregen de woning hoewel ze ónder de vraagprijs van 495.000 euro hadden geboden. „Onze makelaar gaf de tip Funda eens ‘om te draaien’ en te kijken naar woningen die er al wat langer op stonden. Dat is vaak met een reden, maar af en toe staat er ook een woning tussen waar eigenlijk helemaal niet zo veel mis mee is.” De woning stond al een tijdje leeg en er moest nog wel wat aan gebeuren. Er had een oudere man gewoond die het onderhoud niet meer goed aankon, zegt Van Geenen. „Maar het hele blok daar is in 2019 nog gerenoveerd. Mensen konden er blijkbaar niet goed ‘doorheen’ kijken.” **Grote hectiek lijkt voorbij** Dat het jonge stel in Amsterdam zo snel een woning kon vinden voor

minder dan de vraagprijs, is een teken dat de grootste gekte op de Nederlandse woningmarkt voorbij is. De afgelopen jaren had die veel weg van een poel stilstaand water. Doordat er amper nieuwe koopwoningen werden aangeboden en de nieuwbouw na de coronacrisis ha- minder dan de vraagprijs, is een teken dat de grootste gekte op de Nederlandse woningmarkt voorbij is. De afgelopen jaren had die veel weg van een poel stilstaand water. Doordat er amper nieuwe koopwoningen werden aangeboden en de nieuwbouw na de coronacrisis ha-

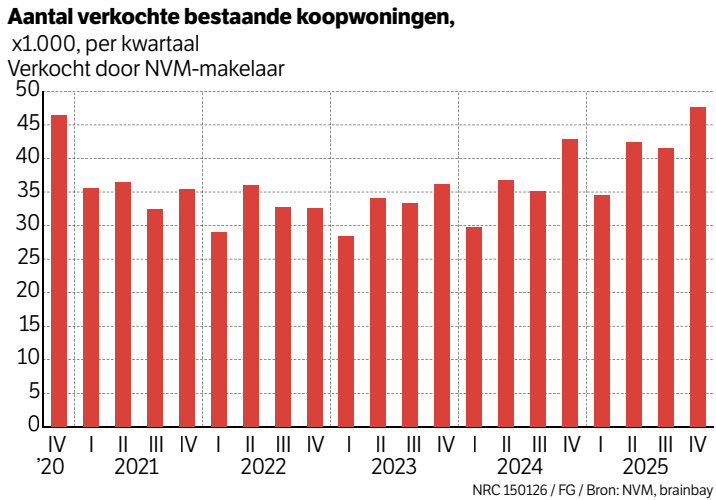
In het laatste kwartaal van 2025 wisselden 47.600 woningen van eigenaar – alleen 2016 kende een kwartaal waarin dat aantal hoger lag

perde, kwam de markt tot stilstand. In de straten waren tekoopbordes tussen 2021 en 2024 een zeldzaamheid. Uit angst niets te vinden, zetten veel mensen hun huis pas te koop als ze eerst zelf iets nieuws hadden. Zo ontstond een

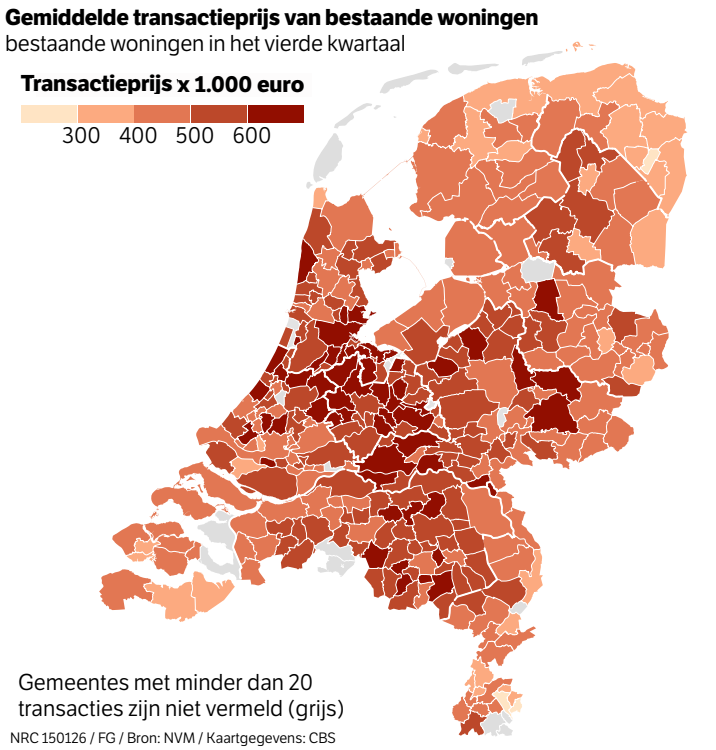
zichzelf versterkend effect. De doorstroming stakte langs de lijnen van het ‘insider-outsiderprobleem’: wie een koopwoning had, bleef erin zitten, wie er geen had en op zoek was, had pech. En intussen stegen de prijzen tot recordhoogte, mede dankzij de dalende hypotheekrente en de stijgende lonen na de coronacrisis. Bij de spaarzame woningen die nog wel werden verkocht, zagen makelaars de gekte toenemen. Bezichtigingen waren in no-time volgeboekt, woningen gingen razendsnel van de hand. De Open Huizendag was alleen nog voor woningen die anders écht niet verkocht zouden worden. Makelaars zagen kopers die zonder voorbehoud van financiering of bouwkundige keuring een bod tot wel 15 à 20 procent boven de vraagprijs neerlegden. Aan die gekte lijkt afgelopen jaar einde gekomen, zo wordt duidelijk uit de rapportage die makelaarsvereniging NVM donderdag publiceert. Dit alles dankzij een golf nieuwe

koopwoningen die de markt van zuurstof voorzag: in 2025 zijn 185.000 woningen, verspreid over vrijwel het hele land, via NVM-makelaars aangeboden. Makelaars van de NVM verkopen zo’n 70 procent van de koopwoningen in Nederland. In het vorige kwartaal wisselden liefst 47.600 woningen van eigenaar – sinds 1995 kende alleen 2016 een kwartaal waarin dit meer was. De aanbodexplosie komt deels doordat meer nieuwbouwprojecten worden afgerond, wat verkopers vertrouwen geeft. Toch is de verkoopgolf onder particuliere verhuurders de belangrijkste motor van de doorstroming. Zij zetten nog altijd massaal hun huurwoningen te koop omdat ze door strenger overheidsbeleid steeds minder rendement behalen op de verhuur. Het groeiende aanbod is goed nieuws voor wie een woning zoekt. „Doordat woningzoekers zich over meer woningen verdelen, zijn er per woning minder bezichtigingen

Ontwikkelingen op de woningmarkt sinds 2020

Minder dure woningen vooral in de periferie te vinden

en biedingen, en lijkt de extreme hectiek uit de markt verdwenen”, vat de NVM het in de rapportage samen. Dat is ook te zien aan de prijsontwikkeling. De gemiddelde verkoopprijs lag in de periode oktober-december 2025 3,9 procent hoger dan eind 2024 – een groot contrast met de 11,9 procent prijsstijging van het jaar daarvoor. Landelijk lag de gemiddelde verkoopprijs eind 2025 voor het eerst boven de half miljoen euro. Daarbij zijn wel grote verschillen tussen regio’s en soorten woningen. **Starters brengen eigen geld mee** Hoewel starters van het extra

aanbod profiteren, is hun positie op de woningmarkt volgens HDN afgelopen jaar verder onder druk gekomen. Om een woning te kopen, moeten ze meer eigen geld inbrengen – inmiddels gemiddeld 45.000 euro. Vaak is financiële hulp van familie nodig voor aankoop van een eerste huis. Starters zijn ook bereid verder te gaan om hun eerste huis te bemachtigen. Vorig jaar leenden zij volgens HDN 5 procent meer ten opzichte van hun inkomen dan in 2024. Doorstromers, die van de ene koopwoning verhuizen naar de volgende, hebben doorgaans door de overwaarde van hun huis minder last van dit probleem. HDN-directeur Reinier van der Heijden sprak in een toelichting bij zijn cijfers van „een groeiende kloof” op de woningmarkt. Ook onder starters bestaat een tweedeling. Want wie geen rijke ouders heeft, niet in aanmerking komt voor een sociale huurwoning of te weinig verdient voor een koopwoning, dreigt buiten de boot te vallen. Waar de ene starter profiteert van de verkoopgolf van voormalige huurwoningen, is de andere daarvan de dupe. Voor een grote groep woningzoekenden wordt een huurhuis bij een particuliere verhuurder als ‘vluchtheuvel’ op de woningmarkt moeilijker te bereiken. Daar waarschuwt ook de NVM voor: „Het zou goed zijn wanneer het nieuwe kabinet ook oog blijft houden voor deze groep.” **Structurele problemen** De NVM-makelaars zien een woningmarkt die minder overspannen is dan in eerdere jaren, maar stellen dat structurele problemen blijven bestaan. De enorme vraag naar koopwoningen overtreft nog altijd royaal het gestegen aanbod. Vooral voor goedkopere woningen en huizen zonder veel kluswerk is enorme interesse. Dat uit zich in overbieden; net als in voorgaande jaren werd in 2025 voor zeven op de tien woningen meer geboden dan de vraagprijs. En te kiezen valt er ook nog altijd weinig. Net als in 2024 had de gemiddelde woningzoekende volgens de NVM vorig jaar slechts keuze uit twee woningen. Nog altijd staat een woning maar zo’n vier weken te koop. Bovendien is de verkoopgolf van particuliere verhuurders tijdelijk: de NVM-makelaars voorzien dat de grootste aanbodgroei er inmiddels al uit is. Wat nieuwbouw betreft, is de NVM ook kritisch. Hoewel meer nieuwe woningen worden opgeleverd dan een paar jaar terug, blijft de verkoop van geplande nieuwbouwwoningen achter. Het aantal woningen in planning dat de laatste drie maanden van 2025 werd verkocht, viel met bijna duizend terug tot zo’n zesduizend stuks – het laagste punt in twee jaar tijd. Verder uit de NVM zorgen over wat er wordt gebouwd. Twee op de drie koophuizen in het nieuwbouwaanbod zijn inmiddels appartementen. Volgens de makelaars sluit dit te weinig aan bij de grote vraag naar huizen voor ouderen en gezinnen. Ook worden woningen kleiner, terwijl de verkoopprijs hetzelfde blijft: deze ‘krimpflatie’ moet de stijgende bouwkosten opvangen. Conclusie: de woningmarkt koelt niet af, hij is vooral minder oververhit.

Dronebeeld van de Visscherssteeg in Utrecht, waar na „een gigantische explosie” een grote brand uitbrak. FOTO JEROEN JUMELLET/ANP

BRAND

Vier gewonden bij brand na explosie in centrum Utrecht

Een woordvoerder van de veiligheidsregio Utrecht sprak van een „gigantische explosie”. Vanuit het Gelderse dorp Beusichem en Alphen aan den Rijn zijn brandweerteams opgeroepen die gespecialiseerd zijn in het doorzoeken van ingestorte panden en over extra redgereedschap beschikt. Omwonenden die op dit moment niet terug naar huis kunnen, worden opgevangen in een hotel. Een parkeergarage aan de nabijgelegen Springweg is niet bereikbaar. De veiligheidsregio stelt „een plan” op, „zodat mensen op een later moment hun auto kunnen ophalen”. Hierover volgt later nadere informatie. De prioriteit van de hulpdiensten ligt bij het achterhalen of er eventueel nog slachtoffers onder het puin van de brand liggen. Dat zegt burgemeester Sharon Dijksma van Utrecht bij de NOS. Over aantallen slachtoffers kan ook zij nog niks zeggen. „Het is belangrijk dat we pas met informatie naar buiten komen als we zeker weten dat het klopt. Het lijkt me niet verstandig om daar nu over te speculeren”, aldus Dijksma.

Minister Brekelmans maakt excuses in Hawija

Achtereenvolgende kabinetten vonden het gebied te gevaarlijk voor een bezoek, maar deze donderdag gebeurde het alsnog: minister Ruben Brekelmans (VVD, Defensie) deed de Noord-Iraakse stad Hawija aan. De bewindsman maakte excuses aan de inwoners voor een aanval door Nederlandse F-16’s. Die gooiden in juni 2015 bommen op een bommenopslag van Islamitische Staat. Die terreurorganisatie hield destijds Hawija bezet. Door de aanval explodeerde de voorraad en kwamen ten

minste 85 omwonenden om het leven, onder wie veel vrouwen en kinderen. Meer dan 100 mensen raakten gewond. „Het bezoek aan de plek waar zoveel leed heeft plaatsgevonden, heeft mij diep geraakt”, schrijft Brekelmans donderdag op platform X. „Niet alleen als minister, maar ook als mens. Aan de families die dierbaren hebben verloren, betuig ik mijn diepste medeleven.” Een aantal nabestaanden en andere betrokkenen was donderdag aanwezig bij het bezoek van Brekelmans. „Ik ben mij er zeer van bewust dat geen enkele vorm van steun het leed kan wegnemen”, aldus de minister. *NRC*

SESSY

De slimme thuisbatterij

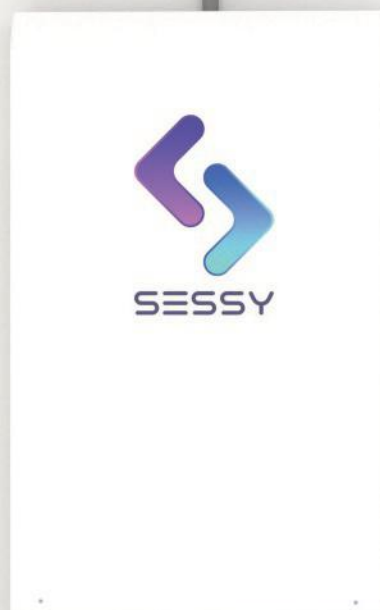
Exclusief voor NRC-lezers volledige ontzorging en installatie (t.w.v. 500,-) bij je thuis.

Met een thuisbatterij, ook wel thuisaccu of batterij voor zonnepanelen genoemd, sla je overtollige zonne-energie op die je overdag produceert maar niet direct gebruikt. Zo haal je het maximale uit je zonne-energie én je energierekening.

Adviesprijs v.a.

4.060,-

3.750,-

Voorbereid op
einde saldering:
bespaar op
energiekosten

Maak van elke zonnestraal een besparing

Dankzij je Sessy thuisbatterij benut je 's avonds de zonne-energie die je overdag hebt opgewekt. Zo maak je optimaal gebruik van je eigen stroom – dat heet 'nul-op-de-meter'.

Geen maandelijkse kosten

De Sessy thuisbatterij kan direct beginnen met geld besparen, onafhankelijk van jouw energieleverancier of contracttype.

Nederlands product

De Sessy thuisbatterij wordt ontwikkeld en geproduceerd in Gelderland. Ook de software is volledig in eigen huis geschreven en afgestemd op de wensen van Nederlandse huishoudens.

Geschied voor elke PV-omvormer

De accu is in combinatie met alle zonnepaneel (PV) -omvormers te gebruiken om elektriciteit op te slaan. Sessy werkt daarnaast met 1-fase én 3-fase aansluiting.

Eenvoudig uitbreidbaar

Wil je meer opslagcapaciteit of verandert je situatie dan kun je eenvoudig een extra Sessy thuisbatterij toevoegen voor meer capaciteit.

Ontdek het gemak

Geniet van zorgeloze installatie bij je thuis, uitgevoerd door gecertificeerde vakmensen van een hoogwaardige installateur. Kwaliteit, gemak en extra voordeel – speciaal voor NRC-lezers.

nrc

VRIJDAG 16 JANUARI 2026

Nina Eshuis

AMSTERDAM

Niet eerder waren er zo veel popconcerten als de afgelopen jaren, toch staat live popmuziek in Nederland onder druk. Dat concluderen onderzoekers Britt Swartjes en Martijn Mulder in de tweede editie van de Livemuziek Monitor, die zij donderdag presenteerden tijdens showcasefestival en conferentie Eurosonic Noorderslag (ESNS) in Groningen.

De onderzoekers telden in 2023 een recordaantal van 29.000 popoptredens op Nederlandse podia en festivals. Maar het aantal plekken waar popconcerten georganiseerd worden, nam de afgelopen jaren af, net als het aantal popfestivals. Popconcerten zijn steeds meer geconcentreerd op dezelfde plekken, blijkt uit de monitor. Ook spreken de onderzoekers van een 'ontfestivalisering van Nederland'.

Met name de laagdrempelige concerten nemen af: op kleine podia, in cafés, clubs, buurthuizen en in de openbare ruimte. „Dat zijn juist de informele speelplekken, waar mensen veelal zonder ticket in aanraking kunnen komen met muziek”, zegt onderzoeker Martijn Mulder.

In 2008 was ruim een kwart van de concerten nog op zo'n informele speelplek, in 2024 is dat nog maar 8 procent. Zowel voor het publiek als de artiest is er sprake van verschroming. Zo kunnen opkomende artiesten minder ervaring opdoen met live spelen in dat informele circuit, voor ze grotere zalen aandoen. Als mogelijke oorzaak van de afname noemt Mulder kostenstijgingen en de toegenomen regeldruk voor live muziek.

Het aantal plekken waar popconcerten georganiseerd worden neemt sneller af buiten de Randstad, met uitzondering van Groningen waar het aantal podia zelfs toenam. In Drenthe en Flevoland nam het aantal podia het snelst af: met 50 procent tussen 2019 en 2024.

„Je zou kunnen zeggen dat popmuziek minder toegankelijk wordt, vooral voor de mensen die minder snel een ticket kunnen betalen”, volgens Mulder.

Daarmee is de popsector „echt aan het veranderen”, volgens de onderzoeker. „De kracht van popmuziek is altijd dat laagdrempelige geweest.” Ook voor de artiest: „Je kunt bij wijze van spreken op iedere straathoek een gitaar oppakken en muziek maken. Daarmee onderscheidt het zich van andere podiumkunsten, zoals theater of klassieke muziek.”

Voor de Live Muziekmonitor analyseerden Swartjes, onderzoeker bij de Boekmanstichting, en Mulder, als onderzoeker verbonden aan de Hogeschool Rotterdam, meer dan 387.000 concerten van bijna 43.000 artiesten die tussen 2008 en 2024 in Nederland hebben opgetreden. De onderzoekers begonnen het onderzoek in de coronaperiode, toen de behoefte aan cijfers over de omvang van de live muzieksector groeide. De eerste editie presenteerden ze in 2022, met cijfers tot en met 2019.

Ontfestivalisering

Voor de analyses gebruiken de onderzoekers de database van Podinfo en Festivalinfo, twee sites waarop al ruim twintig jaar het overgrote deel van de optredens

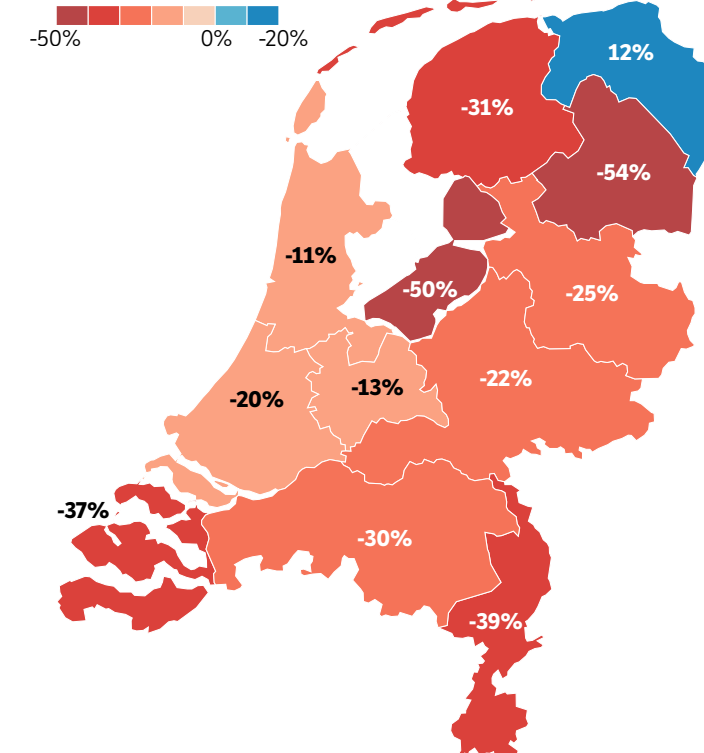
Een concert van De Jeugd van Tegenwoordig in Paradiso, december vorig jaar. FOTO ANDREAS TERLAAK

LIVE POPMUZIEK

Doordat de afgelopen jaren het aantal plekken waar popconcerten georganiseerd worden afnam, staat live popmuziek in Nederland onder druk, concluderen onderzoekers in de tweede editie van de Livemuziek Monitor.

Alleen in Groningen is aantal poppodia toegenomen

Ontwikkeling van aantal poppodia, per provincie, in 2024 t.o.v. 2019

Bron: Live Muziekmonitor • NRC 150126 / RB

van popartiesten in Nederland terug te vinden is. Of in ieder geval de optredens die online aangekondigd zijn. Oprichter Rob van der Zwaan begon de sites als een hobbyproject. „Zo'n database is nooit helemaal volledig”, zegt Mulder. „Maar als ik collega's in het buitenland spreek, zijn ze jaloers dat we in Nederland zo'n grote dataset hebben.”

De „ontfestivalisering” blijkt uit het feit dat het aanbod van festivals zo ongeveer halveerde tussen recordjaar 2016 (1.165 festivals) en 2024 (628 festivals). Deze afname is ver voor de coronacrisis al inge-

zet, zegt Mulder, die spreekt van een „overaanbod” van festivals rond 2016. Vanaf die periode zijn grote steden ook kritischer gaan kijken naar de vergunningverlening van festivals.

Wat in de afgelopen jaren juist toenam, was het aantal optredens van cover- en tributebands. In 2024 waren er zo'n 1.800 tributeconcerten, goed voor bijna 7 procent van het totaal aantal concerten. In 2013 was dit slechts 2,5 procent. „De populariteit is niet heel gek, als je bedenkt dat de ouderen van nu de eerste generatie zijn die opgroeide met popmuziek. Zij luis-

teren graag opnieuw naar de muziek uit hun jeugd”, zegt Mulder.

De artiesten die tussen 2008 en 2024 het meest in Nederland hebben opgetreden, zijn De Dijk (610 optredens) en Ali B (566). Tussen 2021 en 2024 staat De Jeugd van Tegenwoordig bovenaan met 369 optredens, gevolgd door Chef Special (295) en Douwe Bob (291).

Dat dit allemaal mannen zijn, is geen toeval. Het overgrote deel van de optredende popartiesten is man en het aandeel vrouwen is de afgelopen jaren amper toegenomen. Tussen 2017 en 2019 steeg het aandeel vrouwen en non-binaire per-

sonen nog van bijna 15 procent naar bijna 20 procent. In de jaren erna daalde dat percentage weer tot 18 procent in 2024. Tweederde van de artiesten is in 2024 man, de overige 15 procent van de acts bestaat uit mannen en vrouwen.

De balans is ongelijker bij de groep artiesten die het meest optreden. Ook zijn mannen over het algemeen in staat om een langere live carrière op te bouwen dan vrouwen, blijkt uit de monitor. „De muzieksector is nog steeds een mannenbolwerk”, zegt Mulder. „Terwijl vrouwelijke artiesten in de charts heel populair zijn.”

Weekdeals

GELDIG T/M 18 JANUARI 2026

Bekijk
alles

NEDIS

Maak van je huis
een warm thuis

- Keramische PTC ventilatorkachel met Wifi
- Badkamer wandverwarming met ventilator
- Slimme convectorkachel met Wifi
- Bekijk meer verwarming van Nedis online

ADVIESPRIJS
~~119,95~~
64,95

ADVIESPRIJS
~~79,95~~
49,95

ADVIESPRIJS
~~99,95~~
59,95

BEKIJK ALLE VERWARMING VAN NEDIS ONLINE

Tot
46%
korting

SKAFIT

Thermoshirt

37%
korting

ADVIESPRIJS
~~79,99~~
49,95

UNISEX THERMOSHIRT MET ZILVERGAREN

- Reflecteert lichaamswarmte en beschermt tegen kou
- Verbeterd de doorbloeding en is antibacterieel
- Bekijk meer thermokleding van Skafit online

AQUANOVA

Badtextiel

Tot
42%
korting

ADVIESPRIJS VANAF
~~44,95~~
26,95

GEMAAKT VAN 100% KATOEN

- Keuze uit washandjes, handdoeken en gastendoekjes
- Heerlijk zacht en goed vochtabsorberend
- Bekijk meer badtextiel van Aquanova online

MARIO RUSSO

Herentrui

79%
korting

ADVIESPRIJS
~~69,95~~
14,95

GEMAAKT VAN KATOEN EN POLYESTER

- Van Italiaanse kwaliteit; voelt zacht aan
- Warm en comfortabel tijdens koude dagen
- Bekijk meer Mario Russo herenkleding online

MGO

Herenvest

50%
korting

ADVIESPRIJS
~~109,95~~
54,98

GEMAAKT VAN GERECYCLED FLEECE

- Met fleece aan de binnen- en buitenkant
- Voorzien van 2 steekzakken en borstzak met rits
- Bekijk meer MGO dames- en herenkleding online

LENCO

Muzieksysteem

40%
korting

ADVIESPRIJS
~~299,00~~
179,00

HIFI STEREOSET MET DAB+ EN FM-RADIO

- Geschikt voor cd's, MP3's en Bluetooth
- 10W draadloos opladen van smartphones
- Met een dubbele alarmfunctie

WRANGLER

Herenjeans

50%
korting

ADVIESPRIJS
~~99,95~~
49,95

GEMAAKT VAN STRETCHKATOEN

- De stretchkatoen geeft een comfortabele fit
- Recht model met klassieke details
- Bekijk meer herenkleding van Wrangler online

nrc

VRIJDAG 16 JANUARI 2026

In het nieuws 13

REPORTAGE DEMONSTRATIE

Vlaggen VS, Iran en Israël op de Dam:
'Iran heeft hulp van buiten nodig'

In Amsterdam demonstreren gevluchte Iraniërs tegen het regime in Teheran en om solidariteit te tonen met landgenoten.

Ruben Stift

AMSTERDAM

Zodra het donker wordt, gaan de telefoonzaklampjes omhoog. De avond valt en een mars van honderden, zo niet duizenden demonstranten trekt stapvoets van de Dam naar het Rokin. „SOS Iran”, klinkt het. „Fuck Fuck Khamenei”, en „Freedom for Iran”.

De mars is daarmee een Amsterdamse versie van de inmiddels wereldwijde solidariteitsbetogingen met het Iraanse volk. Sinds eind vorig jaar wordt massaal gedemonstreerd in Iran tegen het onderdrukkende regime geleid door ayatollah Khamenei en de economische malaise in het land.

Het regime tracht de opstand met veel geweld te onderdrukken. Volgens de laatste cijfers zijn er inmiddels zo'n drieduizend mensen gedood, een aantal dat mogelijk veel hoger ligt. Sinds een aantal dagen is het land afgesloten van internet. Waar demonstraties ontstaan, wordt soms tijdelijk de stroom uitgezet, wat demonstranten beantwoorden door massaal de zaklampjes op hun telefoon aan te zetten.

Vandaar die lichtjes op het Rokin dus, zegt Pouneh Safari, een vijftiger met rode lippenstift. Ze is gevlucht uit Iran maar heeft daar nog altijd veel vrienden en familie. Haar laatste bericht aan een vriendin in Teheran - „Hoe gaat het?”, van voor de internetblokkade - bleef onbeantwoord. Wat rest zijn de verschrikkelijke beelden die haar Instagram-feed vullen, vertelt ze. „Hier, kijk.” Ze pakt haar telefoon en toont een filmpje waarin geschoten wordt op demonstranten. „Het is een bloedorstig regime. Dat moet veranderen.”

Vlaggen uit de tijd van de sjah

De demonstratie is georganiseerd door Yasmin Katibai (43), een onderwijzer uit Hoofddorp die met haar ouders het regime in Iran ontvluchtte. „We moeten ons steentje bijdragen”, zegt ze. „De mensen in Iran kunnen het niet alleen. Er is hulp van buiten nodig.”

Die overtuiging wordt breed gedeeld in de mars. Naast de Iraanse vlaggen van vóór de Islamitische Revolutie, uit de tijd van het seculiere bewind van de sjah, wapperen er veel Israëlische en Amerikaanse vlaggen. De demonstranten zien Israël en de VS als bondgenoten in de strijd tegen het streng islamitische regime in Iran. „Mr. President Trump, please help the people of Iran”, staat op een A4'tje dat Ramin en Kamran, beiden veertigers, achternamen bekend bij de redactie, op een Amerikaanse vlag geplakt hebben.

Trump en Netanyahu zijn de enige wereldleiders in wie zij nog vertrouwen hebben, zegt Ramin.

Amerikaanse, Israëlische en Iraanse vlaggen uit de tijd van vóór de islamitische revolutie, woensdag op de Dam in Amsterdam. FOTO'S ZARA NOR

Zij zetten tenminste écht druk op het bewind, vindt Ramin, anders dan de Europese landen die amper sancties instellen.

Hij was dan ook verheugd toen de VS in juni 2025 bombardementen uitvoerde op Iran. „Nu moet hij het regime aanvallen”, vindt Ramin. Niet iedereen denkt er zo

over, weet Katibai (43). Zelf had ze een dubbel gevoel over de Amerikaanse aanvallen, zegt ze. „Niemand wil dat zijn land gebombardeerd wordt. Maar als je geen hoop meer hebt...”

„Kijk, hoor je dat!” Pouneh Safari spitst haar oren. „Long live Pahlavi”, „long live Pahlavi”, klinkt

het vanuit de mars. De demonstranten bezingen Reza Pahlavi, de oudste zoon van de in 1979 afgezette sjah van Iran, die al jaren zich vanuit de VS afzet tegen het huidige regime. Hij presenteert zich nu als leider van de demonstraties, maar er bestaat onder experts veel onduidelijkheid over hoe groot de

aanhang is van de 65-jarige 'kroonprins', die fan is van Trump en zich positief uitlaat over Israël.

Tijdens deze mars houden echter veel demonstranten zijn beeltenis in de lucht. Pahlavi is hier geliefd, vanwege de democratische en seculiere idealen voor Iran die hij tentoonspreidt. „Hij is onze enige hoop”, zegt Kamran. Safari: „Hij heeft goeie plannen voor het land en wil verkiezingen organiseren. Hij wil democratie, net zoals hier.”

Christelijke Nederlanders

Naast gevluchte Iraniërs trekt de demonstratie ook christelijke en joodse Nederlanders, valt op. Voorafgaand aan de demonstratie deed de pro-Israëlische organisatie Stand With Us een oproep om naar de demonstraties te komen. Organisator Katibai (43), die zelf ook pro-Israëlische demonstraties bezoekt, was blij met die oproep. „Ik steun hun, zij steunen mij. Alle steun is welkom.”

„Bring your Israeli flags”, stond er in de aankondiging van Stand With Us. Daar heeft Ingrid van Hoogdalem (67) gehoor aan gegeven. Normaal gesproken demonstreert ze wekelijks op de Coolsingel in Rotterdam voor het overbrengen van het laatste lichaam van een in Gaza omgekomen Israëlische gijzelaar, maar nu wil ze de Iraniërs steunen, tegen het Iraanse regime. Naast haar staat Vincent van der Horst (43) die zichzelf omwikkeld heeft met een Israëlische vlag. Ze kennen elkaar van een christelijke aanpak voor mensen die bidden voor Israël. „Nu bidden we ook voor Iran”, zegt Van der Horst. Is hij, net zoals de Iraniërs hier, ook voorstander van de Iraanse kroonprins?

„Reza, wie is dat?” „Van de sjah”, zegt Van Hoogdalem. „Oh, die ken ik eigenlijk niet.” Niet iedereen is blij met het Israëlische vlagvertoon, blijkt gedurende de mars. Een paar keer roept een omstander „Fuck Israël” naar de demonstranten. Een man van in de zeventig die al tien jaar op de Dam demonstreert voor Palestina, vindt de vlaggen „provocerend”.

Maar verder blijft het rustig, terwijl de stoet langzaam door Amsterdam trekt. Eenmaal aangekomen op het Museumplein houdt de menigte halt voor het Amerikaanse consulaat. De voorste linie ontvouwt een meterslange vlag van het Iran van vóór de Islamitische Revolutie. De zaklampjes gaan weer omhoog. Een noodaggregaat wordt in werking gesteld om met een speaker nog harder leuzen te kunnen roepen. „SOS Iran”, roepen ze richting het consulaat, al lijkt daar niemand aanwezig te zijn: nergens brandt licht.

De nieuwe vrienden Ramin en Kamran houden nog eenmaal hun Amerikaanse vlag in de lucht. Er is inmiddels een extra sticker opgeplakt: de vlag van Israël.

Marokkanese voetbalfans gingen overall de straat op, ook in Tanger. FOTO AMR ABDALLAH DALSH / REUTERS

REPORTAGE **VOETBAL**

‘Sier!’ Marokkaanse Nederlanders vieren finaleplek in de Afrika Cup

Het was lang spannend, maar voetbalfans in Utrecht waren door het dolle heen toen Marokko na strafschoppen won en de finale van de Afrika Cup haalde. In eigen land nog wel. Trots overheerst. „Het voelt alsof een familielid aan het winnen is.”

Majda Ouhajji en **Pim Molenaar**

UTRECHT/AMSTERDAM

‘**S**ier, sier, sier!’ galmt het woensdag door café Argana in het Utrechtse Overvecht. Vrij vertaald: ‘ga door’, want het Marokkaanse elftal heeft in de halve finale van de Afrika Cup tegen Nigeria alle steun nodig. Althans, zo voelt het voor de vijftig mannen in het tjokvolle café. Dat de fans meer dan tweeduizend kilometer van speelstad Rabat zitten, maakt voor de beleving niet uit. Bij elke foute pass schreeuwen er mannen en maken ze wegwerpgebaren. Soms springen mensen kwaad op, er gaan stoelen de lucht in. En bij elk veelbelovend moment in de wedstrijd klinkt dus het woord „sier”. Want doorgaan, in dit geval naar de finale, dat is waar de mensen hier woensdagavond op hopen.

Achmed Barrou (52), één van de mannen in het café, had bij binnenkomst al een waarschuwing gegeven. Er wordt in Argana veel geschreeuwd en gefloten, het kan het best worden omschreven als „een gekkenhuis”.

Dat beaamt de eigenaar, Hassan Changachi (55). „Dat komt omdat iedereen hier hoop heeft op de beker. Maar als het niets wordt, dan houdt het op, zo is het ook wel weer. Ik ben zelf sinds 1987 fan van FC Utrecht, dus ik ben wel wat gewend.” Ondanks de spanning is het aan het begin van de avond ook bij de andere mannen opvallend genoeg nuchterheid troef. De bal is rond, klinkt het wijselijk bij veel mannen. Toch valt dat nuchtere masker gedurende de avond langzaam maar zeker af.

Marokko heeft voor het eerst in vijftig jaar weer zicht op een groot voetbalprijs in Afrika. De voetbalfans zijn trots. Ook Abdel Monsouri (31), al is hij naar eigen zeggen niet eens een voetballiefhebber. Het geeft hem een goed gevoel dat Marokko weer een voetballand is geworden om serieus rekening mee te houden. „Het voelt alsof een familielid van me aan het winnen is.”

Winst in eigen land

Exact vijftig jaar geleden, in 1976, won Marokko de Afrika Cup voor het eerst en het laatst. Winst in eigen land zou een „voorlopige kroon” op het werk zijn, zegt Mus-

tapha Esadik een dag later aan de telefoon. Hij is schrijver van het boek *De voetbalkampioenen van Afrika*. De afgelopen drie jaar heeft Marokko meerdere successen geboekt, waarbij de vierde plaats op het WK in Qatar in 2022 de belangrijkste was. „De Afrika Cup winnen rekent ook wel af met het vooroordeel dat Marokko het vooral goed doet tegen Europese en Zuid-Ame-

Mensen juichen hier ook als Nederland wint, dan moet ik ook juichen als Marokko wint

Finn Brinkman voetballen

rikaanse tegenstanders, maar in Afrika zelf altijd teleurstelt.” Zo strandde Marokko tijdens de vorige editie van het toernooi in 2023 in de achtste finales.

Marokko kan zich zondag dus revancheren. Dan speelt het team tegen Senegal dat woensdag van Egypte won. „Egypte is een heel verdedigende ploeg en maakt er ook een mentaal spelletje van. De tegenstander provoceren, om

kaarten vragen. Ik denk dat het tegen Senegal meer voetbal wordt.” Esadik geeft Marokko een goede kans om te winnen.

Het huidige succes van het Marokkaanse elftal levert ook buiten het veld iets op, ziet de auteur. „Vroeger waren voetballiefhebbers best een homogene groep. Maar je ziet nu dat man, vrouw, jong en oud het volgen. Het is veel diverser geworden. En daardoor is ook de beleving en betrokkenheid groter.”

Mohamed Bouzia uit Haarlem was aan het begin van de Afrika Cup in Marokko en heeft de openingswedstrijd tegen de Comoren in een café in Rabat gekeken. „Dat was één groot feest”, vertelt hij donderdag aan de telefoon. „Normaal kijken alleen mannen voetbal in cafés, nu waren er hele gezinnen, families met oma, opa, vrouwen, mannen en kinderen. Ik dacht echt: waar ben ik in beland?” Na afloop van de wedstrijd gingen mensen al dansend en zingend over straat.

De ontlading in Utrecht is groot

In Utrecht, waar de temperatuur gedurende de avond steeds hoger oploopt, zien de cafébezoekers hoe Marokko na reguliere speeltijd

en een verlenging penalty’s nodig heeft om de finaleplek veilig te stellen. De ontlading is dan ook groot als Marokko de finale weet te bereiken: er klinkt gejoel, gejuich, gefluit en er wordt heel hard geklapt. Die vreugde verspreidt zich over de wijk Lombok. Tientallen auto’s scheuren al toeterend door de Kanaalstraat, Marokkaanse vlaggen worden om de schouders geslagen en hier en daar wordt vuurwerk afgestoken.

Aan het begin van de straat is Finn Brinkman (22), die met een grote Marokkaanse vlag staat te zwaaien, een opvallende verschijning. „Ik dacht: op dit soort momenten kunnen we met elkaar verbinden. Mensen juichen hier ook als Nederland wint, dan moet ik ook juichen als Marokko wint. En zondag kunnen we allemaal winnen zijn.”

Bouzia kijkt ook uit naar zondag. Hij durft nog niet te voorspellen wie er gaat winnen. „Ik heb beide landen hoog zitten. Ik denk dat Marokko kans maakt, gezien hoe Senegal tegen Egypte heeft gespeeld. Maar je weet niet welke tactiek ze gaan gebruiken. Het zou wel leuk zijn als Marokko na vijftig jaar weer wint.”

ONTCIJFERT

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

Sneeuw ontregelt de treinen, maar ook kleine storingen nekken NS

‘Alledaagse’ verstoringen, zoals een defecte trein of een seinstoring, zorgen voor meer ongemak dan extreme winters en zware stormen.

Door **Roos Liefting** en **Emmelen Stavast**

Voor de spoorwegaanpak is het jaar slecht begonnen: één op de zes geplande treinritten viel volledig uit in de eerste twaalf dagen van 2026. In deze berekening werden alle diensten op het Nederlandse spoor meegeteld, ook internationale treinen en diensten van andere vervoerders dan de NS, zoals Arriva. In 2025 duurde het tot 20 april voordat hetzelfde aantal annuleringen werd bereikt, blijkt uit data van de site Rijden de Treinen.

Het Nederlandse spoornetwerk is niet opgewassen tegen uitzonderlijke winterse omstandigheden, concludeerde ProRail in 2021. Sneeuwstorm Darcy legde toen een week een groot deel van het treinverkeer plat. Op 7 februari reed 90 procent van de treinen niet. De volgende dag kwam 70 procent van de ritten geheel of gedeeltelijk te vervallen.

De uitvalpercentages door de sneeuwval van vorige week waren niet zo hoog: de helft van het treinverkeer viel geheel of gedeeltelijk uit op maandag 5 januari. Op dinsdag en woensdag werd 55 procent van alle treinritten niet of niet-volledig uitgevoerd, mede door een IT-storing.

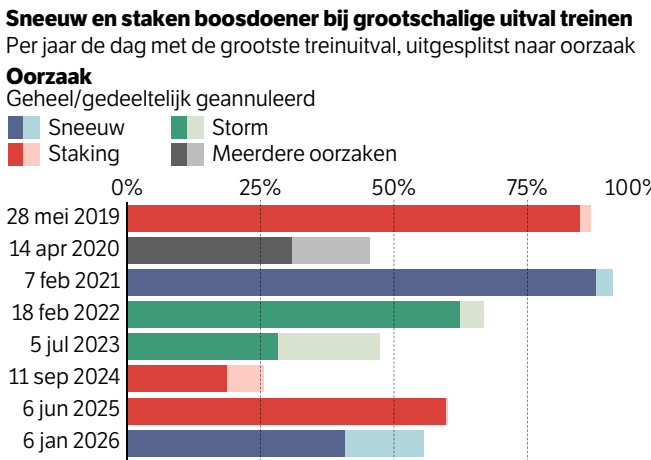
Stormen zoals Poly in 2023 en Eunice in 2022 veroorzaakten wel grootschalige treinuival. Naast extreme weersomstandigheden worden veel diensten geschrapt als het spoorpersoneel staakt.

Meer kleine verstoringen

„De discussie moet breder getrokken worden dan de extreme”, vindt Niels van Oort, universitair hoofddocent openbaar vervoer aan de TU Delft. „Kleinere ‘gewone’ verstoringen zijn minstens zo belangrijk. En die nemen toe, dat is zorgwekkend.” Blijkens Rijden de Treinen veroorzaken kapotte treinen jaarlijks de meeste storingen.

„Als wij het openbaar vervoer een belangrijke rol toedichten, dan moeten kosten worden gemaakt om verstoringen te voorkomen”, zegt Van Oort. Het aantal gemelde storingen per jaar was met 6.676 vorig jaar het hoogste vanaf 2017 (gemiddeld is dit ruim vijfduizend per jaar). Dit aantal omvat niet elke vertraagde of opgeheven trein. Als meerdere treinen hinder ondervinden van een verstoring wordt dit door NS gecommuniceerd.

Een storingsmelding zegt niks over het aantal mensen dat wordt getroffen door de verstoring, benadrukt een woordvoerder van NS.

der van NS. De meeste impact hebben storingen in de infrastructuur. „Het spoor verkeert in slechte staat”, meldt NS in de terugblik op 2025.

„De planning van onze spoorwegen zit heel efficiënt in elkaar”, legt Van Oort uit. Het risico is wel dat een storing of mankement het spoorboekje overhoop gooit. Het is mogelijk om meer ruimte in de planning in te bouwen, om bij te kunnen sturen als het in de soep loopt. „Maar: als het dan niet misgaat, kun je achteraf zeggen: zonde van het geld of van de mensen”, zegt Van Oort. Gemiddeld heeft

een storing 2 uur en 47 minuten invloed op de dienstregeling.

De meest voorkomende storing, te wijten aan een kapotte trein, duurde gemiddeld 43 minuten om te verhelpen. Sein- en wisselstoringen kwamen minder vaak voor, maar veroorzaakten langere storingen: gemiddeld duurde het ruim 2,5 uur voordat zo’n soort storing werd verholpen.

Internationale (nacht)treinen kampen met de langste vertragingen. „Zorgwekkend”, vindt Van Oort. „Grote verstoringen motiveren niet om de internationale trein te nemen.”

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs
159,95
79,-

Puzzelbord met draaisysteem

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

Wat dit puzzelbord bijzonder maakt, is de ingebouwde draaibare ringstandaard. Dankzij deze slimme functie kun je het gehele bord moeiteloos ronddraaien zonder het op te tillen of te verschuiven. Ideaal wanneer je alle kanten van de puzzel comfortabel wilt bereiken. Dankzij de kantelfunctie kun je het puzzelbord op de gewenste hoek plaatsen. Perfect voor comfortabel puzzelen, waar je ook bent. Het puzzelbord heeft vier handige opbergladen en is bekleed met vilt.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/puzzelbord

NECROLOGIE **ROBERT JENSEN (1973-2026)** PRESENTATOR

Van talkshowpionier tot complotdenker

Talkshowpresentator Robert Jensen was vooruitstrevend, met een losse, soms grove interviewstijl.

Mark Lieveisse Adriaanse

AMSTERDAM

Als achtjarige wist Robert Jensen al wat hij wilde: op de radio. Maar het was uiteindelijk op de televisie waar hij z'n naam vestigde met een vernieuwende talkshow, met een provocatieve interviewstijl en grove grappen. Maandag overleed hij aan een hartstilstand.

Robert Kjaerby Jensen (1973) werd geboren in Voorburg als zoon van de viceconsul van de Deense ambassade. Na een opleiding tot radiomaker in Toronto werkte hij als technicus bij Radio Midvliet in Leidschendam. Als jonge twintiger belandde hij via Radio West bij Radio Veronica. In die jaren verscheen hij ook voor het eerst in kleine rollen op tv.

Hij breekt door nadat hij in 2002 zijn eigen talkshow heeft gekregen: *JENSEN!* Zo'n programma kent de Nederlandse televisie dan nog niet: een dominante presentator achter een bureau, met een sidekick ('Jan Paparazzi', pseudoniem van Jan Zwart, altijd met rode strik) en kenmerkende rode bank, waarop gas-

Robert Jensen in zijn talkshowtijd. FOTO ANP KIPPA

ten plaatsnemen om in een vaak losse stijl te worden geïnterviewd. Hoewel, los, soms zijn de gesprekken ronduit grof en de grappen plat en beledigend. Zo zegt hij eens dat de keuze tussen Gerard Joling en Gordon hetzelfde is als „kiezen tussen kanker en aids”.

Snoop Dogg

Hoewel de grove stijl beklijft (de Bond tegen Vloeken turft eens dat in geen tv-programma zoveel

wordt gescholden als in *JENSEN!*), lukt het Jensen ook uitgebreide gesprekken te voeren met spraakmakende wereldsterren. Artiesten als Snoop Dogg, Shakira en Enrique Iglesias nemen allemaal plaats op de rode bank. Ook politici schuiven regelmatig aan om geïnterviewd te worden. In een stijl die zowel los en luchtig is als inhoudelijk - een stijl waarin ze dan nog zelden worden ondervraagd, maar die inmiddels gemeengoed is ge-

worden in talkshows.

Historisch was het gesprek met Pim Fortuyn. „Als mij straks wat gebeurt”, zei Fortuyn twee maanden voordat hij werd doodgeschoten over de Nederlandse regering, „dan zijn zij medeverantwoordelijk”.

Programma werd sleetser

Maar na een aantal jaar wordt het programma sleetser. Bovendien: er komen meer talkshows. De pionier wordt ingehaald en stopt in

2011 met het dagelijkse programma, dat de laatste jaren door RTL werd uitgezonden.

In de jaren daarna probeert Jensen regelmatig terug te keren op tv. Eerst op RTL, later op Veronica, daarna weer op RTL. Geen van de programma's tipt aan het succes van Jensens eerste talkshows, waarvan hij ruim zeshonderd afleveringen maakte. Door tegenvalende kijkcijfers verdwijnen de programma's vaak snel weer: op Veronica na een maand, op RTL na een halfjaar.

Dat laatste programma moet een duidelijke rechtse talkshow worden, om tegenwicht te bieden aan de vermeende progressieve kleur van de andere praatprogramma's. Maar de formule van Jensen is uitgewerkt, al was het maar omdat het 'rechtse geluid' inmiddels aan veel meer tv-tafels is te horen.

Op internet trekt Jensen in de jaren daarna een publiek dat kleiner is dan in zijn hoogtijdagen op tv, maar ook fanatieker en ideologisch gedrevener. Tijdens de coronapandemie groeit hij uit tot prominent gezicht van mensen die 'wappie' gaandeweg als geuzennaam gaan dragen. Van de coronapandemie tot de wintertijd: Jensen ziet overal manieren waarop kwaadaardige elites de bevolking zouden onderdrukken en de waarheid daarover onder de pet willen houden.

Een supporter van Maccabi Tel Aviv wordt door de politie begeleid voorafgaand aan de Europa League-wedstrijd tegen Aston Villa in Birmingham. FOTO DARREN STAPLES / AP

Bart Hinke

AMSTERDAM

Een politierapport met onwaarheden over de ervaringen van de Amsterdamse politie met supporters van Maccabi Tel Aviv heeft de korpschef in het Britse graafschap West Midlands in het nauw gebracht. De informatie is als grondslag gebruikt voor het weren van Israëlische supporters bij de Europa League-wedstrijd van Aston Villa tegen Maccabi Tel Aviv in Birmingham, afgelopen november.

De Britse minister van Binnenlandse Zaken Shabana Mahmood heeft het vertrouwen opgezegd in korpschef Craig Guildford. Uit voorlopige bevindingen van de inspectie over de affaire, die dinsdag aan de minister zijn aangeboden, blijkt dat er grove fouten gemaakt zijn in de aanloop naar het besluit. Zo is er een AI-hallucinatie van Microsoft Copilot over een nooit gespeelde wedstrijd van Maccabi Tel Aviv tegen West Ham United opgevoerd in het rapport. Volgens de inspectie toont dit verzinsel de lichtzinnigheid waarmee de politie is omgegaan met informatie. De inspectie stelt ook vast dat er geen politieke of antisemitische motieven meespeelden in het besluit.

De minister kan het terugtrekken niet afdwingen. Door een wetswijziging in 2011 valt dat besluit toe aan de korpsbeheerder van West Midlands. Die wil een definitief rapport van de inspectie afwachten. De korpschef laat in een verklaring weten het vertrouwen te willen terugwinnen en biedt excuses aan.

Internationale rel

Amsterdam was in november 2024 rond een Europese voetbal

MACCABI-RELLEN

Britse korpschef onder druk om onjuiste informatie Maccabi-hooligans

Verhalen over ervaringen met Maccabi-fans in Amsterdam waren voor de Britse politie reden om Israëlische supporters te weren uit Birmingham. Maar het politierapport stond vol verzinsels.

wedstijd van Maccabi Tel Aviv tegen Ajax decor voor grote ongeregeldheden, waarbij vijf Israëlërs in het ziekenhuis behandeld moesten worden. De heftige beelden van enkele mishandelingen en opstootjes leidden tot een internationale rel. De politie zoekt tientallen verdachten, van wie er zeven zijn veroordeeld voor verschillende betrokkenheid bij mishandelingen. Ook enkele Maccabi-supporters zijn verdacht van onder meer openbare geweldpleging.

Tot begin oktober vorig jaar was het uitgangspunt in het Verenigd Koninkrijk om supporters uit Israël toe te laten, ondanks de humanitaire situatie in Gaza door toedoen van het Israëlische leger en de gevoeligheid in de stad met

een grote islamitische gemeenschap.

Na een gesprek van de politie van West Midlands met de Amsterdamse politie op 1 oktober via Teams werd afgeweken van dat beleid. Volgens de politie in West Mid-

De korpschef laat in een verklaring weten het vertrouwen te willen terugwinnen

lands werd duidelijk dat honderden hooligans van Maccabi Tel Aviv bijzonder gewelddadig en goed georganiseerd zijn.

Van het Teams-gesprek zijn geen opnames gemaakt en de handge-

schreven aantekeningen zijn weggegooid, blijkt uit het voorlopige onderzoek. De woordvoerder van de politie Amsterdam nam al in november in *NRC* afstand van de manier waarop de collega's in West Midlands de ervaringen presenteerden.

Halsema reageert: 'onzin'

Veel van de vaststellingen in het Britse rapport die afkomstig zouden zijn van de Amsterdamse politie zijn door de Amsterdamse hoofdcommissaris Peter Holla weersproken. Bijvoorbeeld dat Maccabi-supporters willekeurig mensen in de gracht gooiden. Dat is niet gebeurd; wel is een Maccabi-supporter te water geraakt die van twee filmende jongemannen aan de kade 'Free Palestine' moest roe-

pen om er weer uit te mogen. Ook is niet gebleken dat Maccabi-supporters, zoals in het rapport is opgeschreven, taxichauffeurs mishandelden. Ook in twee Nederlandse onderzoeksrapporten naar het politioptreden komen deze incidenten niet voor. De inzet van de politiecapaciteit is overdreven: vijftienduizend agenten in plaats van, in werkelijkheid, maximaal tweeduizend.

Direct na de beslissing in oktober om de fans niet toe te laten was de Britse premier Keir Starmer (Labour) al zeer kritisch, net als de oppositie. Na berichtgeving in de Britse weekkrant *The Sunday Times* over de Amsterdamse reactie uitten verschillende parlementariërs de suggestie dat door de politie is gezocht naar een argument om de supporters te weren. Het parlement hield twee hoorzittingen over de kwestie.

Opvallend was dat de plaatsvervangend korpschef in de eerste van die hoorzittingen in december zei opnieuw contact te hebben gehad met Holla. „Zij staan, in hun woorden, onder grote druk van het stadhuis”, zei hij. Dat zou verklaren waarom de Amsterdamse politie afstand neemt van eerdere verklaringen. Burgemeester Femke Halsema heeft hier deze maand op gereageerd in een brief aan de parlementaire commissie: „Onzin”. Ook Holla laat via zijn woordvoerder weten dit niet gezegd te hebben.

Ook op andere punten moest de politie van West Midlands terugkomen op beweringen in de hoorzitting. Zo zou de lokale Joodse gemeenschap vooraf zijn geconsulteerd, maar een vertegenwoordiger ontkende dat. Het korps bood excuses aan voor dit misverstand.

Advertentie

nrcwebwinkel

Introductieprijs
59,99
49,99

In het 400 pagina's tellende *Proeven van Frankrijk* maak je kennis met honderden producten, iconische recepten en typische gebruiken. Van gastronomie tot voedingswetenschap en van geschiedenis tot culturele referenties en legendes.

Blader door dit boek, lees kriskras, zonder volgorde – en telkens stuit je op een verborgen parel. Ontdek meer dan 1.200 soorten Franse kaas, leer een champagne-etiket te ontfutselen en lees alles over de herkomst van beroemde Franse sausfamilies. Geen onderwerp blijft onbesproken.

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/frankrijk

De radicaal-rechtse **André Ventura** tijdens de campagne. FOTO TIAGO PETINGAANP / EPA

Sociaal-democraat **António Jos Seguro** op campagne in Lissabon. FOTO JOSE COELHO / EPA

PORTUGAL

Recordaantal van elf kandidaten waagt poging president te worden

Zondag is de eerste ronde in de Portugese presidentsverkiezingen. De functie van president is niet geheel ceremonieel.

Veerle Schyns

AMSTERDAM

Wie wordt de nieuwe bewoner van het Belém Paleis in Lissabon? Na tien jaar is een einde gekomen aan het presidentschap van Marcelo Rebelo de Sousa, die de maximale twee termijnen als staatshoofd van Portugal heeft vervuld. Zondag 18 januari is de eerste ronde van de presidentsverkiezingen. Als geen van de kandidaten een absolute meerderheid haalt, volgt 8 februari een tweede ronde waarin de twee kandidaten met de meeste stemmen het tegen elkaar opnemen.

Die tweede ronde lijkt waarschijnlijk, want een recordaantal van elf kandidaten heeft zich aangemeld om De Sousa op te volgen – op een politiek instabiel moment voor Portugal. De afgelopen drie jaar vonden driemaal parlementsverkiezingen plaats. Bij de recentste verkiezing, mei vorig jaar, wist de radicaal-rechtse partij Chega de tweede plaats te veroveren en doorbrak zo de decennialange dominantie van het centrum-rechtse PSD en de sociaal-democratische PS.

President kan wetten vetoën

Bovendien staat er komende periode een aantal controversiële onderwerpen op de agenda. Hoewel de president in Portugals semi-pre-

sidentiële stelsel grotendeels ceremoniële taken heeft, kan hij zich ook met politieke zaken bemoeien door een veto uit te spreken over wetsvoorstellen. Dat gebeurde eind vorig jaar, toen de president een voorstel over aanpassingen aan een wet rondom staatsburgerschap terugstuurde naar het parlement.

Die discussie rondom de nationaliteitswet zal terugkomen bij de nieuwe president. Daarnaast zal hij zich moeten uitspreken over een omstreden pakket arbeidshervormingen, dat in december tot een landelijke staking leidde, en een wet die euthanasie uit het strafrecht haalt. President De Sousa blokkeerde meerdere wetsvoorstellen over dat onderwerp met een veto.

Grondwet van na de dictatuur

Het takenpakket van de Portugese president bestaat verder uit de vertegenwoordiging van het land op internationaal niveau en de ratificatie van verdragen. Daarnaast is de president opperbevelhebber van de strijdkrachten, benoemt hij de minister-president en kan hij het parlement ontbinden en nieuwe verkiezingen uitschrijven, al wordt die mogelijkheid zelden gebruikt.

De verdeling tussen president en minister-president bestaat sinds de invoering van de grondwet in 1976, die er na vijf decennia dictatuur voor moest zorgen dat de macht

nooit meer in handen van één persoon zou komen. Aan de president de opdracht boven de politiek te staan en te bemiddelen bij politieke spanning. Die taak willen de elf kandidaten graag op zich nemen. Deze vier maken volgens de peilingen kans op het presidentschap.

**ANDRÉ VENTURA
Radicaal-rechtse
partijleider**

André Ventura, leider van de radicaal-rechtse partij Chega, maakte zijn kandidatuur voor het presidentschap al in januari vorig jaar bekend, maar ging twijfelen toen hij na de parlementsverkiezingen in mei plots de leider van de oppositie werd. De voormalig sportcommentator besloot voet bij stuk te houden, omdat het volgens hem mogelijk eenvoudiger is om het land te veranderen door het presidentschap te veroveren dan via parlementsverkiezingen. Dat wil hij niet doen door alleen linten door te knippen, maar door een 'hands-on' president te zijn. Hoewel hij hoog scoort in de peilingen, is het maar de vraag of Ventura (43) kan winnen in de tweede ronde, vanwege de weerstand van veel Portugezen om op een radicaal-

rechtse kandidaat te stemmen.

**LUÍS MARQUES MENDES
Oud-partijleider
centrum-rechts**

Bij zijn benoeming tot presidentskandidaat namens de centrum-rechtse partij PSD van premier Luís Montenegro had Luís Marques Mendes (68) forse concurrentie van voormalige partijleiders en premiers. Maar de oud-partijleider (2005-2007) hield vol en kreeg in mei de steun van zijn partij. Afgelopen jaren was Marques Mendes politiek commentator op tv, maar hij vindt dat „de tijd is gekomen om iets terug te doen voor het land”, zo zei hij tijdens de bekendmaking van zijn kandidatuur. „Ik wil mijn land alles teruggeven wat het me door de jaren heen heeft gegeven: kennis, ervaring en kansen.”

**ANTÓNIO JOSÉ SEGURO
Oud-partijleider
sociaal-democraten**

Na zijn jaren als Europarlementariër en diverse politieke functies stond António José Seguro (63) tus-

sen 2011 en 2014 aan het hoofd van de sociaal-democratische PS. Een teleurstellende uitslag dwong hem te stoppen, waarna hij de politiek verruilde voor de universiteit. Nu wil hij terug omdat het land „verandering en hoop op een beter leven nodig heeft”, zei hij vorige zomer. Later dat jaar kreeg hij de partij achter zich. Hij presenteert zichzelf als progressief alternatief voor de veelal conservatieve kandidaten.

**HENRIQUE GOUVEIA E MELO
Onafhankelijk
kandidaat**

Na een 42-jarige carrière bij de marine werd Henrique Gouveia e Melo (65) bekend bij het brede publiek toen hij als coördinator van het Covid-19 vaccinatieprogramma een vaccinatiegraad van 85 procent wist te bereiken. Kort daarna begonnen de geruchten dat de marineofficier zijn uniform zou willen verruilen voor een pak, maar hij bevestigde zijn onafhankelijke kandidatuur pas in mei vorig jaar. „Het presidentschap is geen uitvoerende functie, het is eerder een positie van invloed”, zei Gouveia e Melo tegen het Portugese medium Observador. „Ik ben van plan een positieve invloed uit te oefenen.”

De centrum-rechtse **Luís Marques Mendes**, vorige week FOTO MIGUEL A. LOPES / EPA

De onafhankelijke **Henrique Gouveia e Melo** in Lissabon. FOTO PATRICIA DE MELO MOREIRA / AFP

DIPLOMATIE

Vaticaan probeerde bloedvergieten in Venezuela te voorkomen

Vaticaanse staatssecretaris Pietro Parolin poogde het vertrek van Venezolaanse president Maduro naar Rusland te arrangeren.

Ine Roos

ROME

In Italië domineert de thuiskomst van Alberto Trentini en Mario Burlò het nieuws. De hulpverlener Trentini en zakenman Burlò zaten meer dan een jaar vast als politieke gevangenen in Venezuela. De rechtse regering van premier Giorgia Meloni, medestander van de Amerikaanse president Donald Trump, wist zeer snel diplomatiek voordeel te halen uit de machtswissel in Caracas. De VS ontvoerden op 3 januari president Nicolás Maduro, die werd opgevolgd door vicepresident Delcy Rodríguez.

Op kerstavond, toen de spanning tussen de VS en Venezuela al flink was opgelopen, werden vanuit Rome andere diplomatieke pogingen ondernomen om in die crisis iets te betekenen. Staatssecretaris Pietro Parolin (functie vergelijkbaar met die van premier) probeerde die dag via een gesprek met de Amerikaanse ambassadeur bij de Heilige Stoel het vertrek van Nicolás Maduro naar Rusland te regelen. Parolin wilde zo militair ingrijpen in Caracas en het daarbij dreigende bloedvergieten voorkomen. Dat meldt *The Washington Post*, die documenten over die ontmoeting kon inkijken.

Dat lukte niet. De VS ontvoerden Maduro en zijn vrouw Cilia Flores, en brachten hen naar de VS. Volgens de Venezolaanse autoriteiten vielen daarbij honderd doden.

Dooi tussen VS en Cuba

Hoewel deze diplomatieke actie mislukte, is Pietro Parolin (70) een ervaren rot in de Vaticaanse diplomatie die in het verledensuccessen heeft behaald. Ben Rhodes, acht jaar lang adviseur en naaste medewerker van president Barack Obama, beschrijft in zijn memoires hoe Parolin nauw betrokken was bij de dooi tussen de VS en Cuba, in 2014. Dat jaar betekende een keerpunt in de relatie tussen beide landen, na meer dan een halve eeuw vijandigheid.

Toen het overleg vergevorderd was, ontmoetten beide partijen elkaar in het Vaticaan. Wijlen paus Franciscus was de neutrale derde die de historische toenadering verzorgde. Rhodes herinnert zich dat Parolin zei God dankbaar te zijn dat hij de verzoening mocht begeleiden. „Als alles hier tot een goed einde wordt gebracht, dan moeten we champagne schenken!”, fluisterde Parolin in Rhodes' oor.

Het Vaticaan speelde tussen 2012 en 2016 ook een discrete maar moreel invloedrijke rol in de vredesgesprekken tussen de Colombiaanse overheid en de rebellengroep

President **Volodymyr Zelensky** ontmoette de Amerikaanse president **Donald Trump** op 26 april vorig jaar in de marge van de begrafenis van paus Franciscus in de Sint Pieter in Vaticaanstad. FOTO OFFICE OF THE PRESIDENT OF UKRAINE VIA GETTY IMAGES

FARC, zegt de Belgische theoloog en filosoof Emmanuel Van Lierde, goed geïnformeerd insider van het Vaticaan, aan de telefoon. De bemiddeling eindigde in 2016 in een vredesakkoord. Dat Parolin recent ook in Venezuela een rol probeerde te spelen, verbaast hem niet.

Diplomatieke kracht

„Hij heeft bovendien een bijzondere band met het land, want hij was er vier jaar lang de pauselijke nuntius, of ambassadeur.”

Ook onder wijlen paus Franciscus was de aandacht voor de aanslepende humanitaire crisis in Venezuela, als gevolg van wanbeleid, corruptie en drugs, al groot. „Vergeet niet dat Franciscus een jezuïet was, en dat Arturo Sosa, de generaal-overste van de jezuïeten, uit Venezuela komt.”

De gevoeligheid voor de barre situatie van de gewone Venezolanen kwam via Sosa extra op de radar van het Vaticaan, maar zeker ook via de informatie van de talloze bis-

schoppen en priesters in het land.

Van Lierde omschrijft het uitgebreide, wereldwijde netwerk van het Vaticaan als de diplomatieke kracht van de kerkelijke ministaat in hartje Rome. De paus beschikt over een schat aan informatie over de toestand in de wereld, in de eerste plaats via het netwerk van ambassadeurs. „Hij is zowel religieus

Venezolaanse leider van oppositie en Nobelprijswinnaar Maria Machado was op audiëntie bij paus

leider als staatshoofd”, zegt de theoloog. „Daarom heeft hij een uitgebreid netwerk van nuntii [ambassadeurs].” Tegelijk zijn ambassadeurs benoemd bij de Heilige Stoel. Tussen hen organiseert het Vaticaanse staatssecretariaat elke maand een multilateraal overleg, vaak per continent. Ambassadeurs

omschrijven de post bij de Heilige Stoel als een van de interessantste uit hun carrière: „Het lijkt volgens hen een beetje op de Verenigde Naties.”

Bovendien is de kerk tot in de verste uithoeken van de wereld aanwezig met priesters, religieuzen, missionarissen, sociale organisaties en gelovigen. Van Lierde: „Daardoor behoren de kerk en het Vaticaan tot de best geïnformeerde instanties ter wereld.” Met al die informatie probeert de kerk iets waardevols te doen, zich neutraal op te stellen in conflicten, en het geweten van de wereld te spelen, zegt de Vaticaankenner.

Maar het morele gezag van de paus en dus de invloed van het Vaticaan botsen tegenwoordig snel op harde machtspolitiek. Een oorlog plaatst de paus, die niet openlijk partij wil kiezen, in een lastige positie. „Zo sprak wijlen Franciscus over het ‘gemartelde Oekraïne’, zonder de Russische president Poetin bij naam te noemen. Daarvoor

kreeg hij kritiek”, zegt de theoloog. „Maar het was wel degelijk een grote persoonlijke frustratie dat hij die oorlog niet kon stoppen.” Van Franciscus is verder bekend dat hij zeer frequent met de belaagde kleine parochie in Gaza-Stad belde.

Zijn opvolger Leo, nog vrij vers in zijn pontificaat, is behoudzamer en spreekt zich politiek veel minder snel uit. „Hij is een strateeg, die achter de schermen vast ook goed weet wat hij doet”, vermoedt Van Lierde. „Al kunnen kerkleiders niet alle wereldproblemen oplossen, ook onder Leo zal het Vaticaan een belangrijke politieke speler blijven.” Maandag was alvast de Venezolaanse oppositieleider en Nobelprijswinnaar Maria Corina Machado op audiëntie bij de paus. Ze vroeg hem druk uit te oefenen voor de vrijlating van politieke gevangenen. Paus Leo sprak eerder de hoop uit dat Venezuela een onafhankelijk land blijft, met respect voor de mensenrechten.

BELFAST

Jongerenwerker Emma Ní Mhuireagáin (28) wijst naar een van de foto's op het grijze prikbord. De foto hangt in een zaaltje van Glór na Móna, een jeugdclub in Belfast. Een nationalistische club: ze zijn er vóór een verenigd Ierland. Op de foto zie je een grote groep kinderen en tieners met protestborden voor het statige gebouw van het Noord-Ierse parlement in Belfast. „*Bhí an DUP harassin' me!*”, staat op een van de borden.

De half Ierse, half Engelse zin komt uit het nummer 'Get Your Brits Out' van Kneecap. De uit Belfast afkomstige hiphopgroep verwierf de afgelopen jaren internationale bekendheid met provocerende, politieke rap in het Iers. De zin betekent zoiets als: „De DUP was me aan het lastigvallen.” De DUP is de Democratic Unionist Party, de grootste unionistische partij in Noord-Ierland. Die wil juist géén verenigd Ierland, maar dat Noord-Ierland onderdeel blijft van het Verenigd Koninkrijk. Ruim 25 jaar na het einde van *The Troubles*, de burgeroorlog tussen de nationalisten en unionisten, is er nog steeds diepe verdeeldheid.

„De DUP komt niet bepaald op voor de Ierse taal. Daar ging het protest over”, zegt Emma Ní Mhuireagáin. De partij blokkeerde extra financiering voor een organisatie die zich inzet voor het behoud van de Ierse taal. Ní Mhuireagáin wijst op een T-shirt dat op een blauw prikbord is geprikt. „Zoals je ziet is hier ook veel solidariteit met Palestina.” Er staan Palestijnse vlaggetjes op en een balaclava, het logo van Kneecap. De leden van de groep kwamen dit jaar vaak in opspraak omdat ze op omstreden manieren hun solidariteit met de Palestijnse zaak toonden. Zo zwaaiden ze op het podium met een Hezbolah-vlag.

Glór na Móna (Stem van het Veen) huist in een eenvoudig, witgeverfd gebouwje zonder verdiepingen in West-Belfast. De club heeft inmiddels zoveel leden dat er 'noodlokalen' zijn neergezet naast het hoofdgebouw. Zo'n 330 kinderen gaan er gemiddeld drie avonden in de week heen. Ze zijn tussen de zeven en achttien jaar oud.

Alleen Iers, geen Engels

Bij Glór na Móna mogen ze alleen Iers spreken, geen Engels. Ierse les krijgen ze er niet, maar ze doen allerlei sociale activiteiten waarbij ze de taal spreken. Ní Mhuireagáin: „Het doel is om jongeren te leren begrijpen dat het Iers niet slechts een taal is voor in een klaslokaal, maar een integraal onderdeel van hun leven.” De activiteiten zijn uiteenlopend: van samen naar protesten gaan tot gingerbreadhuisjes bouwen en van kleurplaten inkleuren tot filmpjes opnemen waarin kinderen voor minister spelen. Volgens koepelorganisatie Fóram na nÓg zijn er 37 van zulke jeugdclubs in Noord-Ierland.

Vorig jaar doneerde Kneecap ruim 7.000 pond (bijna 8.000 euro) aan Glór na Móna, van een bedrag dat ze hadden gewonnen in een discriminatierechtszaak tegen de Britse regering. Een van de leden van Kneecap, Liam Óg Ó hAnnaidh (artiestennaam: Mo Chara), was in zijn jeugd lid van Glór na Móna. Later werkte hij er samen met Emma Ní Mhuireagáin. Ze zijn nog steeds goede vrienden. Eerder dit jaar zei hij tegen de *Belfast Telegraph*: „Glór na Móna was eigenlijk waar het voor mij allemaal begon. [...] Daar werd de taal een centraal onderdeel van mijn leven. Ik heb al eerder gezegd dat Kneecap zonder Glór na Móna niet zou

Boven: uit een **muurschildering in West-Belfast** spreekt steun voor de band Kneecap. Onder: kinderen staan voor een **prikbord in de hal van jeugdclub Glór na Móna** in West-Belfast.

REPORTAGE **NOORD-IERLAND**

Zonder deze Noord-Ierse jeugdclub was de band Kneecap er niet geweest

Bij de nationalistische jeugdclub Glór na Móna leren kinderen al jong om op te komen voor de Ierse taal. Nu zien ze hun vrienden Iers leren met de nummers van de succesvolle hiphopgroep Kneecap. „Je plant eigenlijk voorzichtig een zaadje bij de kinderen.”

Door **Denise Retera** Fotografie **Cathal McNaughton**

bestaan en de enorme impact van hun werk met jongeren is de reden waarom we ervoor kozen hen te steunen toen we de schatkest van de koning plunderden via de rechtbank.”

Hoe groot is de invloed van Kneecap op de Noord-Ierse jeugd? In Britse en Ierse media wordt gesproken van het ‘Kneecap-effect’. De groep zou de Ierse taal en cultuur weer hip hebben gemaakt waardoor meer jongeren Iers willen leren. Het bewijs is altijd anekdotisch. Wel maakte het British Council, een onderwijsorganisatie verbonden aan de Britse overheid, recent bekend dat er dit jaar in Noord-Ierland 7 procent meer inschrijvingen waren voor Iers als eindexamenvak ten opzichte van vorig jaar.

Lang niet alle Noord-Ierse kinderen krijgen de taal van huis uit mee. Volgens de laatste officiële cijfers, uit 2021, beheerst ruim 12 procent van de bevolking het Iers. Door de Britse overheersing was de taal bijna uitgestorven, waardoor er nu nationalistische zijn die de taal wel zouden willen gebruiken, maar er simpelweg niet mee zijn opgegroeid.

Bernadette O'Rourke, hoogleraar sociolinguïstiek aan de University of Glasgow, heeft ook de indruk dat Kneecap opnieuw de interesse van voornamelijk jongeren in het Iers heeft aangewakkerd. Ze denkt dat dat komt doordat Kneecap met hun rap de taal, jong en modern doet lijken. „Bovendien zijn ze charismatisch en een beetje rebels. Daar slaan adolescenten vaak op aan.”

Noodlokalen

In een van de noodlokalen zitten zes jongeren van Glór na Móna aan een tafel: vier meiden en twee jongens, tussen de veertien en zeventien jaar. De muren hangen vol met tekeningen en foto's. Er staan banken en een voetbaltafel.

Over Kneecap zijn ze het roerend eens. „Ze hebben echt het Iers gepro-moot”, zegt Cassie-Rose (16), wat onderuitgezaakt op haar stoel en met haar gewatteerde winterjas nog aan. „Er komen zoveel mensen naar hun concerten en die willen nu ook Iers leren.”

Róise (17): „*It's mental, isn't it!*” „Mijn moeder bijvoorbeeld!”, zegt Brooke (16), de spraakzaamste van de groep met een geruite blouse en een neuspiercing. „Ze sprak geen Iers, maar kon op een gegeven moment wel elk Kneecap-liedje meezingen. En nu heeft ze de taal geleerd.” Aodhán (14) zegt dat hij veel vrienden heeft die aan de hand van de liedjes Iers proberen te leren.

Volgens Róise, klein van stuk met rood lang haar, zitten al haar niet-Iers sprekende vriendinnen op „hun telefoon Iers te leren”. „Iedereen is gewoon helemaal gek geworden sinds Kneecap een ding is.” Ze trekt een blik alsof ze het nog steeds niet helemaal kan geloven. „Dat zijn meiden die naar Engelse scholen gaan, maar ze hebben nu zoiets van: ik wil tweetalig zijn.” Bij Glór na Móna gaat iedereen naar Ierstalige scholen. Volgens Róise is het ver-spilde moeite van die meiden. „*Impossible*. Ik wil niemand ontmoedigen, maar kom op.” Ze wil maar zeggen: het Iers is te moeilijk om even via Duolingo te leren.

Op deze jongeren heeft Kneecap niet zo'n directe invloed gehad, zegt Brooke, want zij zaten hier immers al. „Maar ze hebben veel betekend voor onze gemeenschap. Eerst vonden mensen Iers een beetje een stomme taal, maar toen Kneecap erin ging zingen, raakten ze geïntrigeerd.” Cassie-Rose: „Ook mensen uit andere landen, bijvoorbeeld Amerikanen.” Róise: „Zijn ze ook populair in Amerika?! *That's mad!*” Al snel wordt duidelijk dat de in-

De jongeren willen op geen enkele manier met de Britten geassocieerd worden, ook al wonen ze in het Verenigd Koninkrijk

vloed van Glór na Móna op Kneecap ook groot moet zijn geweest. En niet alleen doordat Liam Óg Ó hAnnaidh er werd ondergedompeld in de Ierse taal. Het valt op dat alle kinderen precies dezelfde politieke denkbeelden hebben en daar uitgesproken over zijn. Denkbeelden die Kneecap uitdraagt in hun muziek en op het podium.

Just not British

Zo willen de jongeren op geen enkele manier met de Britten geassocieerd worden, ook al wonen ze in het Verenigd Koninkrijk. Een stevig „*No!*” klinkt uit verschillende monden. „*We're just not British!*”, zegt Brooke kordaat. Met afgrijzen praat ze over de Britse vlaggen die ze soms in Belfast ziet wapperen.

Ook over de Palestijnse zaak hebben ze een uitgesproken mening. Brooke: „De Britten vielen ons land binnen en begonnen mensen te vermoorden, om niks. Israël doet hetzelfde in Palestina. En volgens mij is dat ook wat Kneecap wil laten zien.”

Ze vinden het bovendien heel normaal om naar protesten te gaan. Volgens Brooke is het „heel belangrijk” en maakt het „een verschil”.

Glór na Móna is in wezen een politieke organisatie, zegt Ní Mhuireagáin bij het blauwe prikbord met het Kneecap-T-shirt. „De Ierse taal is politiek.” Het activisme bij Glór na Móna gaat verder dan opkomen voor het Iers, want de taal is verbonden met onderdrukking, legt ze uit. „Daarom doen we hier ook veel met vluchtelingen en zijn we grote supporters van de Palestijnse zaak.”

Bij Glór na Móna worden jongeren nooit gedwongen om een demonstratie bij te wonen, volgens Ní Mhuireagáin. „Maar we doen wel veel aan bewustwording binnenshuis.” Zo was het onlangs de Internationale Dag van Solidariteit met het Palestijnse Volk. Een collega die recent naar Palestina was geweest, kwam vertellen wat hij daar had gezien. „Je plant eigenlijk voorzichtig een zaadje bij de kinderen, zodat ze hopelijk als ze een jaar of achttien zijn nieuwsgierig worden, vragen gaan stellen, en hun stem gebruiken om de samenleving ten goede te veranderen.”

De achternamen van de jongeren zijn bekend bij de redactie.

Boven: de 16-jarige **Brooke**. Onder: **Cassie**, eveneens 16.

Advertentie

Adviesprijs van 299,-
239,-
QR code

CORTAZU

Ultieme ski-jas

Warm, waterdicht & duurzaam

- Ervaar ultieme bescherming in elk weer: 25.000 mm waterdicht
- Lichtgewicht warmte met 80g Sorona® isolatie
- Meer dan 17 handige features

De geïsoleerde ski-jas is gemaakt van een hoogwaardige 3-laags stof en biedt ultieme bescherming op de piste. Met een waterdichtheid van 25.000 mm, volledige winddichtheid en een ademend ontwerp blijf je droog en comfortabel onder alle omstandigheden. De jas is uitgerust met Recco®-technologie, een afneembare sneeuwvangervang, vijf praktische zakken, een helm-compatibele verstelbare capuchon en ventilatieitsen onder de armen. De 80g Sorona® featherless isolatie, bestaande uit 37% plantaardig en hernieuwbaar materiaal, zorgt voor lichte maar effectieve warmte. Zo kun jij de hele dag warm, droog en gefocust blijven op elke afdaling.

In de kleuren en kleurcombinaties:

Bestel nu ➤ nrcwebwinkel.nl/cortazu

Boeren van Farmers Defence Force (FDF) arriveren om te protesteren bij het provinciehuis in Utrecht, 19 december vorig jaar. FOTO'S ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

UTRECHT

Elbert Hennipman, melkveehouder uit Westbroek, staat midden december voor een podium in het provinciehuis van Utrecht en kijkt op naar gedeputeerde Mirjam Sterk (CDA, Transitie landelijk gebied). Hennipman heeft een brief gekregen van de provincie, waarin staat dat hij over een jaar veel minder mest mag uitrijden op zijn land. Net als van een aantal andere boeren in de provincie ligt zijn bedrijf in of vlak naast beschermde natuur. Daar moet minder stikstof op gaan neerkomen.

„Het is einde verhaal voor mijn bedrijf”, zegt Hennipman in de zaal. Meteen nadat de brief op de mat viel, kwamen op verzoek van de gemeente ook de huisarts en predikant bij hem langs voor morele steun. „Dat was het enige dat wél fijn was”, zegt Hennipman. Nog vier andere boerenbedrijven in Westbroek, een dorp met nog geen 1.200 inwoners, worden met sluiting bedreigd.

Hoewel minder mest uitrijden niet direct betekent dat de boerderijen dicht moeten, wordt het inderdaad lastig om op die locatie verder te boeren. De provincie is met de agrariërs in gesprek over oplossingen, zoals verhuizing van het bedrijf, maar dat kan het schrik-

NATUURHERSTEL

Kabinet liet ons in de steek met stikstofbeleid, zeggen provincies

Nadat het kabinet-Schoof miljarden voor het landelijk gebied schrapte, waren provincies in de stikstofcrisis op zichzelf aangewezen. Stilvallend natuurherstel en extra onzekerheid en frustratie bij boeren waren het gevolg, blijkt uit een rondgang langs alle provinciehuizen.

Door **Enzo van Steenberg**

beeld van Hennipman niet wegnemen: „Dat betekent dat 10 procent van de leerlingen op school verdwijnen, de loonwerker en de veehandelaar raken arbeidskrachten kwijt. Een complete gemeenschap, met de kerk en de sportvereniging, houdt op te bestaan.”

Rond Hennipman staan enkele honderden boeren, de meesten in werkkleding. Vanochtend zijn ze met trekkers naar het provinciehuis gekomen. ‘De boer verdwijnt, het probleem blijft’, staat op een spandoek. En: ‘Stop stikstofbedrog!’ Ze zijn boos over Utrechtse plannen voor het landelijk gebied, die ervoor moeten zorgen dat de natuur verbetert en er weer vergunningen kunnen worden afgegeven voor bouw, energietransitie en boeren. De provincie stelt ‘stikstofzones’ in van 250 meter rond zes gevoelige natuurgebieden waar minder mest mag worden uitgereiden, wil dat boeren het eiwitgehalte in diervoeding verlagen, dat vee vaker buiten komt en dat stallen zo worden aangepast – bijvoorbeeld door luchtwassers te installeren – dat minder stikstof wordt uitgestoten.

Het lukt sommige boeren maar nauwelijks om netjes te blijven in het provinciehuis. „U probeert gewoon boeren de nek om te draaien!”, roept een boer uit Leersum. Een ander, hard: „Triest,

triest, triest!” Een boer uit Oudewater: „Ik geloof er geen reet van dat de natuur achteruitgaat!”

In de steek gelaten

Gedeputeerden die gaan over stikstof, landbouw- en natuurherstelbeleid hebben in bijna alle provincies het gevoel dat ze door het nu demissionaire kabinet-Schoof in een moeilijke positie zijn gebracht of zelfs in de steek zijn gelaten. Dat blijkt uit een rondgang van NRC langs de twaalf provinciehuizen.

Het kabinet-Schoof besloot bij haar aantreden een nationaal programma te schrappen, dat was bedoeld om stikstofuitstoot te verminderen, natuur en waterkwaliteit te herstellen en klimaatdoelen te halen. Provincies zouden zorgen voor regionale invulling, met 24,3 miljard euro aan steun.

Rechterlijke uitspraken en Europese regels maakten ingrijpen onvermijdelijk: zonder stikstofreductie bleef Nederland ‘op slot’. Bouwprojecten vielen stil, de energietransitie stokte, boeren konden hun bedrijven niet vernieuwen of uitbreiden. In de wet is vastgelegd dat driekwart van de stikstofgevoelige natuur in 2035 onder de ‘kritische depositiewaarde’ moet liggen, een getal dat aangeeft hoeveel stikstof de natuur aankan zonder te verslechteren.

Ambtenaren hadden gewaarschuwd dat het schrappen van de miljarden voor méér stikstofschaade zou zorgen, maar daar trok het nieuwe kabinet zich niets van aan. Minister Femke Wiersma (BBB, Landbouw) wilde boeren vooral zelf de kans geven om oplossingen te bedenken. Ook wilde ze de stikstofgrens versoepelen, wat mislukte, en boeren uitkopen, wat in de praktijk beoorlijkt ineffectief bleek.

Twaalf ‘deelstaates’

Provincies stonden er na het aantreden van het kabinet-Schoof grotendeels alleen voor. Dat leidde, blijkt uit de rondgang van NRC, niet alleen tot veel vertraging en uitstel, maar ook tot méér onzekerheid voor boeren. Doordat provincies ook ‘van het slot’ willen, gingen ze verder met eigen ideeën. Resultaat is dat er in plaats van duidelijk landelijk beleid met een regionale invulling nu twaalf ‘deelstaates’ worden gevormd, met steeds een andere aanpak.

Zo kan het gebeuren dat de ene boer heel anders wordt behandeld dan de andere, die toevallig net over de provinciegrens werkt. Goed voorbeeld is het Binnenveld in de Gelderse Vallei, een gebied dat deels in Utrecht en deels in Gelderland ligt. Utrecht wijst het gebied rond het Binnenveld aan als ‘stikstofzone’ waar zeer beperkt mest mag worden uitgereiden en helemaal geen kunstmest meer mag worden gebruikt. Maar dat geldt niet voor boeren in het Gelderse deel van het gebied, want die provincie heeft andere stikstofzones aangewezen.

Voor boeren is het allemaal lastig te begrijpen. Zij richten hun onbegrip en boosheid op provinciebestuurders. In Utrecht en Noord-Brabant leidde het al tot felle boerenprotesten, waarbij in Brabant door boerenactieclub Farmers Defence Force deurwaarders met een intimiderende brief werden afgestuurd op Statenleden.

Gedeputeerde Mirjam Sterk van Utrecht, die over natuur en landbouw gaat, licht telefonisch toe: „Ik begrijp dat boeren de overheid wantrouwen. Hun vertrouwen is keer op keer beschaamd. We hadden het dak moeten repareren toen de zon scheen, maar dat hebben we niet gedaan. Nu moeten we ingrijpen. Dat is voor een kleine groep boeren en hun gezinnen heel pijnlijk, maar als we niets doen kan een nog grotere groep ook niet de toekomst in.”

Ze had gehoopt dat het kabinet de leiding zou nemen, maar tijdens de afgelopen kabinetsperiode werd de situatie alleen maar erger. Verschillende plannen van minister Wiersma en een ministeriële ‘stikstofcommissie’ kwamen niet van de grond. Het uitkopen van boeren leverde veel minder stikstofwinst op dan gehoopt. En de rechter oordeelde vorig jaar januari bovendien dat de staat „onrechtmatig” handelt doordat natuurbescherming uitblijft. In de uitspraak was der rechtbank onder meer kritisch op het schrappen van het nationaal programma voor het landelijk gebied.

Sterk: „Dit kabinet is aan de slag gegaan met een heleboel belofte, maar we zijn twee jaar verder en er is nog geen oplossing. Doordat het kabinet niet met landelijk beleid is gekomen, vangen we in de provincie alle klappen op.”

Stilstand in het landelijk gebied

Ook bijna al haar collega-gedeputeerden zijn kritisch op het nu demissionaire kabinet, blijkt uit antwoorden op vragen van NRC die alle twaalf provinciebesturen via woordvoerders beantwoordden. Het zijn vrijwel allemaal BBB-bestuurders, die dus last hebben van het beleid dat hun eigen BBB-depositiewaarde moet liggen, een getal dat aangeeft hoeveel stikstof de natuur aankan zonder te verslechteren.

Gedeputeerde Maurits von Martels

Boeren van Farmers Defence Force vertrekken na afloop van hun protest bij het provinciehuis in Utrecht, op 19 december vorig jaar.

(BBB, Landbouw en Natuur) van Overijssel laat weten dat het „ontbreken van duidelijkheid op landelijk niveau zorgt voor onzekerheid, vooral bij ondernemers.” Landelijke maatregelen zijn volgens hem „onmisbaar”. Ans Mol, BBB-gedeputeerde van Gelderland (Versnelingsaanpak stikstof): „We kunnen het niet alleen en hebben het Rijk wel nodig.” Aad Straathof (BBB, Landbouw en stikstof) van Zuid-Holland vindt dat de provincie „sterk afhankelijk” is van het Rijk. Hij schat in dat de provincie de problemen voor 10 procent kan oplossen – bijvoorbeeld door landbouwgrond op te kopen en er natuur van te maken – maar dat 90 procent door het Rijk onder handen moet worden genomen. „We vragen om meer actie”, zegt hij.

Jan Klopman (BBB, Landbouw en landelijk gebied) van Flevoland vindt dat het schrappen van het geld gezorgd heeft voor „onzekerheid en onduidelijkheid” – „het heeft vertraging opgeleverd.” Gert-Jan Schuinder (BBB, Landbouw en stikstof) van Drenthe: „We hebben er last van dat het Rijk geen duidelijk plan heeft.” Verschillende betrokken gedeputeerden uit Groningen zien dat boeren nu „minder perspectief” hebben.

Hagar Roijackers (GroenLinks, Aanpak landelijk gebied) uit Noord-Brabant laat weten dat het uitvoeren van beleid „aanzienlijk beter mogelijk” was geweest „bij een helder en toereikend Rijksbeleid met bijbehorende financiële middelen.” Gedeputeerde Abel Kooistra (BBB, Landbouw en landelijk gebied) uit Friesland is de enige die zonder omhaal de aanpak van het kabinet-Schoof roemt. Hij vindt dat er „goede stappen zijn gezet door het Rijk.”

Een crisisteam in Zeeland

Gedeputeerde Wilfried Nielen (BBB, Stikstof) vond sommige plannen van het kabinet ook niet slecht, maar vertelt ook over de „honderden maatregelen” die klaarlagen in zijn provincie Zeeland. Aanleggen van moeras als zoetwaterbassin voor de landbouw, stalsystemen die voor minder stikstofuitstoot zorgen, kruidenrijk grasland aanleggen, de veerdienst in de Westerschelde verduurzamen. De provincie was er klaar voor – tot het kabinet-Schoof het geld terugtrok. „We kwamen in z’n achteruit te staan”, zegt Nielen.

Zeeland richtte vorig jaar, toen de rechtbank had bepaald dat het Rijk te weinig doet aan natuurherstel, een eigen „crisisteam” op. Dat besloot om maatregelen te nemen rond twee gebieden waar de natuur er heel slecht aan toe is: de kop van Schouwen en de Man-

teling van Walcheren. Dáár wil Zeeland zorgen voor gezond en voldoende zoet water, minder stikstofuitstoot en meer natuur en waterstromen aan elkaar verbinden. Noodgedwongen, want die gebieden werden bij naam genoemd in de uitspraak van de rechtbank.

Grond opkopen

Natuurherstel en stikstofaanpak liggen niet helemaal stil. Er zijn nog altijd grote plannen, zoals in Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland en Gelderland, waar de provinciebesturen zones willen aanleggen van 250 of 500 meter rond beschermde natuurgebieden. Daar zouden boeren dan nauwelijks nog mest mogen uitrijden of kunstmest kunnen gebruiken – een maatregel die veel pijn doet bij boeren.

Bijna alle provincies zijn ook druk met het aankopen van agrarische grond om daar ‘nieuwe natuur’ aan te leggen, zodat bijvoorbeeld de waterkwaliteit kan worden verbeterd. Het gaat om grote lappen grond. Noord-Holland kocht in de afgelopen vijf jaar bijvoorbeeld 400 hectare landbouwgrond aan voor natuurherstel, zo’n 560 voetbalvelden. Zeeland kocht 231 hectare agrarische grond op.

Kleinere plannen zijn er ook. Groningen werkt met boeren in het Westerkwartier aan het hergebruiken van mest, waardoor groen gas gemaakt zou kunnen worden en uitstoot kan worden verminderd. Flevoland wil de bloembollensector verduurzamen. Limburg hoopt dat meer boeren gebruik zullen maken van stopperregelingen, wil werken aan schonere stallen en het behouden van graslanden.

Duidelijk is wel dat het allemaal veel langzamer gaat sinds het kabinet-Schoof aantrad. Alleen in Brabant ligt een plan dat al is aangenomen door de Provinciale Staten, in de meeste provincies wordt nog gewerkt aan plannen of moeten ze nog worden aangenomen. Drenthe, Friesland en Gelderland zijn, schreef het Planbureau voor de Leegomgeving eerder, helemaal gestopt met een aanpak waarin natuurherstel, landelijk beheer en stikstofaanpak samengaan.

Mirjam Sterk hoopt dat het Utrechtse plan, ondanks protesten, dit jaar wordt aangenomen en dat met boeren zoals melkveehouder Elbert Hennipman afspraken kunnen worden gemaakt, mogelijk over verhuizing van hun bedrijf. Al hoopt ze vooral dat een nieuw kabinet met een landelijke aanpak de stikstofcrisis weet op te lossen. „Dat is voor boeren ook veel eerlijker. Ik ben de eerste om ons plan weer aan te passen als er eindelijk landelijk beleid komt.”

Boer **Dirk Koolen** van Stadsboerderij De Herkomst in Amsterdam, waar **Nederlandse Landvarkens** worden gehouden voor duurzame, lokale vleesproductie binnen een circulair voedselsysteem.
FOTO JORIS VAN GENNIP/ANP

TOEKOMST LANDBOUW

Belastingplan dat boeren helpt, krijgt steun van Dierenbescherming

Belast de boer minder in ruil voor investeringen, zeggen betrokken organisaties. Dat geeft de boer financiële ruimte.

Frederiek Weeda

DEN HAAG

De boer die wil investeren in ruimte en techniek die het welzijn van zijn dieren verbeteren én minder stikstofemissie veroorzaken, zou de komende jaren tijdelijk minder belasting moeten betalen. Met dit voorstel hopen LTO en andere agrarische belangenorganisaties dat boeren versneld gaan voldoen aan de eisen die maatschappij en politiek aan hen stellen.

Boeren willen dat zelf ook. „Iedereen wil het dierenwelzijn verbeteren, en alle boeren weten dat ze aan allerlei regels moeten voldoen om het bedrijf te kunnen uitbreiden of voortzetten”, zegt ‘nationaal innovatiegezant duurzame veehouderij’ Elbert Roest, tevens van het Bestuurlijk Overleg Dierwaardige Veehouderij.

En: de Dierenbescherming steunt het plan. Onderhandelaar Gemma Willemsen: „Er moet fors geïnvesteerd worden in dierenwelzijn. Daar zijn innovaties voor nodig en geld. Dit is een goede manier.”

Belasting

Door onder strikte voorwaarden en fiscaal begunstigd geld voor dit doel apart te zetten, kunnen boe-

ren extra ruimte voor hun dieren gaan creëren of bijvoorbeeld beginnen met mestvergist (omzetting van mest in biogas). Dit zou de motivatie voor zulke investeringen meer aanjagen dan overheidssubsidies waarop je moet wachten, aldus de opstellers van het plan. Ver- richt de boer de noodzakelijke in- vesteringen niet, dan zou hij alsnog belasting over zijn winst moeten betalen.

De gemiddelde inkomensver- wachting voor boeren over 2025 is 129.000 euro bruto, waarvan onge- veer bijna de helft naar belasting gaat, aldus LTO. Een bovenlaag van 20 procent verwacht 177.000 euro te verdienen. Met fiscale afdrach- ten van deze omvang ziet de boe- renorganisatie een „brede groep” met „ruimte om te reserveren voor noodzakelijke investeringen ten behoeve van de collectieve en maatschappelijke opgaven”. Een nieuwe stal bouwen, met meer ruimte per dier, kost bijvoorbeeld al gauw een ton.

Nationaal gezant Roest wijst erop dat er, over het geheel bezien, géén dieren meer bijkomen in Ne- derland. Hooguit zal er soms meer ruimte voor nodig zijn, om de die- ren een beter leven te geven. Uit- breiding van de Nederlandse vee- stapel zal vanwege het bestaande

dierrechtenstelsel niet gebeuren. Alleen krimp is mogelijk, zeggen alle betrokkenen.

Dieren zijn niet slecht af

Kees de Jong, voorzitter van de LTO-pluimveehouders, zegt na- mens de hele groep (35.000 boeren en tuinders) dat dieren op Neder- landse veehouderijen het relatief goed hebben. Maar het kan beter. In het convenant ‘Stappen naar een Dierwaardige Veehouderij’, vorig jaar door LTO, Dierenbescherming, supermarktkoepel CBL en 22 an- dere organisaties ondertekend, staan afspraken over de ambities voor dierenwelzijn én stikstofe- missiereductie.

Zo moeten volgens het Conve- nant alle dieren toegang hebben tot frisse lucht en daglicht. Ze moeten ‘natuurlijk’ gedrag kunnen verto- nen. Varkens moeten bijvoorbeeld genoeg ruimte hebben om te wroe- ten, zodat ze bij stress niet elkaars staarten aanvallen en de boer zich niet genoodzaakt ziet staartjes uit voorzorg af te knippen. Verder moeten alle dieren niet in hun ei- gen ontlasting hoeven liggen.

Vaak botst het belang van min- der stikstof- of ammoniakuitsoot voor de natuur met dat van de die- ren. Een grotere stal of uitlooplek geeft dieren meer ruimte - mits het

aantal dieren gelijk blijft - maar het hebben van meer ruimte op zich- zelf veroorzaakt meer uitstoot. De Europese Unie heeft strenge regels om de natuur te beschermen, maar niét om dieren te beschermen.

Gemma Willemsen van de Die- renbescherming: „Een deel van de Nederlandse boeren doet het qua

Convenant Dierwaardigheid
Ambities veehouderij voor 2040

Varkenshouderij: couperen van varkensstaarten is ge- stopt, vrijloopkraamhokken zijn ingevoerd, en stallucht is gezonder door scheiding van mest en urine bij de bron.

Pluimveehouderij: minder dieren per vierkante meter, stalinrichting die beter aan- sluit bij de behoeften van de dieren, eind aan huisvesting in kooien.

Melkveehouderij: sti- muleren van vrijloopstallen, meer weidegang, experimen- teren met het kalf bij de koe- houden en stoppen met ont- hoornen.

dierenwelzijn al beter dan Europa verlangt. Ook de Nederlandse su- permarkten kopen relatief beter in dan elders; ze verkopen geen vlees meer dat niet minstens één ster heeft van het keurmerk ‘Beter Le- ven’. In catering en horeca is dat anders: daar weet je als consument vaak niet hoe de dieren zijn gehou- den die je eet.”

Geen vergunning en geen lening

Voor een nieuwe stal krijgt de boer tegenwoordig zelden een vergun- ning en dus ook geen lening van de bank, vertelt LTO-bestuurder De Jong. Eigen geld kunnen investe- ren is voor boeren dan ook het best, zegt hij.

Boeren raken regelmatig ver- strikt in bureaucratische vergun- ning-afwegingen. De Jong: „Ik ken een boer met 50.000 kippen en 800 varkens. De varkens stoten ammoniak uit doordat mest en urine in de stal worden vermengd. Hij wil nu zijn varkens opgeven en iets meer kippen erbij nemen. We weten dat de uitstoot daarmee fors lager gaat worden maar omdat on- bekend is *hoeveel* uitstoot er min- der is, krijgt hij geen vergunning. Dus gaat hij door met meer uit- stoot, omdat hij daar wél een ver- gunning heeft. Dat kan toch niet de bedoeling zijn?”

NECROLOGIE **SCOTT ADAMS (1957-2026)** STRIPTEKENAAR

Dilbert: bijtende satire op het saaie kantoorleven

Zijn strips over de kantoornerd Dilbert maakten de Amerikaan Scott Adams jarenlang tot de populairste stripmaker. In 2023 begonnen kranten zijn strips vanwege racistische uitlatingen te weigeren.

Paul Steenhuis

AMSTERDAM

Het frustrerende kan- toorleven, in de kan- toorkubus en tijdens hopeloze vergaderin- gen met stupide chefs, dat wist Scott Adams genadeloos belache- lijk te maken in zijn strips over Dilbert, een nerd van de ict-afde- ling van een groot bedrijf. De avonturen van de bebrilde, soci- aal onhandige kantoor-antiheld met broccoli-haar (en zonder mond) waren zo herkenbaar, dat Adams’ *Dilbert* vanaf de jaren ne- gentig uitgroeide tot een van Amerika’s populairste strips. Die werd op zijn hoogtepunt gepubli- ceerd in duizenden kranten in de VS en daarbuiten, van *The New York Times* tot *De Telegraaf*.

Maar Adams begon na twee de- cennia steeds meer extreme poli- tieke commentaren te geven, on- der meer in zijn podcast. In 2023 weigerden kranten zijn strip van- wege racistische uitlatingen nog langer af te drukken. Online bleef hij Dilbert-strips maken tot in 2025, toen hij vanwege uitgezaai- de prostaatkanker moest stoppen.

Dinsdag overleed Dilberts schepper op 68-jarige leeftijd in Pleasanton, Californië.

Tekenen tijdens vergaderingen

Scott Adams was behalve stripte- kenaar ook afgestudeerd bedrijfs- kundige. Als jonge liefhebber van de strips van Charlie Brown van Charles M. Schulz wilde hij graag tekenaar worden. Maar de kunst- opleiding waar hij aan begon, gaf hem zulke slechte cijfers dat hij er de brui aan gaf, aldus de online comiclopedia Lambiek.

In plaats daarvan ging hij in

New York economie studeren. Daarna belandde hij eind jaren ze- ventig bij een bank in San Francis- co, en vervolgens bij telecombe- drijf Pacific Bell. Tijdens saaie vergaderingen tekende hij car- toons van collega’s en bazen, om bevreemde collega’s te vermaken.

Hoewel Adams een goed be- taalde baan had, was hij ontevren- den over zijn promotiekansen en chefs die hem, vond hij, nooit se- rieuus namen. Die frustratie begon hij in stripjes om te zetten, die hij na lang aarzelen naar een uitgever stuurde. Zo werden in 1989, eerst mondjesmaat, de eerste Dilbert- strips gepubliceerd.

”

Het gaat me allereerst om de humor, en dan pas om de tekenkunst

Adams was door zijn werk bij een techbedrijf, waar hij tot 1995 bleef, doordrongen van de kansen die internet bood - dat in 1992 be- gon. Hij zette als een van de eer- sten zijn krantenstrips ook online, wat zijn bekendheid verhoogde. Hij was de eerste tekenaar die zijn e-mailadres bij zijn strips zette.

Door het contact met lezers kreeg hij al gauw door dat zijn strips over het kantoorleven het populairst waren. Vandaar dat Adams van Dilbert, aanvankelijk laboratoriummedewerker, een ict’er op een absurd en kafkaësk kantoor maakte. Zo kregen Dilberts huisdieren - hond Dogbert en kat Catbert, die ook op zijn kantoor verschenen - wel promo- tie en Dilbert niet. Zijn grootste tegenstander is zijn (naamloze) chef ‘met de puntige haardos’.

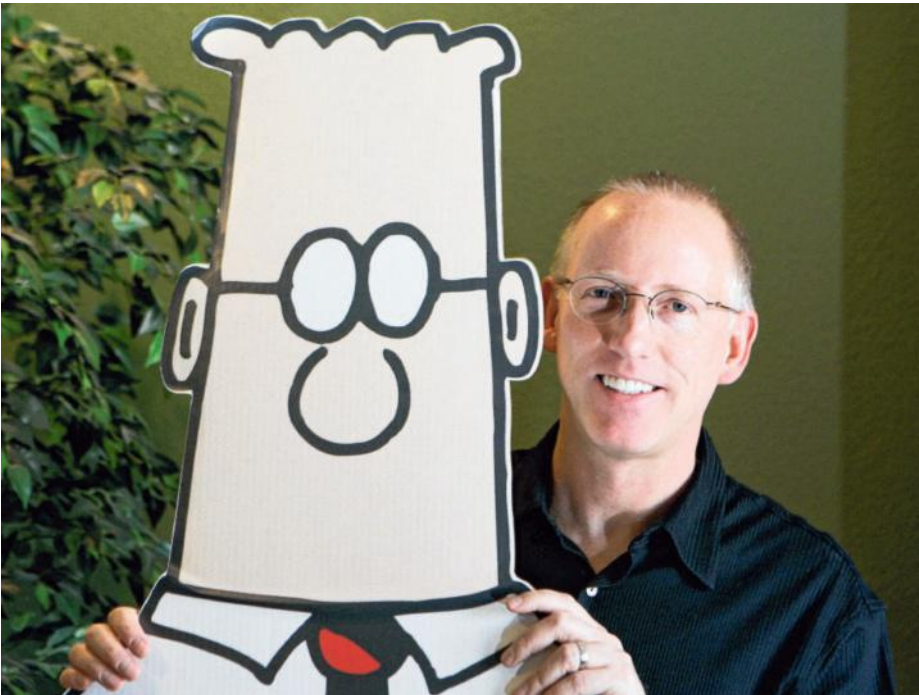
Adams’ strips waren in boek-

vorm ook een succes. Ze hadden titels als *The Dilbert Principle*, dat luidt: „de meest ineffektieve werknemers worden systema- tisch naar een plek bevorderd waar ze de minste schade kunnen aanrichten: het management”.

Ontslag door een Dilbert

In echte kantoren werden Dilbert- strips vaak opgehangen. Een werknemer van een casino in Io- wa had in 2007 een strip op het mededelingenbord geprikt nadat sluiting van het bedrijf was aange- kondigd. Dilbert zegt in die strip: „Waarom lijkt het toch dat de be- slissingen op mijn werk genomen worden door dronken lemuren.” (Lemuren zijn halfapen) De casi- nobazen waren zo boos over deze strip-actie dat ze probeerden de man zijn ontslaguitkering te ont- nemen. De rechter stak daar een stokje voor. Volgens persbureau AP hielp Adams de man een nieu- we baan vinden.

„Het gaat me allereerst om de humor, en dan pas om de teken- kunst”, zei Adams ooit in *The Wa- shington Post* over zijn simpel ge- tekende strip. Maar die humor werd, net als Adams zelf, steeds bitterder. Hij begon na 2010 af te geven op feministen - „net kinde- ren die om een snoepje jengelen” - en voelde zich als witte man ge- discrimineerd, noemde zwarte Amerikanen een „haatgroep”. Hij werd als voormalig Obama-stem- mer groot fan van Trump. Op zijn socialmediakanaal Truth Social schreef de Amerikaanse president naar aanleiding van Adams’ over- lijden: „Hij was een geweldige ke- rel, die mij aardig vond en respec- teerde toen het nog geen mode was. Hij heeft dapper een lange strijd gevochten tegen een ver- schrikkelijke ziekte.”

Tekenaar **Scott Adams** met zijn creatie **Dilbert**. FOTO MARCIO JOSE SANCHEZ

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

Spanje

SPAANSE PARADORES ZONNIG ANDALUSIE- 8 dg v.a. € 550 p.p.
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Duurzaam vergroenen

Groene oase midden in de stad

Daktuinen en -terrassen

ginkelgroep.nl

Familiebedrijf sinds 1903

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN Risicoloos leren

GROEPS-CURSUS 675-
2e persoon half geld ex btw

Nu ook privé-cursus
Persoonlijke begeleiding 1-op-1

Wat krijgt u voor uw geld?

- ✓ Cursus in Hotel vd Valk
- ✓ Vers ontbijt en lunch
- ✓ Gratis Handelsrobot
- ✓ 8 weken live meekijken
- ✓ Opfrisdag naar keuze
- ✓ Boek met stappenplan
- ✓ 100% persoonlijke service

Risicoloos leren
Maak alle fouten op een demo-account voordat u met echt geld begint

Originele reacties cursisten

- **Gezellig**
Een leuke en leerzame cursus, waarbij het ook gezellig is om samen deel te nemen en van elkaar te leren.
- **Leuke bijverdienste**
Het is hartstikke leuk om te doen en een leuke bijverdienste.
- **30% behaald**
Heb vanaf september tot nu 30% behaald.

Schoonmoeder
Zelfs m'n schoonmoeder snapt de robot. Dat zegt wat, want zij vond de afstandsbediening van de TV al complex.

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 30 jan, vrijdag 6 feb en vrijdag 6 mrt
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

BUREAU NIELSEN IQ

Omzet supermarkten hoger door prijsstijgingen

AMSTERDAM

Supermarkten boekten in 2025 een omzet van 51,1 miljard euro, een stijging van 2,3 procent tegenover 2024, meldt onderzoeksbureau NielsenIQ. Die groei komt vrijwel volledig door prijsstijgingen. Gemiddeld lagen prijzen in december 3,9 procent hoger dan een jaar eerder. Bij koffie en rundvlees was datruim 20

procent. Volumegroei was te zien bij flessen drinkwater. Dat komt volgens NielsenIQ door de overheidcampagne rond noodpakketten en tijdelijke besmettingen van kraanwater.

Verder blijkt dat dat Albert Heijn zijn positie als marktleider iets steviger heeft verankerd met een marktaandeel van 38,2 procent, terwijl Jumbo iets zakte naar 19,9 procent. (NRC)

2025

Na twee jaar krimp groeit Duitse economie weer

AMSTERDAM

De Duitse economie groeide in 2025 met 0,2 procent, aldus bureau Destatis. In 2023 kromp de economie met 0,9 procent, in 2024 met 0,5 procent. Daarmee zit de Duitse economie op het niveau van 2019, net voor de coronapandemie. De Nederlandse economie is sindsdien 10 procent groter. Duitsland hoopt op groei door overheidsinvesteringen in defensie en infrastructuur. (NRC)

UWV

Aantal WW-uitkeringen blijft stijgen; ruim 191.000

Door reorganisaties stijgt het aantal uitkeringen in de WW. Bij jongeren speelt dat tijdelijke contracten vaker niet worden verlengd.

Tan Tunali
AMSTERDAM.

Het aantal door het UWV verstrekte werkloosheidsuitkeringen is in 2025 voor het derde jaar op rij toegenomen. Uit cijfers van de uitkeringsinstantie blijkt dat vorig jaar 191.459 WW-uitkeringen zijn uitgekeerd, een stijging van bijna tien procent in vergelijking met het jaar ervoor. Het aantal jongeren dat een WW-uitkering ontving, steeg het afgelopen jaar relatief hard. Dat heeft volgens arbeidsmarktonderzoeker Rob Witjes van het UWV te maken met de teruglopende economische groei. „Waarschijnlijk komt dit vooral doordat werkgevers voorzichtiger zijn geworden om tijdelijke contracten te verlengen”, aldus Witjes in een persbe-

Een UWV-kantoor in **Zaandam**. FOTO RUCHAMA VAN DER TAS

richt.Ook onder ouderen constateert het UWV een sterke toename. Dat wijt Witjes enerzijds aan de geleidelijk oplopende AOW-leeftijd, waardoor meer mensen langer door moeten werken. Anderzijds is het voor oudere werkenden moeilijker weer een baan te vinden, bijvoorbeeld na een reorganisatie. Afgelopen jaar vonden flink wat reorganisaties plaats - met 355 bedrijven het hoogste aantal in tien jaar. Uiteindelijk vindt het grootste deel van de mensen met een WW-

uitkering redelijk snel weer een baan. In 2025 ontvingen ruim 30.000 mensen de uitkering langer dan één jaar.

Het gevallen kabinet heeft in de begroting opgenomen dat de uitkering wordt verkort van 24 naar 18 maanden. Een nieuw kabinet zal de uitkering mogelijk nog verder inperken. Twee van de formerende partijen, D66 en VVD, pleitten er in hun verkiezingsprogramma voor om de uitkering nog verder te verkorten, naar één jaar.

ECONOMIE EN RECHT

Deze rubriek belicht wekelijks rechterlijke uitspraken met economische gevolgen voor mensen of bedrijven.

Wangedrag ouder mag kinderen niet schaden bij dreigende huisuitzetting

De zaak

Ymere verhuurt een sociale huurwoning aan een gezin met twee jonge dochters in Spaarndam. De woningcorporatie ontvangt klachten van buren over geluidsoverlast van onder meer huilende kinderen en luide muziek, blazen op het balkon, het op straat leeggooien van asbakken en de vele mensen die aan de deur komen. Ymere gaat in gesprek met het gezin en de buren. Afspraken volgen en het overlastdossier wordt gesloten.

Totdat een aantal maanden later de situatie verslechtert. De politie ontvangt informatie van het Team Criminele Inlichtingen dat via Snapchat vanuit de woning vuurwapens en munitie te koop zijn aangeboden. Bij huiszoeking vindt de politie harddrugs, munitie en een laptop met software om een onderdeel voor een vuurwapen te maken via een 3D-printer.

De burgemeester wil de woning aanvankelijk sluiten, maar legt vanwege de kinderen een last onder dwangsom op als prikkel om te stoppen met de illegale praktijken. De kinderen en hun moeder kunnen dan blijven - de vader zit vast. Maar enkele weken later treft de politie bij een nieuwe huiszoeking hasj, hennep en illegale munitie aan. De burgemeester wil de woning alsnog een maand sluiten.

Ymere, dat een zerotolerancebeleid hanteert voor overtreders van de Opiumwet, stapt naar de rechter om het gezin definitief uit te zetten. Bij de rechter draait het om de vraag hoe die de belangen van de kinderen moet wegen. Omdat eerdere rechtspraak geen uitsluitsel geeft, legt de rechter de Ho-

De Hoge Raad geeft richtlijnen voor rechtszaken waarbij kinderen de dupe zijn van een dreigende huisuitzetting. Ook als de ouders het er maar hebben gemaakt, kan een verhuurder het belang van het kind niet zomaar naast zich neerleggen.

Door **Olivia den Hollander** Illustratie **Cheyenne Goudswaard**

ge Raad een aantal zogeheten prejudiciële vragen voor.

De uitspraak

De Hoge Raad gaat na wat het VN-Kinderrechtenverdrag betekent voor dit soort zaken, waarin doorgaans het recht op huisvesting en het recht om niet gescheiden te worden van de ouders op het spel staan. Nederland is aan dit verdrag gebonden.

Bij een woningontruiming maakt de rechter een afweging van de betrokken belangen. Uit het VN-Kinderrechtenverdrag volgt dat het belang van het kind daarbij bijzonder gewicht toekomt. Verwijtbaarheid van de ouders doet daar niet aan af. Maar, stelt de Hoge Raad vast, het gaat niet zo ver dat het belang van het kind steeds doorslaggevend is. Het hangt altijd van de overige belangen en omstandigheden af.

De rechter moet met deze richtlijnen alsnog beoordelen of Ymere het gezin uit de woning mag zetten. Daarbij zal de rechter de belangen van de twee kinderen zwaar laten wegen, maar ook kijken naar die van anderen,

waaronder het door Ymere aangevoerde belang bij een leefbare en veilige woonomgeving van de andere bewoners. Een belangrijke vraag is verder of een alternatieve woning beschikbaar is voor de kinderen. Daarvoor is niet de verhuurder primair verantwoordelijk volgens de Hoge Raad, maar zijn ouders en overheid dat. Wel kan eventueel van de verhuurder verwacht worden dat die de rechter informeert over alternatieven.

Commentaar

„Het is goed dat er nu duidelijkheid is”, reageert Rutger Fabritius, advocaat huurrecht bij Dirkzwager. Zo schreef de rechter die de Hoge Raad vragen stelde dat rechters „sterk verschillend” omgaan met dit soort ontzuimingszaken. Als verklaring geldt dat de norm uit het VN-Kinderrechtenverdrag waaraan getoetst moet worden, qua inhoud en reikwijdte „allerm minst helder” is.

De Hoge Raad bepaalt nu hoe de rechter moet handelen, licht Fabritius toe. „Als er kinderen wonen, moet de

rechter hun belangen expliciet in kaart brengen en deze prioriteit geven bij de toets of de ontbinding van de huurovereenkomst gerechtvaardigd is, maar ze vormen geen absolute blokkade. De rechter moet vervolgens motiveren hoe hij die afweging heeft gemaakt.”

De uitspraak van de Hoge Raad is niet alleen van belang voor woningcorporaties. Fabritius: „Dit raakt particuliere verhuurders net zo goed. Wel kan ik me voorstellen dat van een woningcorporatie meer wordt verwacht, onder andere bij het onderzoek dat de rechter doet naar de mogelijkheden voor alternatieve huisvesting. Een woningcorporatie zal over het algemeen meerdere vergelijkbare woningen in portefeuille hebben en kan zich vanwege goede contacten met maatschappelijke organisaties en gemeenten beter laten informeren over alternatieve opvang.”

Verhuurders doen er volgens Fabritius goed aan voorbereid te zijn. „Bij woningcorporaties betekent dat sowieso dat ze beleid moeten hebben dat in overeenstemming is met de belangen van het kind.” Als huurders met kinderen vervolgens problemen veroorzaken, moeten verhuurders aandacht hebben voor de belangen van het kind. Fabritius: „Kun je nog met de huurder in gesprek over wat er bij een eventuele ontruiming met de kinderen gebeurt? Kun je samenwerken met de gemeente of andere instanties om aan de belangen van het kind tegemoet te komen?” Volgens de advocaat is één ding in elk geval helder: „Je kunt er als verhuurder niet mee volstaan om te zeggen dat de ouders het er zelf naar hebben gemaakt.”

Uitspraak: Hoge Raad, 28 november 2025. ECLI:NL:HR:2025:1799

Advertentie

Met aandacht meer rendement

TFH Holland Group investeert in MKB-ondernemingen met aantoonbaar financieel trackrecord. We bouwen actief mee aan het succes van deze bedrijven. Deze aandacht loont; alle fondsen die we reeds hebben uitgebracht, zijn daar het bewijs van.

JAARLIJKS 11% VERWACHT RENDEMENT NA WINSTDELING

- Jaarlijks dividenduitkeringen
- Jaarlijks 11% verwacht rendement
- Spreiding over meerdere bedrijven
- In Technologie, Voeding en Zorg
- Zonder bankleningen
- Deelname vanaf €100.000

Beleggen brengt risico's met zich mee. In het verleden behaalde resultaten bieden geen garantie voor de toekomst.

We lichten graag alles toe in een persoonlijk gesprek. Bel 013 203 26 28. Of scan de qr-code voor meer informatie of kijk op www.tfh-holland.nl

TFH Holland Group

AZ-AJAX

Blamage in bekerduel toont broosheid van sportief herstel Ajax

Door een goede reeks onder interim-trainer Fred Grim leek het alsof Ajax de oplossing had gevonden. Maar onderliggende statistieken tonen: veel beter gaat het niet. De 6-0 nederlaag woensdag tegen AZ onderstreept dat.

Joost Pijpker

AMSTERDAM

Ajax-aanvoerder Youri Regeer draait er woensdagavond niet om heen. Heeft de middenvelder in twee seizoenen bij Ajax ooit eerder zo’n afgang beleefd? Na de 6-0 eerder die avond in de bekerwedstrijd tegen AZ neemt hij voor de camera’s van de Amsterdamse tv-zender AT5 een flinke teug water. Als hij die heeft doorgeslikt, klinkt een luid en resoluut „nee”.

Het is een prestatie „om je [voor] te schamen”, zegt ook interim-trainer Fred Grim in de spelerstunnel in Alkmaar. De oud-doelman stamelt in zijn zoektocht naar een verklaring, een holle blik in de blauwe ogen. Zijn spelers hadden de dagen ervoor „goed getraind”, er alles aan gedaan om fit aan de aftrap te staan. Maar na een vroege openingstreffer van AZ viel zijn ploeg op ongekende wijze uiteen.

Het gevolg is de grootste teleurstelling in een toch al uiterst zwak seizoen, een evenaring van de

grootste nederlaag sinds Ajax profclub is.

Gène bij ESPN

De gène is dusdanig dat Regeer en Grim meteen na de wedstrijd voor de camera’s van ESPN aankondigen dat de fans die zijn meegereisd hun tickets vergoed krijgen. Ook spelers en staf betalen mee, om ze te tegemoet te komen voor de teleurstellende avond.

Voor Grim, die de begin november ontslagen John Heitinga opvolgde, komt de inzinking als een

Spelers van Ajax na afloop van de 6-0-nederlaag tegen AZ. Spelers en staf hebben de meegereisde fans beloofd hun tickets te vergoeden. OLAF KRAAK / ANP

verrassing, zegt hij. Na een moeizaam begin van het seizoen was Ajax net weer lekker bezig: zes overwinningen uit zeven duels, geen enkele nederlaag. „Als je kijkt naar die laatste wedstrijden dan zijn we goed georganiseerd, we staan goed, we weten wat we moeten doen, blijven goed bij elkaar als groep. Dat heb ik vandaag totaal niet teruggezien.”

Gemakzucht

Veelzeggend is het moment na amper anderhalve minuut spelen, als linksachter Owen Wijndal de bal inspeelt op aanvaller Mika Godts. Die staat in de dekking, heeft geen afspelmogelijkheden in de buurt. De weg naar middenvelder Regeer wordt geblokkeerd door het talent Kees Smit, Wijndal zelf is langs de zijlijn al naar voren gesprint. Godts laat zich vervolgens eenvoudig van de bal zetten, de opmaat naar de openingstreffer.

Die gemakzucht is woensdag vaker te zien. Bij de 2-0 bijvoorbeeld, als verdediger Josip Sutalo een lange bal van achteruit verkeerd inschat en AZ-aanvaller Troy Parrott uit het oog verliest, waarna hij de spits niet meer kan afstoppen. Of in aanloop naar het laatste doelpunt, vlak voor tijd, als topaankoop Oscar Gloukh bij zijn eigen strafschopgebied om de bal vraagt. Een naïeve keuze, omdat hij gedekt wordt door twee tegenstanders, en de bal meteen verspeelt.

Maar misschien nog zorgelijker is hoe kwetsbaar Ajax blijkt als er niets aan de hand is. Ook dat blijkt na anderhalve minuut: door een redding van doelman Vitezslav Jaros krijgt Ajax de kans om de fout van Godts te herstellen. Vrijwel de hele ploeg trekt zich vervolgens terug tot pal voor het doel. Maar niemand lijkt te letten op Smit, die zich laat uitzakken en zo alle

ruimte krijgt om te schieten. Jaros redt, maar stompt de bal precies voor de voeten van Parrott.

Nog duidelijker wordt dat bij de 2-0: acht veldspelers staan in of rond het eigen strafschopgebied, waar ze samen vier tegenstanders dekken. Niemand die oog heeft voor middenvelder Peer Koopmeiners die van achteruit komt aanrennen en van afstand vrij kan

Misschien nog zorgelijker is hoe kwetsbaar Ajax blijkt als er niets aan de hand is

schieten. Iedereen kijkt naar de spelers van AZ die een acuut gevaar vormen, niemand naar de spelers die daarachter opdoemen.

Geringe verbetering

Heitinga kreeg in zijn vier maanden als trainer voortdurend kritiek vanwege zulke voorvallen: week na week moest hij zich verdedigen voor het gebrek aan organisatie, het gemak waarmee tegenstanders gaten vonden in zijn verdediging. Onder Grim is die kritiek de laatste maanden goeddeels verstomd. Door de verbeterde resultaten, zoals een overwinning op nummer twee Feyenoord (2-0), groeide de hoop dat de oplossing was gevonden.

Maar het spel tegen AZ is geen incident, bleek zondag al. Op zoek bij het zwakke Telstar gaf Ajax, tegen tien man, bijna een 3-0 voorsprong uit handen - het werd 2-3. En ook onderliggende statistieken tonen dat de recente successen vooral maskeren hoe weinig er is verbeterd sinds het vertrek van Heitinga. In de competitie haalde Ajax onder die trainer per wed-

strijd 1,82 punten per wedstrijd, zo becijferde databureau Statsperform. Onder Grim, die tot einde van het seizoen blijft, zijn dat er 1,86.

Ook andere statistieken tonen hoe gering de verbetering was. Onder Grim heeft Ajax iets meer balbezit, maar tegelijkertijd is er minder dreiging en geeft de club verdedigend meer weg, aldus Statsperform. Per competitiewedstrijd schiet Ajax nu minder, en zijn die kansen minder groot. Terwijl tegenstanders juist meer schietkansen krijgen, en ook meer goede mogelijkheden. Dat Ajax de laatste maanden per wedstrijd iets vaker scoort, en een fractie minder tegen krijgt, is dus deels toeval.

‘Grim-effect’

Grim is zelf overigens de laatste om zo’n zich ‘Fred-Grim-effect’ toe te dichten. „Zo ben ik helemaal niet”, zei hij voor de winterstop tegen Ziggo Sport. Wel ziet hij de laatste maanden weer „frisse koppen”, en stappen spelers door „succesbelevingen” nu met meer zelfvertrouwen het veld op. Het maakt dat spelers minder met zichzelf bezig zijn, en vaker keuzes maken in het belang van het team, denkt hij.

Tegen AZ zag hij daarin een flinke terugval. Het geschutter van Gloukh, maar ook de onnodige rode kaart van Wijndal. Toch kan Ajax niet te lang in die teleurstelling blijven hangen, benadrukte hij na afloop meteen tegen ESPN. De prijzen zijn misschien uit zicht, maar directe plaatsing voor de Champions League nog niet. Zaterdag wacht in de competitie alweer een ontmoeting met Go Ahead Eagles. „Dan zullen we echt wel met een heel goed antwoord moeten komen.”

Overleden

Met droefheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van

Johannes Fabian

emeritus hoogleraar Culturele Antropologie

Wij herinneren ons Johannes als een erudiete, uitermate scherpe, kritische geest, die het debat nooit uit de weg ging en een blijvende impact heeft gehad op de discipline van de antropologie.

Ons medeleven gaat uit naar zijn echtgenote, dochter, en alle anderen die hem dierbaar waren.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Namens de afdeling Antropologie, Prof. dr. A. de Koning

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht

Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 1700 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten

nrcadverteren.nl/familieberichten

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 329,00
229,-

AENO

Infrarood verwarming

Leverbaar in wit en zwart

- › Geschikt tot 30 m² met een laag energieverbruik
- › Eenvoudige installatie, vereist geen extra gereedschap
- › Zowel bevestiging aan de muur of vrijstaand op de vloer te plaatsen

Neem afscheid van traditionele verwarmingssystemen. Dit infrarood verwarmingspaneel van AENO maakt gebruik van infraroodtechnologie om de lucht en objecten in de ruimte te verwarmen, zonder lucht te verplaatsen en de luchtvochtigheid in de ruimte te verminderen. Net als de aangename warmte van de zon. Een verwarmingspaneel van de nieuwe generatie met energiebesparende en milieuvriendelijke verwarmingstechnologie, ontworpen om je comfort te verbeteren en geld te besparen. Deze AENO infraroodverwarming werd in 2023 bekroond met de prestigieuze Red Dot Award, in de categorieën "Verwarming en Klimaattechnologie" en "Slimme Producten", en combineert innovatie met elegantie.

Inclusief stand en muurbevestiging

red dot design award
winner 2023

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/verwarming

Verandering begint zelden bij idealen

FOTO AFP

De recente beelden uit Iran waarop veiligheidstroepen het vuur openen op demonstranten, laten zien hoe ver het ayatollah-regime inmiddels is verwijderd van zijn bevolking. De gewelddadigheden worden steeds ernstiger, in een vergeefse poging de geest terug in de fles te krijgen. Zoals zo vaak komt ook deze opstand voort uit economische ontreddering, maar in Iran is die onlosmakelijk verbonden met een symbolische strijd die minstens zo krachtig is.

Wat begon als protest tegen torenhoge inflatie groeide uit tot een breed gedragen opstand tegen het regime zelf. Anders dan de protesten van 2023, die vooral draaiden om het leven en de vrijheid van vrouwen, lijkt deze golf dieper te snijden. Meer groepen zijn betrokken, en ook Reza Pahlavi, de zoon van de in 1979 afgezette sjah, spreekt zich vanuit ballingschap uit. Voor veel Iraniers voelt dit niet langer als stil verzet, maar als een mogelijk breekpunt. Terwijl het land groten-deels is lamgelegd, oogt het regime onrustiger dan ooit eerder in de 47 jaar dat het aan de macht is.

Opstanden worden graag beschreven als morele ontwakingen, maar in wezen is de mens banaal en verlangt hij naar bestaanszekerheid. De Franse Revolutie begon niet bij verlichtingsteksten, maar bij honger en de derde stand, het grootste deel van de bevolking, die niets meer te verliezen had. Ook dat verklaart waarom deze protesten in Iran anders aanvoelen. Voor veel Iraniers is zijn hun slechte leefomstandigheden geen tijdelijk offer meer in ruil voor een betere toekomst, geen kwestie

Het regime in Iran moet zich niet langer verantwoorden tegenover afzonderlijke groepen die verandering eisen, maar tegenover een samenleving die als geheel geen toekomst meer ziet, schrijft *Sujet Shams*.

van geduld of louter symbolische onderdrukking, maar een permanent tekort zonder uitzicht. Wanneer het dagelijks bestaan zijn betekenis verliest, wordt onvrede niet ideologisch, maar onontkoombaar. Protest is dan geen keuze meer, maar een reactie op een leven dat structureel niet te dragen is.

Externe economische druk

De wonden van eerdere protesten, vooral die van 2023, waarin vooral vrouwen en een jonge generatie zonder perspectief in opstand kwamen, zijn nog open. Economische ontbering en het verlangen naar vrijheid versterken elkaar: tekorten aan betaalbaar eten, inflatie en sancties maken de wil tot verandering urgenter, terwijl de strijd om waardigheid en autonomie groepen verenigt en een gemeenschappelijk doel geeft. Dit patroon verklaart waarom de huidige opstanden zo breed gedragen zijn, zo moeilijk te negeren voor het regime. En waarom externe economische druk, zoals die onder de Amerikaanse president Trump werd uitgevoerd, zo'n directe impact heeft op de legitimiteit van de machthebbers.

De economische pijn is geen toeval. Die is mede het gevolg van jarenlange internationale sancties, die onder Trump bewust zijn aangescherpt. Daarmee werd niet alleen het regime geraakt, maar vooral het dagelijks le-

Economische pijn en de symbolische strijd voor vrijheid versterken elkaar

Sujet Shams
is schrijver.

ven van gewone burgers. Economische achteruitgang vervangt morele onvrede niet, maar vergroot haar bereik. Waar verzet eerder vooral draaide om waardigheid, autonomie en identitaire vrijheden, zoals de opgelegde hoofd- doek en de structurele achterstelling van vrouwen, krijgt het door inflatie en bestaansonzekerheid een bredere maatschappelijke urgentie. Dit ondermijnt legitimiteit sneller dan idealen alleen. Wat resteert, is een regime dat zich niet langer moet verantwoorden tegenover afzonderlijke groepen die verandering eisen, maar tegenover een samenleving die als geheel geen toekomst meer ziet.

Opgelegde moderniteit

Dat patroon is niet nieuw. Ook tijdens de revolutie van 1979 verloor de sjah zijn legitimiteit niet alleen door zijn autoritaire stijl, maar door de combinatie van politieke repressie en groeiende economische ongelijkheid. De sjah presenteerde zich als een moderne leider die Iran, met westerse invloeden, de toekomst in wilde trekken – ook al ging dat vaak met harde hand en zonder breed maatschappelijk draagvlak. De decadelange viering in 1971 van 2.500 jaar Perzisch Rijk werd het symbool van die vervreemding: een regime dat vooruitgang etaleerde terwijl grote delen van de bevolking achterbleven. Voor enkelen was de sjah een zonnekoning, voor

velen een tiran. Opvallend is dat zijn zoon nu, vanuit ballingschap, opnieuw aansluiting zoekt bij de maatschappelijke onvrede, zonder expliciet te erkennen dat juist economische scheefgroei en opgelegde moderniteit destijds de legitimiteit van de sjah ondermijnden en de basis legden voor openlijke opstand.

Het patroon dat we tijdens de Arabische Lente zagen, waar economische ontbering en het verlangen naar waardigheid samenkwamen, speelt nu in Iran opnieuw een rol. Opstanden werden tijdens de Arabische Lente vaak gepresenteerd als een strijd om vrijheid en democratie, terwijl de directe aanleiding meestal economisch was: stijgende voedselprijzen, jeugdwerkloosheid en structurele corruptie. In Tunesië stak straatverkoper Mohamed Bouazizi zichzelf in brand uit protest tegen overheids corruptie en uitzichtloze werkloosheid, wat de Jasminrevolutie in gang zette. In Egypte was het eveneens vooral het wegvallen van bestaanszekerheid, wat de massa in beweging bracht. Pas toen het dagelijks leven ondraaglijk werd, kregen idealen nog langer zijn.

In Iran zien we nu hetzelfde mechanisme, maar duidelijker en krachtiger: economische pijn en de symbolische strijd voor vrijheid versterken elkaar. Het protest van 2023 liet zien dat symbolische strijd de voedingsbodem kan leggen voor bredere opstand. Juist de combinatie van materiële ontbering en verlangen naar waardigheid verenigt verschillende groepen en maakt de huidige beweging zo krachtig. Verandering begint zelden bij idealen. Wanneer pijn structureel wordt en de betekenis uit het leven zuigt, ontstaat een wil tot verandering die zich niet laat onderdrukken. Dat is wat zich nu in Iran voltrekt.

COLUMN
ROSANNE HERZBERGER

Onzorgvuldige euthanasie

Zorgvuldig. Dat was de afweging van de CDA-fractie volgens Bontenbal om met een minderheidskabinet in te stemmen. Ik begrijp die afweging best. Maar zorgvuldig? Volgens mij meer een geval van: 'God zegene de greep'.

Als dat woordje 'zorgvuldig' wordt gebruikt moet je tegenwoordig even goed opletten. Het is net te vaak een manier geworden om een proces goed te praten waarmee een beslissing tot stand komt die niet deugt, of mensen schaaft. Zorgvuldig zijn de processen van de provincie waarmee ze windmolens naast je huis zetten. Zorgvuldig is hoe de gemeente zegt de jeugdhulp te hebben ingericht. Zorgvuldig is met een tiental experts keurig de voorgeschreven procedure volgen, veel papier produceren, alle boxjes aanvinken en vervolgens een volstrekt onverantwoord besluit nemen.

Maar nergens heeft het woord 'zorgvuldig' zo veel zeggingskracht verloren als in de euthanasiepraktijk in Nederland. Officieel wordt een euthanasiemelding als zorgvuldig beoordeeld door de toetsingscommissie wanneer de uitvoerend arts aan de criteria heeft voldaan. Het lijden moet ernstig en uitzichtloos zijn. De patiënt moet wilsbekwaam zijn, een onafhankelijke second opinion moet worden uitgevoerd. Van de bijna 10.000 euthanasiemeldingen in 2024 voldeden slechts 6 niet.

Maar achter die façade van procedurele correctheid loopt de Nederlandse euthanasiepraktijk behoorlijk uit de hand. Patiënten met vergevorderde dementie, die op het moment zelf niet kunnen instemmen met het beëindigen van hun leven, krijgen toch een dodelijke injectie. Jongeren, minderjarigen zelfs die psychisch lijden worden als hopeloos beoordeeld en krijgen ook 'groen licht'. In 2024 werd 30 keer het leven van iemand onder de dertig jaar beëindigd vanwege psychisch lijden. Dat lijkt weinig, maar de praktijk normaliseert in hoog tempo en euthanasie komt als het zo doorgaat in de top tien doodsoorzaken in deze leeftijdscategorie terecht. De aantallen groeien snel, en dat gaat mogelijk nog wel even door gezien de abominabele situatie in de Geestelijke Gezondheidszorg, met eindeloze wachtlijsten die voor de meest complexe en ernstige gevallen nog langer zijn.

Het is begrijpelijk dat artsen en ouders de absolute gruwel van zelfdoding willen voorkomen. En soms de hoop opgeven. Maar het lijkt er nu eerder op dat euthanasie niet in plaats van, maar bovenop zelfdoding komt. We weten gewoon niet wat er met deze jonge mensen zou zijn gebeurd. Het maakt niet uit hoe zorgvuldig je uitzichtloosheid probeert vast te stellen, hoeveel ervaring je in huis hebt, welke literatuur je hebt bestudeerd, hoeveel gesprekken je voert. Het beloop van psychiatrische aandoeningen, anders dan bij een ziekte als ALS of alvleesklierkanker,

blijft hoogst onzeker.

Deze week werd bekend dat een NTR-documentaire die werd gemaakt over het leven van de zeventienjarige Milou wiens leven werd beëindigd vanwege psychisch lijden door psychiater Menno Oosterhoff wordt ingestuurd naar de Emmy's. Het is volgens de Nederlandse omroep kennelijk de beste documentaire die afgelopen jaar werd gemaakt.

Mensen zoeken minder vaak naar hoe te leven met hun aandoening

Ik ben het daar niet mee eens. Want de documentaire is weliswaar aangrijpend, en het lijden van de jonge vrouw wordt indringend weergegeven. Tegelijkertijd is het een verontrustend en eenzijdig verhaal, waar de lastige vragen uit zijn weggepoetst en de tegenstanders, (waaronder ik) als sta-in-de-wegs, als disrespektvol, worden afgeschilderd.

Wat de film weglaat is dat er bij euthanasie bij psychisch lijden vaak geen sprake is van een behandelrelatie, en dat die soms wordt uitgevoerd zonder overleg of zonder medeweten van de behandelend psychiater. Wat wordt weggelaten is hoe vaak meerdere artsen euthanasie weigeren omdat ze behandelopties zien, maar patiënten net zolang doorzoeken tot iemand wel bereid is. Wat wordt weggelaten is hoe de eindeloze aandacht voor euthanasie door activistische psychiaters en de familie van Milou de afgelopen jaren desastreuze effecten heeft gehad op de hoop van psychiatrische patiënten en hun motivatie om beter te worden. Mensen gaan minder vaak op zoek naar hoe te leven met hun aandoening, maar hoe daaraan te sterven. Anderen mogen dat kennelijk ook. Wat de film weglaat zijn de eerdere beelden uit Milou's euthanasietraject, die bij collega-psychiaters vragen oproepen over haar wilsbekwaamheid en zelfs aanleiding waren voor een alarmbrief aan het Openbaar Ministerie. Maar die beelden zijn spoorloos van het internet verdwenen.

Wat de film weglaat is hoe het fundamenteel waarop euthanasie ooit stevig was geschroeid in Nederland inmiddels langzaam erodeert. Dat wat altijd dreigde nu realiteit aan het worden is. We zijn grote onzekerheid gaan toestaan. We zijn gaan schuiven, en dat brengt de gehele euthanasiepraktijk in gevaar.

De wereld zal met onze Emmy-inzending een onvolledig en eenzijdig beeld te zien krijgen van de realiteit. Een land dat alle vinkjes goed heeft staan, procedureel uitstekend te werk gaat, maar moreel volledig uit de bocht vliegt.

Rosanne Hertzberger is microbioloog en was Tweede Kamerlid voor NSC.

Commentaar

HOGER ONDERWIJS

Universiteiten moeten maatregelen nemen tegen AI-scripties

Als het gezang van de Sirenen, zo groot zijn de verlokkingen van AI in het onderwijs. Met een druk op de knop heb je een puik idee voor een scriptie, of mooier nog: de scriptie zelf. En waarom zou je nog je best doen om gedachten zo helder mogelijk en

in goed Nederlands of Engels op papier te zetten als ChatGPT beschikbaar is om je slordige proza in een oogwenk te fatsoeneren tot een prima leesbaar werkstuk?

Het zijn niet alleen studenten die zwichten voor deze verleiding. Vorige week onthulden Belgische journalisten dat de rector van de Universiteit Gent, Petra De Sutter, in een speech drie onbestaande citaten gebruikte, onder meer van Albert Einstein, die waren gegenereerd door kunstmatige intelligentie. Wat deze flater extra pijnlijk maakte, is het feit dat De Sutter bij haar aantreden had gewaarschuwd dat AI op universiteiten „alles gaat veranderen, [...] veel masterthesissen worden vandaag door AI geschreven”.

In Nederland zijn universiteiten druk bezig dit laatste fenomeen te bestrijden, leerde een rondgang die *NRC* deze week maakte. Hieruit bleek dat het aantal gevallen van fraude bij studenten waarbij het gebruik van AI wordt vermoed de afgelopen jaren flink gestegen is. In een in december verschenen rapport constateert de Inspectie van het Onderwijs dat de opkomst van AI voor de examencommissies, die verantwoordelijk zijn voor het niveau van de diploma's, „een risico voor de validiteit en betrouwbaarheid van toetsen” met zich meebrengt.

Wanneer een docent fraude vermoedt, moet hij dat melden bij de examencommissie. Die houdt dan een authenticiteitsgesprek, waarin de van gesjoemel verdachte student kan aantonen dat hij wel degelijk de auteur van de scriptie in kwestie is.

Het is het overwegen waard om aan scripties een mondeling tentamen te koppelen

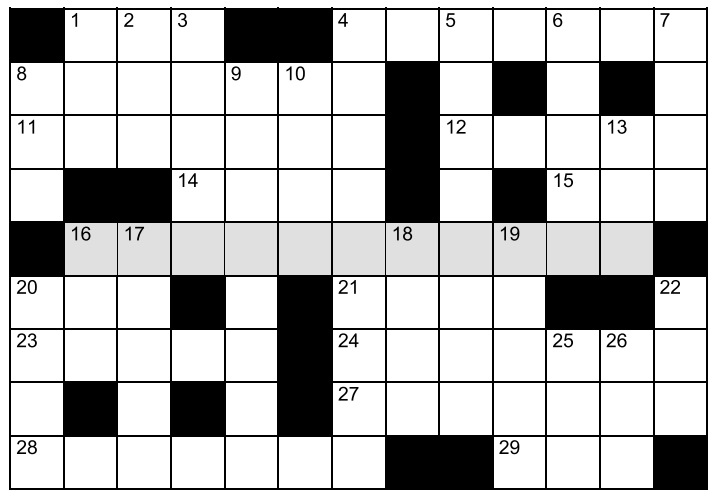
Als iemand niet ronduit toeeft gefraudeerd te hebben, zal het voor de geconfronteerden niet meevallen om vast te stellen dat er sprake is geweest van vals spel. Software die speurt naar AI-gebruik is niet feilloos, en wanneer is iemands taalgebruik zo opvallend goed dat het met zekerheid aan een computer kan worden toegeschreven?

De AI-revolutie staat nog maar aan het begin. Het zal in de toekomst voor studenten mogelijk zijn om teksten te genereren die er nog 'menschelijker' uitzien dan nu al het geval is. Daarbij komt dat er over niet al te lange tijd mensen op de universiteit aankomen die de hele middelbare school met AI hebben gewerkt en voor wie ChatGPT een compleet vanzelfsprekend hulpmiddel is.

Het is dan ook een illusie om te denken dat AI buiten de deur van de academie kan worden gehouden. Studenten moet daarom meteen in het eerste jaar zonneklaar worden gemaakt waarvoor *large language models* niet en wel gebruikt mogen worden. Want er zijn ook zeker taken waarvoor ze geschikt zijn. Laat opleidingen uitleggen op welke manier AI nuttig kan zijn bij de studie. Daarnaast zou later in de studie van een student kunnen worden gevraagd om bij elk werkstuk een verslag van het maak- en denkproces in te leveren. Zoets kan echter ook door ChatGPT bij elkaar worden gefantaseerd. Het is daarom het overwegen waard om in ieder geval aan eindschrijftjes een mondeling tentamen te koppelen.

Uiteindelijk is het ook aan studenten zelf om zich aan de mast te binden en bijenwas in hun oren te stoppen om de roep van ChatGPT te weerstaan. De universiteit is niet de middelbare school; je hebt een studie gekozen omdat het vak je boeiend leek. Wil je dan echt een computer de kroon op je opleiding laten zetten?

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. Kunnen Bulgaren nog heel even mee betalen 4. Werd geboren als Siddhartha Gautama 8. Bouillon-gerecht 11. Groot welbehagen 12. Befaamde Hawaïaan 14. Tussen binnen- en buitenkant 15. '___ doorbreekt grens van 1000 punten' 20. Jansen of Oort-huys 21. Rivaal van Adidas 23. Zegt men met de vingertoppen aan de slaap 24. Hofjuffer 27. Finalist tegen Marokko zondag 28. Uittreksel 29. Zo'n opstel-ling is vervelend
Verticaal: 1. Lucy van *Kill Bill* 2. Aan dat evenement doen we dit jaar niet mee 3. Zoetwatervis 4. 'Geuzenpenning voor

progressieve burgemeester van ___ 5. Heertje, Marx en Nash 6. Het is prettig om die op je werk te vinden 7. Kreeg een zesklapper te verduren 8. Kun je aan trekken bij nood 9. Overdracht 10. ___ Embrechts, Belgische actrice die *De tafel van ___* presenteert 13. Past voor punt of Aïeux 16. Grappig model 17. Sir ___ Newton 18. Past voor angst of cho-cola 19. Faciliteert hergebruik 20. 'Geen cel voor Italiaanse influencer om ___-schandaal' 22. Kun je aan trekken bij nood 25. 'Once Upon A Long ___', Paul McCartney 26. Glansloos kleed

Oplossing puzzel 15 januari. Horizontaal: 1. MIDDELVINGER 10. AMAI 11. OTIS 13. FALLEN 15. SCHAFT 17. DRIL 23. ROME 24. ESBEK 28. COLVIN 31. YOON 32. IAËN 33. STEENBERGEN **Verticaal:** 1. MAF 2. IMAGE 3. DAL 4. DILDO 5. LINIE 6. IT'S 7. GOH 8. ETAGE 9. RIF 12. STAL 14. ERMEE 16. CUOMO 18. JOEY 19. ROBOT 20. POCHE 21. WELIG 22. LEIEN 25. SOS 26. ENE 27. KEN 29. VAE 30. NN **In het midden:** JEROME POWELL

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

BUITENGESLOTEN

Mijn vrouw heeft een uitgesproken oplossingsgerichte, echte *can-do*-mentaliteit. Aan het einde van een lange, bitterkoude en moei-zame zondag sjouwden we lege verhuisdozen, volle boodschappentassen en een zieke peuter naar huis. Toen tot haar doordrong dat ze de sleutels aan de binnenkant van het slot had laten zitten en we onszelf hadden buiten-gesloten, stelde ze mij één vraag: „Hebben we misschien een raam open laten staan?”
We wonen in een appartement. Op de twee-de verdieping.

Hermano Araújo

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

Live your dreams!

De laatste tijd valt me op hoe snel het contact met dienstverlenende instan-ties en bedrijven ogen-schijnlijk een intiemer ka-rakter krijgt. Als je daarin meegaat, geeft het je bijna een warm ge-voel. Bijna.

Zo kreeg ik van mijn pensioenfonds een aardige brief, geschreven door di-recteur Harry Vosseveld. Harry en ik kennen elkaar niet persoonlijk, maar toch schrijft hij me: „Je krijgt pensioen van ons. In deze brief lees je wat er voor jou verandert in 2026.”

Dat tutoyeren geeft zo'n brief meteen iets kameraadschappelijks. Daarom vind ik het jammer dat hij in de aanhef toch enige afstand bewaart. „Beste heer Abrahams”, begint hij. Dat is nogal tweeslachtig, Harry! Ik merk dat je het respect van „Geachte heer Abrahams” kennelijk achterhaald vindt, maar je kunt me niet „Beste heer Abrahams” noemen en me vervolgens tutoyeren. Je moet consequent kiezen tussen „u” of „jij”, dus óf „Geachte heer Abrahams” óf „Beste Frits”.

Een vergelijkbare aarzeling voelde ik in een mail van MijnOverheid, een in-stantie die zich „uw persoonlijke digitale brievenbus voor post van de overheid” noemt. Hun aanhef: „Geachte F.P. Abra-hams.” Een interessante variant: „heer” is weggelaten maar „geachte” wordt ge-handhaafd. Zij vervolgen: „Waarom ont-vang ik dit bericht?” Nogal verwarrend, want ze schrijven „ik”, maar ze bedoelen niet zichzelf, maar mij. Ze leggen uit dat er een bericht is binnengekomen van een bepaalde overheidsinstantie en dat ik dat snel moet lezen. „Doet u dit niet, dan kan dit gevolgen hebben.”

Deze chanterende zin vind ik zó on-heilspellend dat ik het bericht nog steeds niet heb durven opzoeken.

Mocht ik inmiddels gearresteerd zijn, dan zal de lezer straks begrijpen waar-om ik van de Achterpagina verdwenen ben.

Gezelliger is de toon die veel bedrijven die geld aan je willen verdienen hante-ren. Mijn fysiotherapeute had mij een be-drijf aangeraden dat hoofdkussens ver-koopt. „Hoe oud is je kussen?” vroeg ze me. Een vraag die me even in taalkundi-ge verlegenheid bracht. „Misschien wel twintig jaar”, antwoordde ik. Dan werd het tijd voor een nieuw kussen, lachte ze.

Een (klein) sprongetje van geluk naar een betere nachtrust

Ik bestelde het kussen bij het ge-noemde bedrijf. Daarop kreeg ik van de mij tot dan toe onbekende oprichters „Lars en Jens” deze vertederende mail: „Hoi Frits, wij zagen je order binnenko-men en maakten een (klein) sprongetje van geluk. We zijn erg blij dat je gekozen hebt voor een betere nachtrust. Laten we je klaar maken om het maximale uit je dag te halen. Live your dreams!”

Wat een heerlijke directheid! Geen omslachtig gedoe met „Geachte heer” of „Beste heer Abrahams”, nee, gewoon: „Hoi Frits”.

Helaas hield de directheid daarmee op. Er viel sneeuw, de wegen werden te glad en mijn kussen bleef weg. Ik schreef „Lars en Jens” dat ik een (grote) sprong van geluk zou maken als het kus-sen toch nog kwam. Toen het eindelijk zou worden bezorgd, lag ik in bad en kon ik het niet aannemen. Daar-om moet ik nu weg. Mijn toekom-stige geluk wacht op mij op een PostNL-punt.

SUDOKU

						5		
4								
		6				3		8
		8	1					
	6						9	
	2				7	8		6
		7	6					9
	1		8				2	5
								1

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het dia-gram dat elk cijfer precies één keer voor-komt in elke rij, kolom, de negen vetomran-de 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© Peter RitmeesterPZZL.com
Rechts: de oplossing van gisteren.

8	6	1	4	5	7	9	2	3
3	2	4	6	1	9	8	5	7
5	9	7	3	8	2	1	6	4
6	1	5	8	9	3	7	4	2
4	3	8	7	2	6	5	1	9
2	7	9	1	4	5	6	3	8
9	4	6	5	3	8	2	7	1
7	8	3	2	6	1	4	9	5
1	5	2	9	7	4	3	8	6

Weten, of niet willen weten

ARNON GRUNBERG OVER
ONWETENDHEID

PAGINA C4-5

Cultuur

BOEKEN

ZAP

Dochter Indy in de documentaireserie 'Fase 8: Femicide'. BEELD BNNVARA

Huiveringwekkend dichtbij

Winter Vol Liefde kijken, de gezellige realityshow van RTL die laat zien hoe „Nederlandse vrijgezellen op zoek gaan naar de liefde van hun leven in de sneeuw”? De buitenlandse sneeuw wel te verstaan, al lag er nog geen week geleden nog zat in eigen land. De *singles* zoeken iemand die „hun harten onder een wollen deken komt verwarmen” in de „witte bergen” waar ze werken als skileraar, slee-rijder of in de horeca.

Maar ja, dan is er op NPO3 op hetzelfde tijdstip de documentaireserie *Fase 8* over femicide, vrouwenmoord door een (ex-)partner. Dus wat moet je? Op tv is het al net zo'n ellende als in de echte wereld. Laat de singles in hun gezegende onschuld dan maar een partijtje dollen in de sneeuw, of onder hun warme winterse deken. In de eerste aflevering van *Fase 8: Femicide*, een vierdelige reeks van Henk van der Aa en Jessica Villerius, ging het om het herkennen van signalen, patronen in het gedrag van een partner of ex-partner die wijzen op dreigend geweld of zelfs levensgevaar. Controleren, isoleren. De diagnose is bekend, maar wordt huiveringwekkend dichtbij gebracht in persoonlijke getuigenissen. Het is een schokkend en droevig onderwerp en een indrukwekkende, droevige documentaire.

Aan het woord komen deskundigen en professionals als *Telgraaf*-rechtbankverslaggever Saskia Belleman, die delibereren over de termen femicide en vrouwenmoord, de cijfers (ruim veertig moorden op vrouwen per jaar, waarvan zestig procent door een (ex-)partner) en een mogelijke onderschatting (omdat sommige suïcides eronder zouden kunnen vallen). Maar het beklammendst zijn de woorden van de dochter van een slachtoffer („ik betrap mezelf erop dat ik er eigenlijk te weinig over nadenk”) en helemaal aan het slot die van een dader vanuit een tbs-kliniek. Hij wilde haar hebben, vertelt hij, „net zoals je een stuk apparaatuur ziet en wilt hebben”. Op de vraag of hij zichzelf ooit nog in de spiegel kan kijken blijft het lang stil. De nachtelijke moord op de 17-jarige Lisa uit Abcoude vorig jaar – door een haar onbekende man – schokte de samenleving. De moorden in deze reeks, door bekenden, zijn op een gruwelijke manier alledaagser. Net als mischienen, maar dan in het rijk der verbeelding, de moorden op (jonge) vrouwen die je ziet langskomen op een paar avonden voor de buis thuis. In de eindeloze reeks *Law and Order* bijvoorbeeld, in herhaling te zien op RTL 8. Of, ook op herhaling, in de zachtmoediger Britse serie *Vera*. Bekende opening: jonge vrouw 's nachts op de vlucht, alleen in haar auto. Felle koplampen van een tegenligger. Geramd. Auto de berm in, eruit en de bosjes in gevluht. U raadt de rest.

Wie opgroeit met tv slaapt binnen een paar jaar een deprimerende sliert moorden op vrouwen achter zich aan. In de loop der jaren zijn die bovendien gruwelijker en plastischer geworden. Kijk (of liever niet) hoe een serie-moordenaar in *The Fall* alleenstaande jonge vrouwen stalkt, besluit en doet wat hij kennelijk volgens zijn jeugdtrauma (misbruik) moet doen.

The Guardian zocht de oorzaak voor zoveel moorden op vrouwen in tv-series in het feit dat die doorgaans door mannen worden gemaakt – wat volgens de krant pas de laatste jaren langzaam aan het veranderen is. Misschien ziet *The Guardian* terecht een kentering. In sommige recente misdaadseries, ook Nederlandse, hebben juist vrouwen de sterkste rollen, aan weerszijden van de wet, zoals in *Flikken Rotterdam*. In een andere ook al Rotterdamse misdaad-reeks, *Santos*, hadden vrouwen de hoofdrol. Ook in een ander opzicht was die reeks meer vrouwend, omdat die uiteindelijk eens vooral acteurs van kleur bracht. Is dat emancipatie? Wens van deze rubrieks-invalleur: het zou al schelen als er minder vrouwen een gewelddadige televisie-dood sterven – om maar te zwijgen van de echtde wereld.

Sjoerd de Jong

INTERVIEW **GORDON CRUDEN** PODCASTMAKER

Heroïneecrisis in de jaren 80 trof Surinaamse gemeenschap hard

In zijn podcast onderzoekt Gordon Cruden de drugsproblematiek van de jaren tachtig op de Amsterdamse Zeedijk.

Ömer Tuzkapan

AMSTERDAM

Wandelend over de Zeedijk in Amsterdam wijst Gordon Cruden een aantal huizen aan. „Kijk, hier zat Emile's Place en daar Atte's Place.” Het zijn namen van cafés die er allang niet meer zitten. Op de Zeedijk, ook wel 'Kapu' genoemd, zaten tal van dat soort plekken. De Surinaamse onafhankelijkheid van 1975 had een grote migratiebeweging van Suriname naar Nederland in gang gezet. „De Surinamers die in die tijd naar Nederland verhuisden konden niet altijd rekenen op een warm welkom. Op de Zeedijk was er Surinaamse muziek en konden mensen geborgenheid vinden.”

Gordon Cruden maakte een podcast over dit deel van de geschiedenis van de Zeedijk. De Zeedijk was in de jaren zeventig en tachtig ook de heroïne-hotspot van Europa en de drugs deden dan ook hun intrede in de Surinaamse gemeenschap. „Als klein jongetje ging ik met mijn vader boodschappen doen in een van de vele toko's in het Wallengebied. Ik voelde dat er iets aan de hand was op de Zeedijk. Het was spannend, maar ik werd vooral nieuwsgierig.”

Als volwassene besefte hij dat de gevolgen van de heroïneecrisis ver reikten. „Als kind denk je er niet over na waarom iemand bij zijn opa en oma woont. Later be-

greep ik hoeveel families zijn verscheurd door de drugs. Met deze podcast willen we laten zien hoe belangrijk het is om je eigen geschiedenis te omarmen.” Gordon Cruden is directeur-bestuurder van stichting Cowrie Atlantic. De stichting belicht het Nederlandse koloniale verleden en het slavernijverleden vanuit verschillende perspectieven.

De nieuwsgierigheid die hij in zijn jeugd voelde op de Kapu liet niet los. In 2020 plaatste hij een oproep op sociale media om verhalen uit die tijd te op te halen. „Ik was verbaasd over de hoeveelheid reacties. De behoefte om erover te vertellen was groot.”

Degene die dealde, was soms net zo goed gebruiker en andersom

De podcast kwam tot stand toen Cruden werd uitgenodigd om bij een internationale bijeenkomst over de heroïneecrisis te komen vertellen over de verhalen die hij had verzameld. Daar ontmoette hij Gemma Blok, hoogleraar geschiedenis van de psychiatrie aan de Universiteit van Utrecht. Aan de hand van ervaringsverhalen onderzocht ze de drugs geschiedenis van Nederland.

„De beeldvorming is lang geweest: zwarte dealers en witte gebruikers. Maar degene die dealde, was soms net zo goed gebruiker en andersom”, zegt Cruden. „De Surinamers op de Kapu waren mischien heel zichtbaar, maar het is maar een van de vele groepen die een rol speelt in de lange drugs geschiedenis van de stad.”

In de jaren tachtig werd de Zeedijk met veel geweld 'schoongeveegd'. De problemen op de Kapu hadden zich opgestapeld, vertellen de Surinaamse hulpverleners in de podcast. Gebruikers die zich tot die tijd wisten te handhaven met dealen, raakten verder in de problemen.

Het probleem verplaatst

„De gemeente Amsterdam loste het probleem niet op, maar verplaatste het naar de Bijlmer. De problemen die daar al waren, door leegstand en een gebrek aan voorzieningen en zorg, verergerden door de drugs”, zegt Cruden.

In de laatste aflevering van de serie reflecteert Cruden samen met de producent van de podcast, programmamaker Rowan Blijd, op het maakproces. Blijd merkt op dat de vrouwelijke verhalen moeilijk te achterhalen zijn. De hulpverleners herinneren zich dat het destijds lastig was om vrouwen te bereiken. Angst voor instanties en schaamte speelden daarin een grote rol. Blijd vertelt aan de telefoon dat er zich na het uitkomen van de podcast al vrouwen hebben gemeld met hun verhaal. „Dat inspireert me om door te gaan met dit project”, aldus de producent.

Vanuit een café aan het Beursplein wijst Gordon Cruden naar de historische binnenstad. „Kijk, dat is allemaal erfgoed. Maar ook de verhalen die wij hier aan elkaar vertellen zijn erfgoed. Dit verhaal maakt deel uit van de Surinaamse én de Nederlandse geschiedenis. Het is belangrijk om die verhalen vanuit verschillende perspectieven te vertellen, anders eindig je met een platte versie van de geschiedenis.”

Kapu: een Surinaamse geschiedenis van de heroïneecrisis is te beluisteren via Youtube en Spotify.

Anne Moraal

AMSTERDAM

Ooit waren ze bestuurder en toezichhouder. Sjarel Ex was tussen 2004 en 2022 directeur van het Centraal Museum Utrecht en het Rotterdamse museum Boijmans Van Beuningen. Jaap van Manen was hoogleraar corporate governance, is boardroom consultant en oud-voorzitter van de commissie die de herziening van de Nederlandse corporate governance code overzag. Ook was hij toezichthouder in de raad van toezicht van het Boijmans van Beuningen toen Ex daar de leiding had. De afgelopen anderhalf jaar deden de mannen onderzoek naar de kwaliteit van toezicht in de culturele sector en de toepassing van de Governance Code Cultuur. In deze code staan acht principes die een richtlijn bieden voor goed bestuur en toezicht in de sector. Rijkscultuurfondsen en overheden stellen naleving van de code vaak verplicht bij het verlenen van subsidies.

De afgelopen jaren werden grote misstanden in de cultuursector, zoals bij het Amsterdamse theatergezelschap ITA en het Nederlands Fotomuseum in de media breed uitgelicht, maar Ex en Van Manen hadden al langer het gevoel dat het „onder de motorkap rammelde”. Dus organiseerden ze workshops en gesprekken met toezichthouders en bestuurders uit de culturele sector om te kijken of hun gevoel klopte en om de pijnpunten in kaart te brengen.

Dit onderzoek leidde tot het rapport met de veelzeggende naam *De onraad van toezicht*, waarin ze onder andere constateerden dat raden van toezicht in de praktijk „onaantastbaar” zijn en de bestuurscode – die juist als kader voor goed bestuur en toezicht zou moeten gelden – niet zelden onsuccesvol wordt gehanteerd of zelfs helemaal niet is gelezen. Het rapport wordt vrijdag 16 januari gepresenteerd in De Nieuwe Kerk in Amsterdam. Nu zitten ze samen aan de eettafel in het appartement van Van Manen aan de Amsterdamse Zuidas. Hond Catootje houdt vanaf haar kussen toezicht op het gesprek.

Governance Code Cultuur

Sinds 2006 werkt de culturele sector met de Governance Code Cultuur, waarmee ook de eerste raden van toezicht in de cultuursector het leven zagen. Een raad van toezicht is formeel de werkgever van een bestuurder, houdt toezicht op het beleid en dient de bestuurder te voorzien van advies. Zo'n raad bestaat uit minstens drie toezichthouders, die zo'n vijf keer per jaar met de bestuurder samenkomen. Het model is gebaseerd op het bedrijfsleven, op ondernemingen die aan de beurs genoteerd zijn. Van Manen: „Die aandeelhouders staan op afstand. Dus moest er iets bedacht worden, opdat de directie van zo'n beursgenoteerde onderneming niet alleen zijn eigen belangen nastreeft, maar ook die van de onderneming. Een van de maatregelen is de raad van com-

Sjarel Ex (links) was directeur bij Museum Boijmans Van Beuningen, Jaap van Manen was zijn toezichthouder. FOTO FRANK RUITER

INTERVIEW **SJAREL EX EN JAAP VAN MANEN**

'Bestuurders moeten opstaan en zeggen: jongens, het gedonder moet afgelopen zijn'

Sjarel Ex en Jaap van Manen waren elkaars directeur en toezichthouder, nu presenteren ze een rapport over pijnpunten in besturen van de culturele sector.

missarissen.”

Die raad van commissarissen is binnen de culturele sector vertaald naar een raad van toezicht en daar zit een probleem, stelt Van Manen: „Het is maar de vraag of het model dat je kiest voor beursfondsen – die groot zijn en zich ook een secretaris van een vennootschap kunnen permitteren, interne accountants, externe accountants, noem maar op – één op één moet overnemen voor kleine organisaties, zoals kunstinstellingen vaak zijn. Eigenlijk is elk podium en elke kunstorganisatie niet meer dan een midden- of klein bedrijf. Een aantal zijn wat steviger, met meer dan 150 mensen in dienst, maar eigenlijk zijn het allemaal MKB'ers. Ex: „Die hebben dus 20 tot 30 werknemers, maar hebben een raad van toezicht zoals Shell. Die asymmetrie is al gek, maar dan geeft de wet ook nog allerlei bevoegdheden aan zo'n raad van toe-

zicht. In 2021 is de wet gewijzigd en daarin is gezegd dat de raad van toezicht altijd het laatste woord heeft.”

Onrust is goed voor een instelling

Dat Van Manen in de eerste raad van toezicht van Museum Boijmans van Beuningen zat toen Ex directeur was, is beide mannen goed bevallen, al was er ook onenigheid. Van Manen: „Meningsverschillen zijn juist goed, kritiek is belangrijk. Maar dan heeft de raad van toezicht wel een goede voorzitter nodig die voorkomt dat een discussie ontspoorst en die al de verschillende stemmen tegenteert. Dat ontbreekt vaak in het voorzitterschap. Daarnaast moet een goede directeur ook voor een beetje onrust zorgen. Er is wel eens tegen mij gezegd: die directeur van jou is gek geworden. Daar was ik het ook wel mee eens,

maar dat zei ik dan niet tegen Sjarel. Later wel, maar juist die onrust kan goed zijn voor een instelling. Een directeur die het anders durft te doen. Een goede toezichthouder is er om de directeur te ondersteunen. Om samen de instelling verder te brengen, als een team.”

Ex en Van Manen beschrijven in hun rapport dat het in het samenspel tussen raad van toezicht en directie/bestuurders toch vaak over macht gaat en dat bestuur en toezichthouders tegenover elkaar komen te staan. Patstellingen liggen op de loer. In het rapport staan zeven scenario's beschreven waarin directie en raad van toezicht tegenover elkaar komen te staan. Toezichthouders die op de stoel van het bestuur gaan zitten, gebrek aan vertrouwen tussen directie en toezicht, bestuurders met ongewenst gedrag waar de raad van toezicht geen regie over heeft: situa-

ties die bijvoorbeeld met gesprekken of mediation opgelost kunnen worden, maar die (te) snel explosief worden en grote gevolgen kunnen hebben voor de instellingen en de culturele sector in het algemeen.

Ex: „De sector is de creatieve afdeling van de maatschappij en staat voor de vrijheid om na te denken, te lezen en te zingen wat je wilt. Daar zijn de instellingen verantwoordelijk voor. Maar de sector staat onder druk, verantwoordelijkheden worden groter. De politiek wil andere dingen, de financiering wordt lastiger. Dus het is wel tijd om het gerommel onder de motorkap aan te pakken. Zodat geschillen tussen raden van toezicht en bestuurders, die onvermijdelijk zijn, adequater opgelost kunnen worden.”

In hun rapport worden adviezen gegeven om dit aan te pakken, bijvoorbeeld door mediation verplicht te maken, de rol van de overheid in de code op te nemen of door de oprichting van een onafhankelijke raad – een sectorbrede monitorcommissie zoals in het bedrijfsleven gebruikelijk is – waar bestuurders en toezichthouders heen kunnen als ze een geschil hebben.

Buiten je eigen netwerk kijken

Ook benadrukken ze het belang van kundige toezichthouders en van diversiteit binnen de raden van toezicht. De vijver van toezichthouders is op dit moment eigenlijk te klein voor het aantal functies – terwijl toezichthouders ook nog elke vier of acht jaar moeten wisselen van stoel. Ex: „Raden van toezicht moeten zich afvragen: welke stemmen missen we aan tafel? En niet steeds maar in hun eigen netwerk kijken en de buurvrouw aanraken. Dan krijg je geestelijke inteelt.”

Verschillende organisaties, zoals de Museumvereniging, de Raad van Cultuur en Cultuur+Ondernemen, zijn met het onderwerp bezig. Zo werkt deze laatste aan een herziening van de Governance Code Cultuur. Maar voor Van Manen en Ex gaat zo'n herziening niet ver genoeg.

Ex: „De code is te vrijblijvend en op verschillende manieren te interpreteren. Hij houdt op waar je 'm nodig hebt. De code biedt geen oplossingen voor het schimmige gebied waar je in terecht komt als je in de sfeer van een conflict belandt. Ik denk dat je meer hebt aan jurisprudentie dan aan meer regels. En aan een deskundige onafhankelijke monitorcommissie.”

Wie is dan nu aan zet?

De mannen willen nog voor de zomer een aantal praktische ideeën uitwerken die volgens hen tot onmiddellijke verbetering kunnen leiden. Maar de verantwoordelijkheid ligt toch vooral bij de sector zelf.

Ex: „We moeten het zelf oplossen, met elkaar. Je wilt niet dat de overheid het gaat bepalen.”

Van Manen: „Wat ik een belangrijke eigenschap vind van iedere bestuurder van een culturele instelling is eigenwijsheid. Dat hebben we nu nodig. Een aantal directeuren en bestuurders moet opstaan en zeggen: jongens, het gedonder moet afgelopen zijn.”

De Amsterdamse Zeedijk trok gebruikers en dealers van over de hele wereld. FOTO BERT VERHOEFF / ANP

MICHEL KRIELAARS

Het rolletje Rang als een Hollandse madeleine

Sinds de dood van mijn schoonmoeder zijn mijn vrouw en ik haar huis aan het opruimen. Het is een heel gedoe, want het gaat gepaard met de nodige herinneringen, mooie en minder mooie. Bovendien hebben mijn schoonmoeder en haar eerder overleden man alles uit hun zeventig jaar huwelijk bewaard, van schoolagenda's tot brieven, diploma's, tentamenbriefjes, dagboeken. En dan zijn er nog duizenden boeken, waarvan het merendeel in het Frans. De vraag is nu: wat doe je weg en wat houdt je? Die mooie bank? Dat ene schilderij?

In ieder geval namen we het stoffen speelgoedhondje mee, uit de peuterjaren van mijn vrouw. Zijn ruggetje ligt inmiddels open, maar zijn kopje kijkt nog altijd lief. En natuurlijk is er die grote spiegel. Maar verder?

Gerbrand Bakkers *Boedel*, het verslag van het ontruimen van zijn ouderlijk huis na de dood van zijn moeder in 2022, was dan ook een behulpzame troost. Bakker heeft vier broers en een zus, die bijna allen wel iets willen hebben dat aan hun vroegere gezinsleven herinnert. Tegelijkertijd voelt ook hij de gêne van het leeghalen, dat hij als likenpikkerij ervaart.

Terecht merkt Bakker op dat de meest onbenullige dingen ineens een emotionele waarde kunnen krijgen, zoals een lelijke asbak of een spritspuit. Soms weet hij uit iets doodgewoons een verhaal te destilleren, zoals hij ervaart als hij heel veel doosjes paracetamol in zijn moeders keukenkastje ziet staan en hij daarover ruziet met een van zijn broers, die soms hoofdpijn heeft.

Onbenullige dingen kunnen een emotionele waarde krijgen, merkt Bakker terecht op

Er komt in *Boedel* van alles voorbij wat ik me uit mijn eigen jeugd herinner, zoals het rolletje Rang, waarvan soms een groen snoepje in je keel kon blijven steken. Bakkers hart gaat ook sneller kloppen bij het zien van de dropkot, die in vele keukenkastjes stond, maar tegenwoordig alleen nog op de NRC-redactie te vinden is.

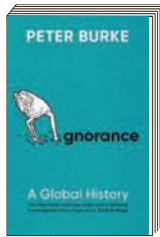
Ook doet hij dramatische vondsten, zoals een brief van een oudtante die in 1945 een Japans interneringskamp in Nederlands-Indië heeft overleefd, terwijl haar man in gevangenschap in Siam is omgekomen. Ineens gaat er een wereld van familiezwijgen open.

Een vergelijkbare ervaring had ik zelf bij mijn schoonmoeder. In een oude koffer in de kelder vond ik haar halve oorlogsverleden, bestaande uit vervaste paspoorten uit haar Brusselse onderduiktijd en een laissez-passer van haar oudere zus die na de bevrijding van België in 1944 voor de Britse militaire inlichtingendienst ging werken. Net als bij Bakker is zo'n vondst een uitnodiging om in het verleden te wroeten, ook al vinden je andere familieleden dat onzin.

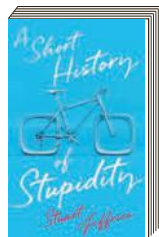
Bakkers moeder werd net als mijn schoonmoeder negentig jaar oud. Het brengt hem tot een interessant tijdsbesef. Zo merkt hij op dat je zelf niet zo in de gaten hebt dat je oud wordt. Je beseft dat pas als een (schoon)ouder op hoge leeftijd overlijdt. Ineens ben jij de oudste en voel je je geen dertig meer, maar gewoon vierenzestig. Was het niet Proust die zei dat na de dood van een dierbare niet het gemis belangrijk is, maar wel dat alle verhoudingen gaan schuiven en je ineens heel anders in het leven komt te staan? Daarom ook is het zo raar dat iemand er ineens niet meer is. Bakker heeft er op nuchtere toon een mooi boek over geschreven.

Mark Lilla: *Ignorance and Bliss. On Wanting Not to Know*. C. Hurst & Co, 256 blz. € 16,99

Peter Burke: *Ignorance: A Global History*. Yale University Press, 386 blz. € 17,-

Stuart Jeffries: *A Short History of Stupidity*. Polity, 309 blz. € 28,-

Weten wat goed voor je is, bestaat dat eigenlijk wel?

ONWETENDHEID Wordt de mens gekenmerkt door honger naar weten, of juist naar onwetendheid? Wie gelooft dat alles een vergissing kan zijn, leeft niet zonder ironie. Maar een strijd bare democratie kan zich geen oneindige ironie veroorloven, schrijft Arnon Grunberg.

In zijn boek *Ignorance and Bliss. On Wanting Not to Know* vat Mark Lilla, een Amerikaanse politoloog, de menselijke conditie zo samen: „We willen weten, we willen niet weten. We accepteren waarheid, we verzetten ons tegen waarheid.”

Al in de Bijbel wordt de verdrijving uit het paradijs gekoppeld aan de wens om te weten, op zijn minst aan de behoefte te snoepen van verboden vruchten: Adam en Eva eten, na aandringen van de slang die Eva verleidt, van de boom „die begeerlijk was om verstandig te maken”, zo staat het in de Statenvertaling.

God heeft het hun verboden, maar dat verbod slaan Adam en Eva frivool in de wind. Zij koesteren geen stiekeme hoop om zoveel kennis te vergaren dat zij God zouden kunnen evenaren, geen samenzwering, nee, de verboden vruchten zagen er gewoon lekker uit, de verleidingskracht van de slang bleek buitengewoon effectief.

Het was de filosoof Ludwig Wittgenstein (1881-1951) die meende dat mensen naar waarheid verlangen, ook als die mogelijkwerijs niet goed voor hen is. Lilla ziet dat anders, bij hem verlangt de mens evenveel naar onwetendheid als naar kennis en dikwijls is hij niet in staat om kennis van onwetendheid te scheiden. Ja, hoe worden kennis, wijsheid en onwetendheid precies geproduceerd?

Lilla begint met Plato (de beroemde allegorie van de grot) en dan maakt al snel Socrates zijn entree. De man die volgens Plato met iedereen in Athene sprak, die onvermoeibaar vragen stelde, de man die meende dat liefde voor wijsheid (*philo-sophia*) onverenigbaar was met liefde voor de overwinning (*philo-nikia*). Wie de dialogen van Plato leest waarin Socrates voorkomt, kan de indruk krijgen dat Socrates op ironische wijze toch een beetje van de overwinning hield, en het kan zijn dat die ironie hem onuitstaanbaar heeft gemaakt. Socrates werd uiteindelijk ter dood veroordeeld omdat hij de jeugd zou hebben verpest.

Lilla stelt dat het democratisch geloofgebouwd is op het geloof dat mensen individueel en collectief het best weten wat goed voor hen is. Maar stel nu, zegt Lilla in navolging van Socrates, dat ze dat niet weten, of dat ze het ene dag wel weten en de volgende dag niet meer?

Elke discussie over partijverboden of een grondwettelijke toetsing van in het parlement aangenomen wetten gaat precies hierover. Dat de kiezers en hun vertegenwoordigers op cruciale momenten niet weten wat goed voor ze is en door een macht boven hen, de rechterlijke, gecorrigeerd dienen te worden. Strijdbare democratie is in praktijk altijd ook dwangverpleging. Daarmee is niet gezegd dat ik per se tegen dergelijke rechterlijke correcties zou zijn, maar het is goed te beseffen wat daar gebeurt: de onwetenden worden tegen zichzelf in bescherming genomen.

Hier te lande roept na elke verkiezingsnederlaag altijd wel weer een vooraanstaand lid van de progressieve bourgeoisie dat links 'een beter verhaal' nodig heeft, dat dan de schellen van de ogen van de kiezers zullen vallen. De overwinning van de wijsheid wordt voorafgegaan door verfijndere retoriek. Me dunkt dat Socrates nu juist streed tegen dergelijke pseudo-wijsheid, al begreep hij ook dat geen enkele dialoog die het beluisteren of lezen waard is zonder retorisch vernuft kan.

Een staat die vooruit wil in de vaart der volkeren, een staat die niet door zijn vijanden wil worden opgegeten, zo'n staat kan zich niet al te veel Socratessen permitteren. De liefde voor de overwinning moet groter zijn dan die voor de wijsheid. Maar ook moet worden erkend: het doden van Socrates bracht weinig soelaas, de stadstaat Athene verdween. Wat een overwinning leek, was pure onwetendheid.

Hoe wijs Socrates was om zijn aanklagers zo hooghartig te behandelen, ja bijna uit te dagen, dat ze geen keus hadden dan hem ter dood te veroordelen, dat is een geheel andere vraag. Laten we het erop houden dat Socrates een speler was die het flauw vond het spel te beëindigen als het eigen leven in het geding komt.

Een staat die aan de speeltafel wil blijven zitten moet zich dus afvragen: is wijsheid een middel of een doel? Is het een middel dat tot een bepaald doel moet leiden, bijvoorbeeld dat zoveel mogelijk mensen zo lang en zo gelukkig mogelijk leven, of is het toch stiekem een doel an sich? Als wijsheid een doel is, dan is het mogelijk dat die wijsheid mensen ongelukkig maakt, of ze een toontje lager laat zingen.

In onze cultuur, waar de liefde voor de overwinning groter is dan alle andere liefdes bij elkaar - maar de overwin-

ning dient wel bij voorkeur zonder genocide tot stand te komen - hebben we ons verzoend met de gedachte dat wijsheid slechts middel is bij een doel: het oplossen van problemen. Wijsheid die geen problemen oplost is geen wijsheid. In praktijk leidt dat tot iets wat wetenschapsfetisjisme genoemd zou kunnen worden. De wetenschap moet doen wat God en Jezus nalieten te doen: het Koninkrijk der Liefde stichten, wat wel hetzelfde moet zijn als het Koninkrijk der Redelijkheid.

Op precies dat Koninkrijk hebben de verlichtingsfundamentalisten - die in groten getale onder ons zijn, sommigen van hen zijn zeer vulgair, anderen uiterst verfijnd - hun boodschap gegrond. Geef de mensen beter onderwijs en zij zullen geen zondag nalaten opgewekt door de Kalverstraat te paraderen alsof ze die ochtend tweeduidend jaar onwetendheid van zich af hebben gedoucht.

Zolang het Koninkrijk der Redelijkheid nog niet op aarde gesticht is, is het misschien goed onderscheid te maken tussen kennis (hoe plak ik een fietsband?) en wijsheid (waar bevindt zich mijn eigen lek?). Wijsheid kan vermoedelijk niet zonder zelfonderzoek bestaan, maar wat is zelfonderzoek waard zonder houvast buiten zichzelf, als het niet ingebed is in de eeuwenlange traditie van zelfonderzoek? Lilla haalt de kleuter aan die per se zelf de rits van zijn jasje dicht wil doen terwijl hij dat nog niet kan. Oftewel, af en toe moeten we onze voorouders om hulp vragen, zonder slaaf van het verleden (blind conservatisme) te worden.

Lilla eindigt zijn boek zoals hij het begon, met een pleidooi dat wij onszelf herkennen als wezens die tegelijkertijd willen weten en niet willen weten. Wezens die bereid zijn hun eigen blinde vlekken te onderzoeken, ook als dat ten koste gaat van de overwinning. Dus toch de socratische positie, die bij uitstek een ironische positie is. Wie zijn eigen bestaan ziet als iets dat is gebouwd op onwetendheid, wie beweert dat alles onderzocht moet worden omdat alles een vergissing kan blijken te zijn, zo iemand kan niets anders zijn dan een ironicus. De eigen blinde vlek is de ironie.

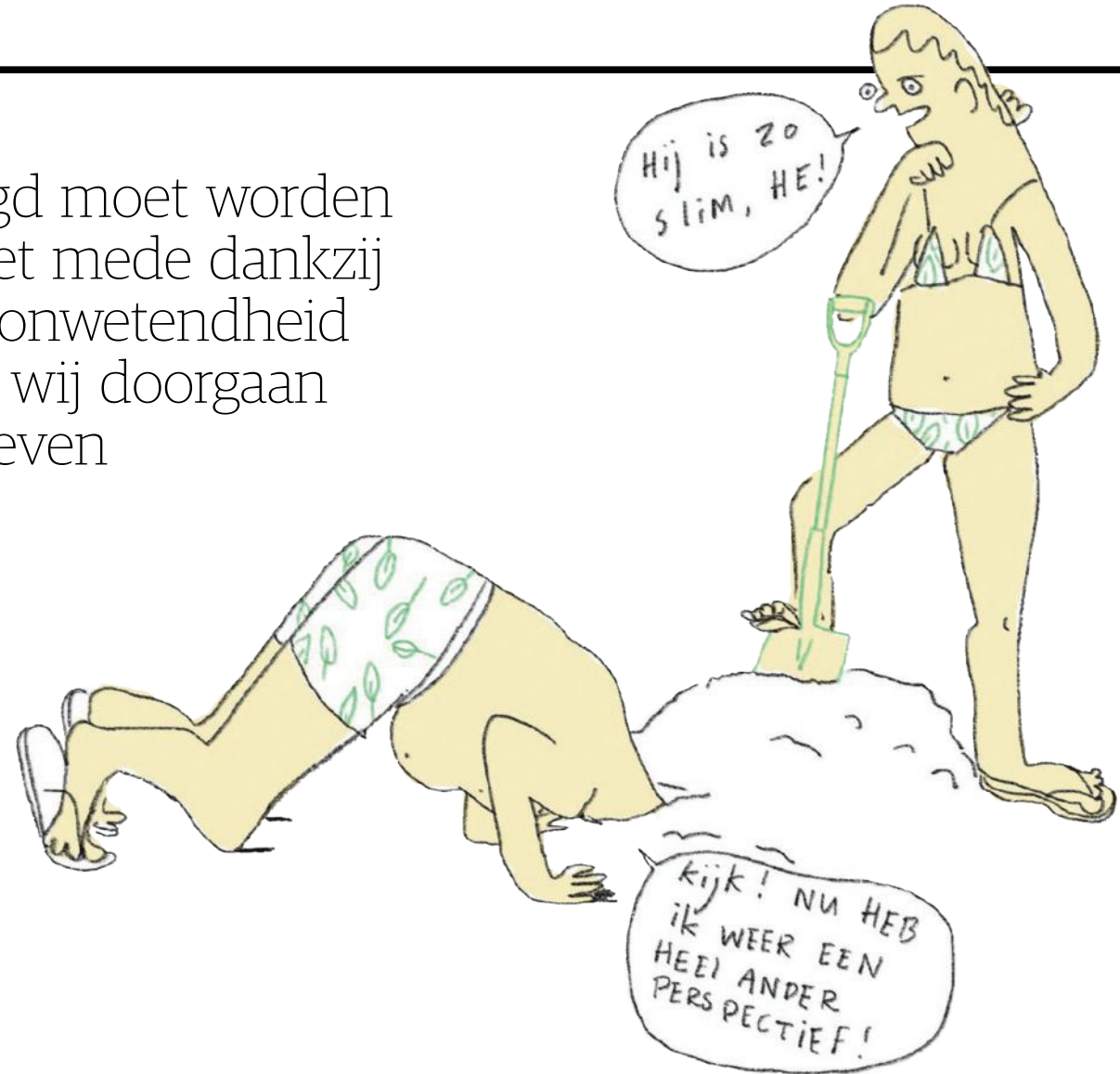
Hoop op de troon gehesen

Of wij beseffen hoe onwetend wij zijn en daarmee erkennen hoe ironisch onze positie is, is feitelijk bijzaak. Waaraan moet worden toegevoegd: het is mede dankzij onze onwetendheid dat wij doorgaan met leven. Zouden wij echt onze sterfdatum willen kennen? De toekomst kunnen kennen? Hoop, dat ding dat door gelovigen, humanisten, verlichtingsfundamentalisten, ja zelfs kleinkunstenaars op een troon is gehesen, is weinig anders dan onwetendheid versiert met retorische slingers.

Maar de liefde voor wijsheid komt daarna en die liefde, smerig, ongemakkelijk, komisch, pijnlijk en vunzig als alle liefde, is een serieuze aangelegenheid. Vergelijken met de goden zijn stervelingen ironische schepselen, onze belangrijkste versiering is het vuur van de hartstocht. Dat vuur is dan ook het enige waar de onsterfelijke goden ons om benijden.

Er zijn veel boeken over weten en niet-weten geschreven, ik noem er hier nog twee die recent zijn verschenen, om te beginnen *Ignorance. A Global*

Gezegd moet worden dat het mede dankzij onze onwetendheid is dat wij doorgaan met leven

History van de Britse historicus Peter Burke. Ik ken niemand die de onwetendheid serieuzer heeft genomen dan Burke. Hij stelt dat de huidige mensheid als geheel inderdaad allemaal dingen weet die onze voorouders niet wisten, maar dat de individuele mens niet meer wijsheid heeft dan zijn voorouders. Door het menselijk bestaan lopen veel rivieren die allemaal onwetendheid genoemd mogen worden. Mannen die niets van vrouwen weten omdat dat minderwaardige schepselen zouden zijn, witten die niets van zwarten weten (idem). Religieuzen die niets van andere religies weten, atheïsten die niets van religie weten.

Burke onderscheidt drie vormen van onwetendheid: iets niet weten, iets niet willen weten, niet willen dat andere mensen iets weten. Een hoofdstuk is gewijd aan geheime diensten die niet

ILLUSTRATIES LOTTE DIJKSTRA

alleen in het leven zijn geroepen om de eigen onwetendheid te bestrijden, maar ook om de vijand onwetend te houden, bijvoorbeeld door het verspreiden van desinformatie. Tijdens de Koude Oorlog maakte zowel Amerika als de Sovjet-Unie gebruik van deze techniek. Ook democratisch gekozen politici hebben de neiging op cruciale momenten tegen hun volk c.q. hun kiezers te jokken, misschien valt dat ook onder dwangverpleging van het electoraat. Burke schrijft: „Sinds 1945 hebben de meeste Amerikaanse presidenten tegen hun volk over uiterst belangrijke zaken gelogen.” Franklin D. Roosevelt bijvoorbeeld loog over de concessies die hij aan Stalin had gedaan tijdens de conferentie van Jalta.

Aangezien de onwetendheid van gewone mensen vaak net zo groot is als die van hun leiders stelt Burke dat democratie niet principieel maar gradu-eel verschilt van autocratie. Wie democratie verdedigt, en velen beweren dat te doen, verdedigt de onwetendheid en het aanmodderen waarin de onwetenden al eeuwenlang uitblinken.

Na Burke is er Stuart Jeffries, journalist bij *The Guardian*, die het boek *A Short History of Stupidity* schreef.

Daarin onderzoekt hij met name de onwetendheid die intelligentie wordt genoemd. Hij concludeert dat intelligentie bestaat uit de vaardigheid om door bepaalde hoepels te springen en dat elke IQ-test uiteindelijk niets anders dan die vaardigheid meet. Ik wil niet badinerend klinken over die hoepels, een paar achtereenvolgende sprongen hebben de mensheid aan paracetamol geholpen, maar gemakkelijk wordt het als de aangeklaagden van het Neurenbergtribunaal voorbijkomen, die niet alleen zorgvuldig psychiatrisch zijn onderzocht maar waarvan men ook het IQ heeft gemeten. Ik kan me niet voorstellen dat we ooit een massamoorde-naar om zijn wijsheid zullen eren,

maar toch, Seyss-Inquart met een IQ van 141, hij valt in de categorie genie.

Omdat nazi's zulke vervelende voorbeelden zijn, kunnen we ook zeggen dat iedereen die weleens op een universiteit heeft rondgelopen weet dat daar professoren en promovendi werkzaam zijn die wijs noch goed kunnen worden genoemd. Kort gezegd: de hoogopgeleiden zijn anders onwetend dan de laagopgeleiden.

Ook bij Jeffries is Socrates meer dan een figuur, feitelijk de aartsvader, of althans een van de aartsvaders van het gesprek over onwetendheid. Maar Jeffries haalt ook Nietzsche (1844-1900) aan, die beweerde dat wij dankzij Socrates zijn gaan geloven dat kennis ons zal bevrijden. Nietzsche was sceptisch over elke sluiproute naar bevrijding.

Van Socrates weten we dat zijn liefde voor wijsheid ongeveer zo groot was als zijn liefde voor de lichamen van jongemannen. Hij heeft zijn liefde voor wijsheid ook ingezet om die jongemannen nog beter te beminnen. Dat maakt hem menselijk. Hij is en blijft een naaste. Een buurman.

Uiteindelijk gaat het om twee vragen. Waarop richt je je hartstocht? En hoe voorkom je dat je hartstocht het tegendeel van wijsheid blijkt te zijn?

Als je die vragen op de juiste wijze beantwoordt, dan kun je, dat is de hoop, de eigen gifbeker uitlachen, kun je je eigen lot uitlachen.

Zo wilde ik eindigen, maar dat lijkt misschien te veel op een overwinning. „Het beste aan een grote overwinning is dat ze de angst voor een nederlaag bij de overwinnaar wegneemt”, schreef Nietzsche in *De vrolijke wetenschap*. Zou het toch de liefde voor de overwinning zijn en niet die voor de wijsheid die de angst overwint?

Je kunt je lot uitlachen en het met geven zwaaard in volle galop tegemoet rijden, maar daar trekt de dood zich bitter weinig van aan.

De best verkochte boeken

1

Chloe Dalton:
Een haas in ons huis.
Prometheus,
304 blz. € 23,99 (1)

2

Dirk De Wachter:
Wachten, een levenshouding.
Lannoo,
168 blz. € 24,99 (9)

3

Annejet van der Zijl:
De zwevende wereld.
Hollands Diep,
352 blz. € 26,99 (2)

4

Charlotte Mutsaers:
Moet dwalen.
Prometheus,
286 blz. € 24,99 (-)

5

Charlie Mackesy:
Onthoud dit altijd.
KokBoekencentrum,
132 blz. € 17,99 (7)

6

Dan Brown:
Het ultieme geheim.
Luitingh-Sijthoff,
766 blz. € 29,99 (3)

7

Ester Naomi Perquin:
Tot alles in beweging komt.
Van Oorschot,
304 blz. € 23,50 (-)

8

Marente de Moor:
De bandagist.
Prometheus,
304 blz. € 24,99 (-)

9

David Szalay:
Het vlees.
Nijgh & Van Ditmar,
296 blz. € 23,99 (4)

10

Judith Fanto:
Narcis.
Ambo Aththos,
320 blz. € 24,99 (-)

GEBASEERD OP DE VERKOOPCIJFERS VAN AFGELOPEN WEEK VAN BOEKHANDELS ATHENAEUM (AMSTERDAM), JAVA BOOKSHOP (AMSTERDAM), DEN BOER (BAARN), VAN KEMENADE & HOLLAERS (BRED), PAAGMAN (DEN HAAG), SPIJKERMAN (EINDHOVEN), GODERT WALTER (GRONINGEN), KOOYKER (LEIDEN), LOVINK (LOCHEM), ROELANTS (NIJMEGEN), VAN GENNEP (ROTTERDAM), VAN DER VELDE IN DEN BROEREN (ZWOLLE)

Vijf scenario's over wat er met Groenland kan gaan gebeuren

GROENLAND In haar boek *So You Want to Own Greenland?* duikt geopolitiek analist Elizabeth Buchanan de geschiedenis in van iedereen die Groenland wilde hebben. Ze schetst vijf mogelijke scenario's van wat er met het land kan gebeuren.

Door **Toef Jaeger**

'Als jullie dit doen, gebeurt wat ondenkbaar leek: een belangrijke band wordt verbroken.' Met deze woorden hoopte de Deense koning Christaan X op 26 april 1941 de Amerikanen te overtuigen zich niet met Groenland te bemoeien. De woorden hadden weinig effect, vertelt de Australische geopolitiek analist van het arctische noorden Elizabeth Buchanan in haar voortreffelijk getimede boek *So You Want to Own Greenland? Lessons from the Vikings to Trump*. Roosevelt schreef een briefje terug met semi-excuses in de trant van: „Sorry dat jullie dit zo zien, maar...”

Voordat deze uitwisseling plaatsvond was er al enige tijd getouwtrek over de positie van Groenland, nadat de nazi's Denemarken waren binnengevallen. Daags nadat dat gebeurd was, had de Deense ambassadeur Hendrik Kauffmann in Washington actie ondernomen, zij het op eigen initiatief en zonder enig overleg met zijn moederland. Hij wilde Groenland - op dat moment een kolonie van Denemarken en toen al een belangrijk gebied voor geopolitieke ontwikkelingen en meteorologisch onderzoek - behouden voor de Denen en vroeg de VS het gebied te beschermen.

Canada en Groot-Brittannië wierpen zich ook op als beschermheren, maar de VS waren wat Kauffmann betreft de ideale kandidaat. Hij stelde een plan op dat op veel verzet van de Deense regering stuitte. Kauffmann was immers geen vertegenwoordiger die zomaar onderhandelingen kon beginnen, klonk het uit Denemarken. Onzin, vonden de Amerikanen: Denemarken was bezet, dus de Denen bevonden zich niet in de positie hier iets van te vinden.

Na wat gedreig over en weer kwam het in 1941 tot een tienpuntenplan, waarvan vooral het vierde, vijfde en tiende punt interessant zijn. De Amerikanen zouden Groenland verdedigen om hun invloed op het westelijk half-rond veilig te stellen. Er was geen reden voor „formele lease-onderhandelingen”. En pas wanneer beide partijen vonden dat er geen sprake meer was van dreiging, zou alles terugkeren naar hoe het was voor de bezetting.

Het probleem bij dat laatste punt was alleen: er stond geen datum bij, en

er was nogal wat ruimte voor interpretatie wie wanneer kon besluiten dat de dreiging was opgeheven. In 1951 werd vastgelegd dat de Amerikanen zo veel militaire bases konden bouwen als ze maar wilden.

De verdragen van 1941 en 1951 zijn opnieuw actueel, na Trumps dreigementen het eiland goedschiks dan wel kwaadschiks in bezit te krijgen. Een daad van agressie die deze week aanleiding was voor een gesprek tussen de Groenlandse, Deense en Amerikaanse ministers van Buitenlandse Zaken over de status van het eiland. De gesprekken waren woensdag constructief en openhartig vertelde de Deense minister van Buitenlandse Zaken over de persconferentie na de gesprekken over de toekomst van Groenland in Washington. Maar er klonken bij zowel hem als bij Groenlandse ministers van Buitenlandse Zaken ook zorgen over de toekomst in door.

De Amerikanen gaan ondergronds
De Canadezen en de Britten kregen in 1941 van de Amerikanen nadrukkelijk te verstaan dat ze zich niet met Groenland moesten bemoeien. Er werden wat Duitse militairen opgepakt die het eiland hadden weten te bereiken en de Amerikanen bouwden aan hun militaire aanwezigheid. Ook na de oorlog duurde die aanwezigheid voort en bouwden ze enkele wetenschappelijke onderzoeklocaties. Dat laatste bleek trouwens maar half waar: het inmiddels beroemde complex Camp Century, een diep in het ijs gebouwde basis met golfplaten daken verstoep onder de sneeuw, bleek gebouwd om nucleaire wapens op te slaan, zonder dat de lokale bevolking of de Denen hiervan op de hoogte waren. Deze bijna ondergrondse stad, die tussen 1964 en 1966 was gebouwd, kwam in 2024 in het nieuws toen NASA de plek herontdekte.

Aan deze ontwikkelingen ging een lange geschiedenis vooraf. De VS deden in 1867 voor het eerst een voorstel om Groenland te kopen, toen president Andrew Johnson zijn land wilde uitbreiden. In 1910 deden ze opnieuw een poging zich Groenland toe te eigenen, in 1946 volgde er een bod van 100 miljoen dollar in goud voor Groenland door president Harry Truman.

Dat de Amerikanen tijdens de Koude Oorlog deden wat ze wilden op

Groenland zonder openheid van zaken te geven, belooft weinig goeds voor waar Amerika nu op aast. Net als het feit dat hun president klimaatverandering een „hoax” noemt, terwijl het land zelf voortdurend de gevolgen van de klimaatcrisis ervaart.

Uiteraard gaat Buchanan ook verder terug in de geschiedenis. Ze begint bij de Vikingen die er enkele eeuwen bleven om vervolgens spoorloos te verdwijnen, en vertelt over de Inuit die wel wisten te overleven op Groenland, de hopeloze zoektocht van de Deense missionaris Hans Egede naar restanten van die Vikingen, hoe hij vervolgens maar de Inuit ging kerstenen, de handel, de Deense kolonisatie, de koloniale misstanden, een mislukte Noorse claim in de jaren dertig van de vorige eeuw en uiteraard de Amerikanen dus en hun meerdere pogingen het grootste eiland ter wereld te bezitten.

Haar verhaal leest vlot, is vaak interessant maar gaat soms wat te kort door de bocht. Zo vertelt ze smeuïg over het mislukte bezoek van de vrouw van de Amerikaanse vice-president JD Vance en haar zoon in het voorjaar van 2025 aan een nationaal kampioenschap hondensleeën. Hotel Hans Egede in de Groenlandse hoofdstad Nuuk had de „koffie al klaarstaan” toen alles werd afgeblazen omdat het bezoek aan Groenland op te veel verzet stuitte zo vlak voor de verkiezingen, schrijft ze.

Het bleef bij een bezoek van Vance en zijn vrouw aan Pituffik, de enige militaire basis die de Amerikanen nog op Groenland hebben. Een beetje overdrijven over pruttelende koffie mag uiteraard, maar het was al langer bekend dat er veel verzet was, dus dat de verrassing zo groot was, is overdreven. Buchanans opmerking dat het mislukte bezoek door de pers snel werd vergeeten en men zich vooral concentreerde op wat president Trump te melden had, klopt ook niet: het fiasco werd niet alleen overal breed uitgemeten, maar ook meermaals herhaald en aangehaald als teken van het Groenlandse verzet tegen Amerikaans imperialisme.

Vijf scenario's
Buchanan komt met vijf mogelijke scenario's voor wat er komen gaat. De meest dystopische variant leest voor een pessimist minder onwaarschijnlijk dan Buchanan lijkt aan te nemen. In

Een verlaten Amerikaanse militaire basis bij het Ikateq-fjord, oostelijk Groenland. FOTO GETTY IMAGES

dat scenario vertelt ze dat de Denen op een ochtend wakker worden en te horen krijgen dat Groenland op zwart staat. De VS heeft het internet afgesloten en alle toegangspoorthen, luchthavens en havens, onbereikbaar gemaakt. Het Groenlandse luchtruim is gesloten voor al het vliegverkeer behalve het Amerikaanse. Er komt weerstand vanuit de EU (maar niet eensgezind) en de NAVO. Niemand doet wat, want niemand kan op tegen de Amerikanen. Er is wat verzet in de Groenlandse hoofdstad Nuuk, maar dat haalt niets uit. Groenland wordt herdoopt tot 'Roodwit-blauw-eiland'.

Het ideale scenario is wat haar betreft dat de onafhankelijkheid van de Groenlanders wordt bespoedigd. Er komt een referendum waarbij ruim tachtig procent van de Groenlanders voor volledige onafhankelijkheid stemt, waarna een transitieperiode ingaat, en verschillende landen ruimhartig investeringen doen. Op humanitair en milieukundig vlak wordt Groenland een 'hub' van het beste wat de mensheid te bieden heeft, hoopt Buchanan. Het doet een beetje denken aan Thea Beckmann, die in haar romantrilogie *Kinderen van Moeder Aarde* beschrijft hoe er op Groenland een matriarchaat wordt opgebouwd gebaseerd op liefde voor natuur, solidariteit en pacifisme. Bij Beckmann gaat daar wel een kern-

oorlog aan vooraf.

In het derde scenario dat Buchanan beschrijft vindt er een referendum plaats waarbij eveneens een enorme meerderheid voor volledige onafhankelijkheid is, alleen erkennen de Denen de uitkomst niet. Ze willen hun 'Arctische identiteit' behouden. Groenland gaat op zoek naar derde partijen om zoveel mogelijk te investeren in Groenland, waaronder China en de VS. Gezien het huidige politieke klimaat in Denemarken lijkt het eerste deel van dit scenario vrij onwaarschijnlijk. De Denen is er veel aan gelegen de *hearts and minds* van de Groenlanders te winnen, maar benadrukken ook dat het aan Groenland is te bepalen welke toekomst het voor zich ziet. Het tweede deel vindt tot op zekere hoogte al plaats, al betalen investeringen in grondstoffen zich nog nauwelijks uit, waardoor de baten voorlopig uitblijven.

In Buchanans vierde scenario lukt het de VS niet om Groenland te kopen, maar het zaadje is (opnieuw, maar nu in vruchtbaarder grond) geplant. Een paar jaar later doet de VS een voorstel dat wel aanvaardbaar is en onder het mom van *window dressing* accepteert Groenland een deal om zo economisch onafhankelijk te worden. Het referendum dat dan wordt uitgeschreven heeft de vraag 'Ben je voorstander van de steun van de VS?'. Denemarken pro-

testeert, maar de Groenlanders hebben voor Amerikaanse dollars gekozen. De Denen komen met een boycot door Maersk - de Deense multinational waar ook Maersk Line, een van de grootste containerrederijen ter wereld - waardoor de import en export van de VS kans loopt te verkruiemelen.

Het vijfde scenario lijkt Buchanan het meest waarschijnlijk: de gesprekken, die vanaf deze week daadwerkelijk gevoerd worden, lopen uit op het handhaven van de status quo. Groenland zet de weg naar onafhankelijkheid voort, de Denen raken steeds meer op de achtergrond, terwijl de Amerikaanse belangen toenemen. Groenland gaat over op een vrij associatieverdrag met de VS waardoor de economische onafhankelijkheid wordt versneld.

Dit scenario klinkt plausibel, alleen gaat het hier niet om gesprekken tussen naties, maar tussen twee landen en een vastgoedmagnaat die uit is op snelle deals. Een voorlopige status quo waarbij uiteindelijk scenario drie in werking gaat (zonder dat een Deense boycot effect gaat hebben) lijkt waarschijnlijker voor wie weet welke Amerikaanse investeerders, die nauwe banden hebben met Trump, al op Groenland aanwezig zijn. Maar hopen mag altijd, dus laten we duimen voor het ideale scenario, hoe onwaarschijnlijk ook.

Het meest dystopische scenario leest minder onwaarschijnlijk dan Buchanan lijkt aan te nemen

TERUGLEZEN

'HhhH' is een gebeurtenis'

Schrijver Mariken Heitman krijgt het snel benauwd van te veel boeken in huis. Maar *HhhH* van Laurent Binet mag altijd in haar kast blijven staan, weet ze zeker na de herlezing.

'*HhhH* is zo'n boek waarvan je nog precies weet waar je was toen je het uitlas: ik sloeg het dicht in de trein terug uit Berlijn - heel toepasselijk. Ik was er compleet door uit het veld geslagen. Ik vond het fenomenaal hoe Laurent Binet je op het puntje van je stoel weet te houden, terwijl het verhaal over de aanslag op Heydrich zich in feite in twee zinnen laat vertellen. Nazikopstuk Reinhard Heydrich was de baas van Tsjechoë en het verzet beraamt een aanslag op hem, het hele boek werkt naar die aanslag toe. En dan volgt nog een repesaille van Hitler.

Binet wil de aanslagplegers huldigen, dat is duidelijk, maar hij wil er geen fictie van maken uit angst de geschiedenis geen recht te doen. Je leest de gesticuleerde aantekeningen over zijn zoektocht, maar ook over zijn twijfels. Bijvoorbeeld over de vraag of de Mercedes waar de aanslag mee is gepleegd groen of zwart was. Je kunt denken: wat maakt het uit? Maar daarmee voel je ook zijn obsessie.

Die openheid van zaken vind ik charmant. Ik was zelf eind twintig, begin dertig, toen ik het voor het eerst las en twijfelde of ik zelf ging schrijven. Ik denk dat ik vooral op zoek was naar authentieke schrijvers - en ik vertrouwde Binet omdat hij eerlijk is over wat hij niet weet.

Daarmee maak je jezelf ook belangrijk als schrijver. Dit boek gaat, zou ik zeggen, voor de helft over die aanslag en voor de helft over Binet. Ik denk dat hij het niet leuk zou vinden dat ik dat vind, maar het is ook de kracht van het boek. Dat ik - als iemand met een gemiddelde interesse in de Tweede Wereldoorlog - door zijn obsessieve schrijven óók geobsedeerd raak door die aanslag.

Voordat ik alleen ga jubelen: het is ook een heel naar boek over een verschrikkelijk onderwerp, en ik merkte dat de herle-

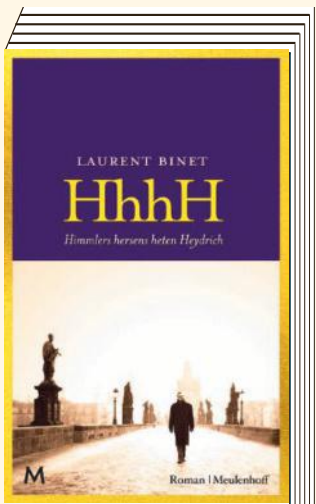

FOTO MELANIE MARSMAN

zing me zwaarder viel dan 15 jaar geleden. Het kwaad was nu nog menselijker; ik voelde het meer. Dat heeft denk ik met mijn eigen ouden worden te maken, maar misschien ook met de huidige situatie in de wereld.

HhhH leest wel, en dat zeg ik even oneerbiedig, als een 'jongensboek', een avonturenboek. Bij alle verschrikkingen smacht je naar goëde mensen en die heeft Binet duidelijk gevonden in de twee aanslagplegers. Mijn enige kritiek is het gebrek aan grijs tinten: alle goede mensen zijn mooi, alle slechte mensen lelijk. En, o ja, alle Oost-Europese vrouwen zijn prachtig. Dat vond ik wel echt een misser. Het is onnodig om die uiterlijkheden zo in te zetten.

Thuis ben ik streng in welke boeken in de kast blijven staan. Ik geloof dat gelezen boeken een plekje vinden in jou. Waarom moet je ze dan fysiek bij je houden? Al is *HhhH* zo'n boek waarvan ik weet: die blijft. Dit boek heeft mij gevormd. Het is zo anders dan alles wat ik kende; het is een gebeurtenis."

Laura Hoogenraad

Lara Taveirne:
Meisjes van krijt.
Prometheus,
256 blz. € 22,99
●●●●○

Anne Eekhout:
Kind van de aarde. De Bezige Bij,
320 blz. € 24,99
●●●○●

Hoe bepaal je als meisje wat je doet?

LITERATUUR Welke monsters worden ontketend met de komst van de maandstonde? Anne Eekhout en Lara Taveirne schreven beklemmende, soms grimmige romans over meisjes op de grens van volwassenheid.

Door **Judith Eiselen**

Wat kort geleden nog een handig matrasje voor een Barbie was, moet nu in de onderbroek worden geplakt. Een vale kinderonderbroek, bedrukt met madeliefjes. Het bloed is bruin, de geur is wee. Meisjes waren we, vrouwen moeten we worden. En dat valt niet mee, zeker vroeger niet. Lara Taveirne (1983) vertelt in *Meisjes van krijt* een beklemmend verhaal over twee hartsvriendinnen, beginnend in 1976. Voornoemde onderbroek is van een van hen.

In *Kind van de aarde* schetst Anne Eekhout (1981) een nog veel grimmiger portret, van het meisje Lucy dat dertien wordt en de volwassenheid vreest, in 1966 in New York. Het vrouwelijk lichaam wekt, weet deze Lucy, eenmaal volwassen niet langer „gevoelens van vertedering” op „maar van lust en heerschappij”. Welke monsters worden ontketend met de komst van de maandstonde? Hoe blijft ze voortaan veilig? Is de enige juiste weg vanaf hier „iemand [...] worden en daar geluk uit [...] putten, alsof het nooit anders was en ik nooit anders heb gewild”?

In *Meisjes van krijt* van Taveirne wil de veertienjarige, vroegrijpe Violaine afzien van de verdere volwassenwording. Door van de krijtrotsen nabij school te springen, is het idee. Natuurlijk samen met hartsvriendin Lilith, hand in hand: nog niet eens echt begonnen aan het leven als vrouw moet het maar meteen uit zijn. Bovenaan de rotsen worden de volgende dag twee schooltassen gevonden. Maar beneden ligt slechts één lichaam dood te zijn: dat van Violaine. Lilith liet haar hand op het laatste moment los. Liet ze Violaine in de steek, of juist niet? Dat wordt stap voor stap onthuld in de roman, een puntgaaf ingekookte en bovendien schitterend uitgegeven bewerking van Taveirnes be kroonde debuut *Kinderen van Calais* uit 2014.

Meisje of monster

In *Kind van de aarde* van Eekhout weet Lucy zeker dat ze een monster is, een heks. Niet alleen omdat dat op school op een wc-deur is gekalkt, ook omdat ze geboren is uit een verkrachting. In haar moeten wel kwade krachten leven. Klopt dit? Eekhout zet in op twijfel bij haar lezers: Lucy is een gewone dertienjarige met een vriendinnengroepje en kaartjes voor The Beatles in Shea Stadium (ze dweept met Ringo Starr), maar ook is ze agressief, gewelddadig zelfs, jegens een pestmeid op school. Daarnaast kan ze naar believen in andermans hoofd kruipen, of liever gezegd: in andervrouws hoofd. Ze kan meekijken en -denken met anderen, zelfs met vrouwen die ze niet of nauwelijks kent, in situaties waar ze niet bij is.

Het spel rondom de vraag ‘meisje of

Politieagenten in New York proberen jonge vrouwelijke fans van de Beatles te bedwingen tijdens hun tour door de VS in 1965. FOTO BETTMANN ARCHIVE

monster’, vrouw of heks, is goed gedacht, maar wordt niet steeds even geraffineerd uitgewerkt. Op de beste momenten werpt Eekhout ijzingwekkende vragen op: waarom was de ongehuwd zwangere moeder van Lucy zo welkom in het chique appartementengebouw waar ze wonen; wie is de grielaine in de steek, of juist niet? Dat wordt stap voor stap onthuld in de roman, een puntgaaf ingekookte en bovendien schitterend uitgegeven bewerking van Taveirnes be kroonde debuut *Kinderen van Calais* uit 2014.

De formuleringen zijn dan te mooi. Als Lucy zich afvraagt of ze „van iemand moet worden”, luidt het vervolg: „Zodat ik in een zonnebloemgele keuken ontbijt voor hem kan maken, omdat dat is hoe hij de liefde ziet. Zodat ik niet meer alleen ben, maar een baken heb, een rots, tenminste zolang ik mijn best doe hem te houden: veel grapefruits eten, ’s avonds in bed mijn lichaam aan hem geven (precies zo leterlijk en hartstochtelijk als hij wil), op tijd de ramen wassen zodat het zonlicht de kilte uit het huis kan spoelen.” Zelfs van een vroegwijze, tobberige dertienjarige is dit zo kunnen bedenken en verwoorden niet overtuigend. Wel weer heel mooi aan *Kind van de aarde* is de omslag in Lucy’s denken die Eekhout weergeeft. Middels een ingewikkelde omweg langs diepe angst

Het spel dat Eekhout opzet rondom de vraag ‘meisje of monster’, vrouw of heks, is goed bedacht

ontdekt Lucy hoe sterk ze is. *Kind van de aarde* gaat over de macht van mannen, niet alleen in haar leven, maar in dat van alle meisjes en vrouwen om haar heen. Het leest als een ode aan vrouwen die zich niet laten knechten. Lara Taveirne zoomt in *Meisjes van krijt* vooral in op hoe (tiener)moeders onvermogen doorgegeven, van generatie op generatie (de roman beslaat een periode van 1976 tot 2009), hoe goed ze het ook proberen te doen. Zij blinkt uit in het beschrijven van hoe pubermeisjes zich voelen én zich gedragen: „Ik mompel, verbijt, slik in, zucht, blaas mijn irritant lange pony omhoog. Elke vraag van mijn moeder beantwoord ik met een ‘ja-ha’. In de spiegel zie ik iemand staan met wie ik geen vriendinnen zou willen zijn, niet eens penvriendinnen.”

Onverwacht ouderschap

In hoeverre heb je zeggenschap over wie je bent en wat je doet, hoe verover je dat? Dat is de vraag die zowel bij Taveirne als bij Eekhout de roman schraagt. Taveirne beperkt zich daarbij niet helemaal tot vrouwen. Zij verplaatst zich ook, even soepel, in een oudere man, de kersverse weduwnaar Herman. Hij voelt zich aanvankelijk overgeschoten, niets klopt meer nu hij alleen is en ook nog met pensioen: „Op de stoel naast zijn bed liggen zijn kleren klaar, zoals altijd in de volgorde

van aantrekken. Om tijd te sparen. Het is een stomme gewoonte, want hij moet juist zo veel mogelijk tijd zien te besteden.” Hermans leven krijgt opnieuw betekenis als hij niet één maar zelfs twee keer onverwacht mag vade-ren over een baby. Zijn eigen huwelijk bleef kinderloos, maar het lot werpt hem alsnog kroost in de schoot (zonder biologisch vaderschap).

Taveirne bouwt haar verhaal geraffineerd op. Stap voor stap wordt onthuld wat de levens van opeenvolgende generaties moeders en dochters bepaalt. Eekhouts roman is eenduidiger en leest meer als een aanklacht van wat mannen vrouwen aandeden, en doen.

Net als Eekhout maakt Taveirne wel onthutsend duidelijk waar vrouwen mee te maken kunnen krijgen, bijvoorbeeld tijdens seks: „Toen het bonken ineens was opgehouden, en hij schokkend en met een angstaanjagend gezicht vlak bij het mijne tot stilstand kwam, hing zijn mond een beetje open. Bij het zien van de lichttroze binnenkant van zijn lippen moest ik denken aan de vleessalade op zijn boterhammen.” Bij Eekhout gaat het er nog naarder en nietsontziender aan toe, ook in wat volgt op dat bonken: „Met verbazend vaste hand nam ze de breinaald beet als een zwaard. Ze verstrakte toen ze het koude aluminium langs de wand van haar vagina naar binnen voelde glijden.”

De rivier de Doubs. FOTO UNIVERSAL IMAGES GROUP/GETTY IMAGES

Sommige schrijvers bepalen zelf de regels. Wat er in het universum van hún fictie gebeurt, hoeft niet te stroken met de wereld zoals wij die kennen. Want hier zijn zij heer en meester, hier maken zij wel uit wat normaal is, of logisch, of begrijpelijk, en hoe de dingen gaan, hoe de mensen doen.

Zo kijken we niet gek meer op van de gewoonte van mannen in het romanuniversum van Charlotte Mutsaers (1942) om de voorwerpen waar zij in het bijzonder verzot op zijn tegen hun geslacht te houden, wat dan niet zelden extatische ontlading teweegbrengt. Was het in *Koetsier Herfst* (2008) nog een rinkelend (en vibrend) Nokia’tje dat hoofdpersoon Maurice Maillot in alle staten bracht, in de nieuwe roman *Moet dwalen* is het een teruggevonden mes van het merk Opinel, dat Isi Witlamm, wanneer hij ermee herenigd wordt na een schrijnende periode van gemis, „hartstochtelijk tegen zijn geslacht” drukt. Waar-na hij opgewonden zichzelf ter hand neemt en „klaarkomt als een raket”.

Dit zijn geen incidenten, dit is een patroon. En dit is niet onnozel, dit is soeverein.

Lekker meedeinen

Op dezelfde eigenzinnige manier laat P.C. Hooft-prijswinnaar Mutsaers haar hoofdpersoon hartstochtelijke liefde voelen voor een rivier. De Doubs, die rondkronkelt in oostelijk Frankrijk. Sinds hij haar, die rivier dus, met haar „vloeibare sereniteit” heeft leren kennen „is er nog maar één zaak waarvoor hij waarachtig warmloopt: deinen in de bocht van Haar gouden arm, terwijl de naald- en loofbomen langszij glijden”. Nu Isi op leeftijd is en carrières in de wetenschap en schilderkunst (aquarelleren) hem onbevredigd hebben achtergelaten, wil hij enkel nog doen wat dankzij de rivier is komen boven-drijven als zijn grootste talent: onvoorwaardelijk liefhebben. „Hoe vaak heeft hij zich niet als een verlegen scheepje laten dragen door dat zalige, nu eens traag en dan weer snel stromende water, dat onafzienbare glasachtige li-

Dwalen om het dwalen

CHARLOTTE MUTSAERS In haar nieuwe roman laat ze de hoofdpersoon en zijn vrouw verdwalen in een bos - en daarna dwalen ze maar voort. Het gaat meer om de reis dan om de bestemming, maar wat levert dat op?

Door **Thomas de Veen**

chaam, dat alle kleuren van de regen-boog kan aannemen en langs slinkse omwegen altijd maar weer koers zet naar de zee, dan weer fronsend, dan weer met een spiegelglad oppervlak, dan weer troebel, dan weer transparant, en als klap op de vuurpijl ook nog als glow in the dark.”

Ja, als je het zó zegt. Het proza vloeit verleidelijk aan het begin van *Moet dwalen*, en dan dein je lekker mee op dat knotsgekke verzin-sel van die liefde voor de rivier. Wie anders dan (die mal-le) Isi „kan bogen op een geliefde die ondanks haar liggende stand doorlopend in wording is en een garantie vormt tegen uitdroging en lethargie?” En dan maak je wel ruimte voor Isi’s opvatting over de onzinnigheid van het begrip ‘verdwalen’. Want daarmee begint het verhaal van de roman: Isi en zijn geliefde - niet de rivier maar zijn jonge knappe menselijke metgezellin Fleur - lopen door een bos ergens aan de oever van de Doubs, en zijn verdwaald.

Volgens haar dan. Hij heeft andere ideeën over „dit onwoord met de slagkracht van een voorhamer, de spanwijdte van een albatros en de waarheid van een koe doet niets anders dan paniek zaaien”. Wat volgt, aan verhaal, aan handeling, is een voortzetting van de dwaaltocht door het bos, met onderwijl gekissebis tussen Isi en Fleur, over van alles, maar vooral over ver-

dwaaldheid. Waarmee zich de inzet van de roman uitkristalliseert: een performatief pleidooi voor dwalen. En nee, het is niet alsof de titel ons niet gewaarschuwd had. „Verdwaald zijn is niks anders dan beleving”, betoogt Isi. „En welke weg men ook neemt, vroeg of laat voert hij je naar het eindpunt, soms openlijk, soms in het geniep. Dat was in het Pleistoceen al zo, en dat is in het Antropoceen ondanks de blijie stoet van wegbereiders, samendoeners en bruggenbouwers geen spat veranderd.”

Een aardig potje systeem- en maatschappijkritiek? Een open deur? Hoe dan ook: wel mooi gezegd, als je houdt van het machismo dat Mutsaers’ handelsmerk is.

Banale boosheid

Daar moet *Moet dwalen* het van hebben: meer van de reis dan van de bestemming. De toon verandert wel: het gekissebis van de partners wordt al-lengs pittiger, wordt gekijf, wordt geschild, waarmee Isi’s non-conformistische gemok een woeste, minachtende tirade wordt over alles wat werelds en modern is. Waarbij de kwaliteit van de zinnen wel steeds meer onder de banale boosheid te lijden heeft en Isi’s lelij-ke misogynie oprispt: academica Fleur wordt uitgemaakt voor van alles, van „droogkutje” met „haar eeuwige frons en eeuwig ontevreden pruillip” tot

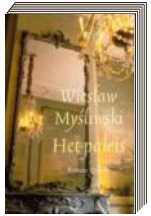
Charlotte Mutsaers:
Moet dwalen.
Prometheus,
288 blz. € 24,99
●●●○○

„stinkteef”. Als politiek incorrect al een compliment is (zo soeverein!), dan toch niet in dit geval: Isi’s incorrectheid is op z’n best provoceren-om-het-provoceren (en daarmee saai) en op z’n slechtst ronduit dom.

Tot Isi, al even achteloos, er helemaal genoeg van heeft en zich van Fleur ontdoet. Tegen die tijd heb je je als lezer wel meermaals afgevraagd welk pad Mutsaers nou toch opgegaan is. Wat heeft dit te betekenen? Is dit symbolisch, een parabel over de loop van het leven, waarin de man nu eenmaal op zeker punt de vrouw molesteert? En miezerig alleen achterblijft? Tja, aha. Als dat de betekenis is, dan haalt Mutsaers wel verdraaid moeizame capriolen uit om in een flinterdun verhaal-tje iets te vertellen wat menigen in de literatuur effectiever heeft weten te doen.

In de tweede helft van de roman - de rivierliefde en het partnergekissebis zijn goeddeels achter de horizon verdwenen - krijgt Isi in het bos nieuw gezelschap, van een voorbijganger die Elan heet en met wie het buitengewoon klikt, hij brengt nieuw elan. (Werkelijk, zo flauw? We kunnen het niet uitsluiten, al is Elan ook een Hebreeuwse meisjesnaam die ‘boom’ betekent - maar ja, wat dan nog?) Ze converseren wat af, in de gedragen taal die verraadt dat we hier met gefilosofeer te maken hebben, want dan spreekt men gekunsteld. Het gaat over Hitchcockfilms, over Noorwegen, over het skateboard dat Elan altijd met zich meedraagt, ook nu in het bos, zonder ooit te skaten: hij draagt iets als tegenwicht tegen de psychische last die hij ervaaft. Jaja, zozo. Is dit nou diepzinnig of onnozel?

Heéft dit wel iets te betekenen, of moeten we het interpreteren loslaten omdat Mutsaers nu eenmaal haar eigen regels bepaalt - en zozeer de vrijheid wil vieren dat ze ongrijpbaar wenst te zijn? Moeten we domweg door deze roman heen dwalen, de titel indachtig, en maar proberen te genieten van wat op ons pad komt? Toekijken bij het kunstje dat ze voor ons danst, soms verijnd, maar vaak ook flauw en lomp? Moeten we de soevereinreinit bewonderen? Het is mij niet gelukt.

Wiesław Myśliwski:
Het paleis. (Palac)
Vert. Karol Lesman.
Querido, 264 blz.
€ 24,99
●●●●●

Mysliwski neemt je mee in het spookhuis van vooroorlogs Polen

WIESLAW MYSLIWSKI In een van zijn eerste romans laat deze grote Poolse schrijver zijn meesterschap al zien. Een arme herder betreft een verlaten paleis - waarmee Mysliwski de spilzucht van de elite en de machteloosheid van de mens centraal stelt.

Door **Michel Krielaars**

Van sommige schrijvers weet je al vanaf hun eerste boek dat ze goed zijn. Zo iemand is de Pool Wiesław Mysliwski (1932), van wie sinds 2009 vijf romans in fraaie Nederlandse vertalingen van Karol Lesman verschenen. Stuk voor stuk zijn het ‘boerenromans’, die zich afspelen op het mistroostige Poolse platteland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en de daaropvolgende periode van de door de Sovjet-Unie opgelegde communistische dictatuur. Ze gaan over vertekende herinneringen, onbereikbare liefdes, collaboratie, wegkijken waar anderen leed wordt bezorgd, en vooral over de onmogelijkheid om vat te krijgen op je eigen leven.

Mysliwski’s vertellers zijn gewone mensen. Ze kletsen erop los, in meanderende monologen, die sterk aan schrijvers als Louis-Ferdinand Céline en Bohumil Hrabal doen denken en daardoor iets magisch-realistisch hebben. Dat eindeloze gepalaver versterkt hun machteloosheid, waardoor ze alleen nog in hun fantasie of in door henzelf gefabriceerde leugens een enigszins gelukkig leven kunnen leiden, waarin ze zich blind kunnen houden voor de wreedheden die zich om hen heen voltrekken en waarvan ze tegen hun wil getuigen van zijn. Mysliwski’s personages worstelen met het leven,

Steeds weer opnieuw benadrukt hij het verschil tussen de spilzuchtige adel en het onderdanige volk

maar omarmen het tegelijkertijd krachtig en accepteren het zoals het is. Alleen al daarom bieden zijn boeken troost, want ze laten zien dat uiteindelijk ieders bestaan miezerig is.

Dat gebeurt ook in *Het paleis*, Mysliwski’s pas onlangs vertaalde roman uit 1970, die hij op 28-jarige leeftijd schreef. De eerste zinnen zijn meteen al veelbelovend: „Het had al lang oorlog moeten zijn. Jaar in, jaar uit, maand aan maand, dag na dag werd hij verwacht. Met Nieuwjaar, met Pasen, met Pinksteren, met Kerstmis, op de naamdagen van Maria, van Johannes, van Petrus en op alle andere dagen. Hij werd besproken, voorspeld, afgesmeekt.”

De oorlog is de opmaat naar de vlucht van de landheer en zijn vrouw voor het naderende krijgsgeweld van 1939, als Hitlers leger Polen binnenvalt en alles wat het op zijn weg tegenkomt vernietigt. Het adellijk paar verlaat zijn paleis als dieven in de nacht, per rijtuig, het personeel in het ongewisse latend.

Hallucinaties

Als ook die bedienden de benen hebben genomen, grijpt de verteller, de sensitieve herder Jacob, zijn kans om het paleis binnen te gaan en er zich te vergapen aan de schoonheid, rijkdom en luxe. Hij doolt door de lange gangen, van vertrek naar vertrek, en bewondert de kandelaars, de schilderijen van jachtaferelen, de portretten van

generaties edelen.

Geleidelijk aan waant hij zich een paleisbewoner en leidt hij in zijn fantasie hetzelfde leven als zijn gevluchte heer en meester. Maar ook springt hij in zijn hallucinaties als een vlieg van de ene naar de andere paleisbewoner of -bezoeker. Hij duikt in hun hoofden, ervaart hun lusten en verlangens, deelt hun tirannieke gedrag jegens hun ondergeschikten. En steeds weer keert hij terug naar zijn eigen ik, de herder Jacob, en probeert hij zijn heer duidelijk te maken hoe vernederend hij altijd door hem is behandeld.

Hier is overduidelijk ook de boerenzoon Mysliwski aan het woord, die de wrange klassenverhoudingen op het platteland bekritiseert en de spilzuchtige, verkwistende Poolse adel van voor de Tweede Wereldoorlog onder het vergrootglas legt. Zo laat hij de

landheren aan de kaartafel hele dorpen verspelen, alsof het er niets toe doet dat hun bewoners ineens van de ene meester op de andere overgaan en er mogelijk nog slechter aan toe raken. Even cynisch beschrijft Mysliwski de seksuele horigheid van de plattelandsmeisjes, die zich aan de landheer hebben over te geven wanneer die met hen naar bed wil. En natuurlijk krijgt ook de hypocriete geestelijkheid ervan langs, die het gedrag van de landheren vergoelikt in ruil voor uitnodigingen voor feesten en diners op het paleis.

Mysliwski neemt je in deze roman mee in een spookhuis, waarin de decadente elite van het vooroorlogse Polen en het door ontberingen gekwelde graauw de personages zijn. Zo geeft Jacob zich over aan de heerlijke geuren van gebraden hertenvlees, paddenstoelen en andere delicatessen die uit

Het Kraiskiplein in Warschau. FOTO GETTY IMAGES

de keuken stromen. En dan lees je: „De tranen kwamen in mijn ogen, het speeksel liep me vanzelf in de mond, mijn handen, mijn buik, mijn benen jeukten alsof ik last had van schurft, maar ik gaf me over aan die aroma’s tot het pijn deed, zo’n pijn dat ik er soms van lachen moest en soms wel kon janken als een hond.” Meteen besef je door zulke smachtende woorden dat Jacob in zijn echte leven amper te eten heeft.

Soms is het ronduit beklemmend wat Mysliwski je toont, bijvoorbeeld als Jacob in een van de paleisvertrekken voor het eerst in zijn leven in een spiegel kijkt en zichzelf ziet. Zijn schrik is groot, maar wordt nog groter als hij in de spiegel de vrouw van de landheer ziet verschijnen. Als kind heeft hij haar ontmoet, toen hij een boodschap naar het paleis bracht en ze hem over zijn bol aaide. En nu ziet hij haar terug, in haar slaapkamer, zich klaarmakend voor de nacht. Als een voyeur bestudeert hij hoe zij zich uitleedt. Maar als ze de jurk van haar lichaam laat vallen, schrikt hij zo dat hij wegrent, zo preuts is hij. Het verlet hem even later niet zijn verliefdheid voort te zetten en in gedachten bij haar in bed te kruipen en haar te voelen, ook omdat hij weet dat ze ongelukkig getrouwd is.

Bij een paleis horen natuurlijk ook een banale jachtpartij en een bal. Mysliwski beschrijft die in even donkere kleuren en geuren, waarbij het schrijfplezier je vaak overdondert. Zo beschrijft hij hoe de drivers tijdens die jacht hun beklag doen als ze door de landheren worden gedwongen met hun jachtgeweren te gaan schieten. „Dus wat moeten wij met die heilige jachtgeweren? Wij, die door rivieren worden overstroomd, door hagelstenen zo groot als eieren worden gegeseld, en die winters als vogeltjes laten doodvriezen, ons en onze kinderen, wier huizen

door oorlogen worden geplunderd en verbrand, en wier vrouwen en dochters worden verkracht en vermoord, en wie God nog ergere straffen oplegt om ons van onze erfzonden te bevrijden, van de macht van de Satan en Zijn op ons loerende verlokkingen.” Hoeveel leed kan een gewoon mens verdragen, denk je dan. Zeker als je het afzet tegen het onmetelijke verdriet van de landheer over zijn gestorven liefelingsparkiet.

Klaagzangen

Met zulke klaagzangen benadrukt Mysliwski steeds weer opnieuw het klassenverschil tussen de spilzuchtige adel en het onderdanige volk dat in armoede leeft. Daarbij moet je niet vergeten dat in 1970, toen *Het paleis* verscheen, Polen nog altijd een communistisch land was, waar kritiek op de voormalige elite en verheerlijking van de arbeidersklasse de regel was.

Een dramatisch moment in de roman is in dat opzicht ook als Jacobs vader op een nacht zijn zeis pakt en naar het paleis gaat om zich daar de keel door te snijden. Uit protest tegen zijn armzalige lot. Door zulke vernederingen constateert Jacob: „Een mensenleven is immers niet voor iedereen gelijk. Voor de een is het arm, voor de ander rijk, voor de een vol vernedering, voor de ander verheven, voor die daar door afkomst bepaald, voor hem hier door het lot.” Het levert hem de vraag op of je als arme sloeber maar beter niet geleefd kunt hebben of dat je juist het recht hebt om nog wat langer te leven in de hoop nog iets positiefs mee te maken. Het liefst natuurlijk als een landheer. Want het bestaan van Jacob en zijn lotgenoten loopt over van ellende en tegenslag. Alleen in zijn wildste dromen kan hij er nog iets van maken. En juist dat laat Mysliwski hem op een speelse en overdadige manier ervaren.

Mysliwski’s personages worstelen met het leven, maar omarmen het tegelijkertijd krachtig

Verse Ramsj [2]

LITERATUUR

Guillermo Arriaga /Het vuur redden	29.99/ 9.90
Kevin Wilson /De familie Fang	24.90/ 9.90
Kevin Wilson /Graven naar het hart van de aarde	18.90/ 7.90
J.M. Coetzee /De kindertijden van Jezus	19.99/ 7.90
J.M. Coetzee /De schooldagen van Jezus	22.99/ 7.90
P. van Straaten /Hou op Harry!	15.50/ 7.90
P. Kuhn /De avonturen van het zeilschip ‘De Vrijheid’. Deel 1	17.50/ 7.90
Miriam Toews /Niemand zoals ik	24.99/ 9.90
Jozef Janssens /Vertellen is een kunst. De geschiedenis van Karel ende Elegast	27.50/ 9.90
Azriel Bibliowicz /Broodkruim	22.99/ 7.90
Martin MacInnes /Overgave	24.99/ 9.90
Het lastpak . Heer Bommel en Tom Poes	19.99/ 9.90

BRIEVEN, ESSAY & POËZIE

S. Usher /Brieven van belang. Onvergetelijke correspondentie	25.00/ 9.90
P. Auster & J.M. Coetzee /Een manier van vriendschap. Brieven 2008-2011	22.99/ 7.90
J. Zwagerman /Roeshoofd hemelt. Gedichten	20.00/ 7.90
J. Zwagerman /Voor alles. Gedichten	18.99/ 7.90
J.M. Coetzee & A. Kurtz /Het goede verhaal. Over fictie, waarheid en psychotherapie	22.99/ 7.90
J.M. Coetzee /Wat is een klassieke roman?	24.99/ 9.90

FILOSOFIE

A. Schopenhauer /Er is geen vrouw die deugt. Privé-domein	26.99/ 12.50
C. Pépin /Zelfvertrouwen. Een filosofie	19.90/ 7.90
C. Pépin /De ontmoeting. Een filosofie	22.50/ 9.90
H. Plessner /Grenzen van de gemeenschap. Kritiek van radicale sociale bewegingen	27.50/ 12.50
F. van den Enden /Vrije staatkundige stellingen	19.90/ 9.90
Apuleius /Zwarte magie, demonen & andere redevoeringen	24.90/ 9.90
D. Bailey /Nu en niets anders. Een gesprek over het leven	24.90/ 7.90

WETENSCHAP

V. Smil /Orde van grootte. Waarom je moet meten om de wereld te begrijpen	29.99/ 9.90
Dr. D. Lomax /Dinosaurussen. 10 feiten die je zou moeten kennen	16.90/ 7.90
D. McCandless /Atlas van de vooruitgang	24.90/ 9.90
T. Fletcher /Life On Our Planet. Over leven op onze aarde	29.99/ 12.50

ETEN & DRINKEN

N. Boudewijn /Greendelicious. Puur koken met je eigen oogst	19.95/ 9.90
M. Parrish /Feestaarten	12.50/ 7.90
C. Robyns /Eat to Beat: Het prikkelbaredarmsyndroom	25.99/ 9.90
J. Goyvaerts e.a. /Diner. Een jaar samen aan tafel	25.00/ 9.90
J. Wang & J.K. Chou /Uit de keuken van Xi’an Famous Foods. Van het West-Chinese Xi’an naar de keukens van Chinatown, New York	34.99/ 15.00
Nigel Slater /Keukenkronieken. De ultieme recepten van Nigel Slater	39.99/ 15.00
L. Verhoeven /Stripkookboek II	29.95/ 12.50

KUNST & ARCHITECTUUR

De kunst van Børge Ring The Art of Børge Ring	24.95/ 9.90
Meesterwerken uit Wenen Masterpieces from Vienna	24.95/ 9.90
H. & P. Kerstens /Self-Reflective	39.95/ 12.50
Wouter Dam	27.95/ 9.90
Best Buildings Holland	21.00/ 7.90
T. Schuringa /Verrukkelijke baby’s. De geboorte in kaart gebracht	24.99/ 9.90
G. Dragt /Plane Skin	75.00/ 12.50
M. Kuipers /Interieurs van herrijzend Nederland 1940-65. Binnenruimten van een opkomende welvaartsstaat	39.95/ 15.00

Deze boeken zijn – zolang de voorraad strekt – ook verkrijgbaar bij boekhandel:

• Steven Sterk Utrecht, Servetstraat 3
T. 030 2340580

• Scheltema Amsterdam, Rokin 9
T. 020 5231411

via bol.com of te bestellen via:

www.ramsj.nl

Voor meer informatie of een gratis abonnement op de ramsjkrant: info@ramsj.nl

Steven Sterk

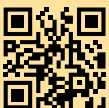
Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET JOURNALIST SIMON KUPER

Waarom we ondanks alles van het WK houden, over gemeenschapszin en wereldburger zijn

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister in de **NRC Audio-app**

nrc

In zijn achttien jaar als minister van Cultuur en Kerkelijke Aangelegenheden had Carl Sigmund Franz Freiherr vom Stein zum Altenstein al heel wat meegemaakt, maar de brief die hij in de zomer van 1835 ontving verontrustte hem in hoge mate. De schrijver was Theodor von Schön, hoofd van de provincie Pruisen. Hij meldde dat zich in de stad Königsberg een sekte had gevestigd waar seksuele uitpattingen aan de orde van de dag waren. Er gingen geruchten over een buitenechtelijke zwangerschap, en twee jonge vrouwen zouden dermate sterk geprikkeld zijn dat ze waren overleden. „Het is zo weerzinwekkend en schokkend”, schreef Schön aan de bewindsman in Berlijn, „dat je amper woorden kan vinden om je afschuw tot uiting te brengen.”

Met deze brief vanuit de provincie naar de hoofdstad werd een lokale rel een landelijke kwestie. Zelfs koning Frederik-Willem III van Pruisen bemoeide zich er op een gegeven moment mee. Historicus Christopher Clark heeft met *Een schandaal in Königsberg* een spannend boek over de zaak geschreven, waarin hij laat zien hoe jaloezie, roddel en achterklap met behulp van een heksejacht in de pers en de macht van de staat het leven van onschuldige burgers vernietigden.

Clark – hoogleraar Geschiedenis in Cambridge en bekend van *Slaapwandelaars* (over de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog), *Izeren Koninkrijk* (een geschiedenis van Pruisen) en *Europese Lente* (over het revolutiejaar 1848) – kwam de stukken rondom de vermeende sekte tegen in het archief toen hij in de jaren negentig onderzoek deed voor zijn proefschrift. De lezer kan zich gelukkig prijzen dat hij er nu alsnog iets mee gedaan heeft, want de Australiër vertelt met deze fraaie micro-geschiedenis niet alleen iets over een schandaal ver weg en lang geleden, maar ook over de universele neiging om mensen die ‘anders’ zijn ten gronde te richten.

De centrale figuur in het boek is Johann Wilhelm Ebel, de predikant van de Altstadtische Kirche in Königsberg (het huidige Kaliningrad). In zijn jonge jaren kwam hij in aanraking met de theosoof Johann Heinrich Schönherr. Deze excentrieke autodidact had een theorie over het ontstaan van het heelal ontwikkeld waarbij er in den beginne twee bolvormige oerwezens door een lege ruimte zweefden: de ene was van water en donker, de andere bestond uit gloeiend heet

Ludwig Hermann: Winter in Königsberg. FOTO IMAGE SELECT

Een betekenisvol Pruisisch seksschandaal

GESCHIEDENIS Het nieuwe boek van Christopher Clark is meer dan een verslag van een obscure seksrel. Het gaat ook over de universele neiging om mensen die ‘anders’ zijn te gronde te richten.

Door **Bart Funnekotter**

licht. Pas nadat zij met elkaar versmolten kon de aarde ontstaan. Schönherr onderbouwde deze leer door zeer selectief te lezen in de Bijbel.

Want, en dit is belangrijk, zijn kosmogonie was niet bedoeld als aanval op het christendom, maar als een ‘wetenschappelijke’ verklaring voor het ontstaan van de wereld die kon bestaan naast het scheppingsverhaal uit Genesis. Clark beschrijft het post-Napoleonische Pruisen als een land waarin rationale theologen en pietistische predikanten met elkaar stredden om de ziel van de burger. De eersten ontdeden de Heilige Schrift zo ongeveer van alle mystiek, de tweeden hielden religieuze bijeenkomsten die soms wel héél intens waren.

Ebel behoorde tot de laatste groep, maar incorporeerde de leer van de oerwezens in zijn denken. Hij komt uit het boek van Clark naar voren als een voorbeeldige zielenherder, begaan met de mensen van zijn gemeente. Vooral vrouwen voelden zich door hem gezien en gehoord. Ida von der Groeben bijvoorbeeld was tijdens de oorlog tegen Napoleon op jonge

leeftijd weduwe geworden. Ze raakte hierdoor in een depressie, die verergerde omdat ze vreesde dat ze meer van mensen hield dan van God. Ebel praatte haar uit de put. „God zelf werd al snel mijn ware liefde”, schreef ze na zijn interventie, „ik voelde dat ik nooit zulke gehechtheid aan wie dan ook in de wereld had ervaren als nu aan Hem, mijn hemelse Vader”.

Immorele ontmoeting

Dat dames uit de betere standen zo wegliepen met Ebel, zorgde bij mannen uit hun omgeving voor gevoelens van onrust en afgunst. Graaf Finck von Finckenstein, die tien jaar eerder kortje tijd tot Ebels groep had gehoord, was degene die in 1834 met een reeks beschuldigingen de kwestie aan het rollen bracht. Hij beweerde dat mensen die „geheiligd” waren door de leer van de twee oerwezens te accepteren, zich aan allerlei liederlijke rituelen mochten overgeven. Ebel had hem gevraagd, zo beweerde hij, om in zijn bijzijn een „immorele ontmoeting” te hebben met twee vrouwen. De kwestie kwam in de openbaarheid, en de Kerkenraad van Oost-Pruisen moest zich

er in een rechtszaak over uitspreken.

Hoogleraar geneeskunde Wilhelm Sachs, ook een voormalig gemeentelid van Ebel, vertelde tijdens het proces over wat hij allemaal zou hebben meegemaakt binnen de sekte. Hij getuigde onder meer dat de vrouwen die deelnamen aan de rituelen een gedeetailleerde bekentenis moesten afleggen over hun zondige wensen. Clark noteert fijntjes dat Sachs’ beschuldigingen erg leken op zijn eigen seksueel getroebleerd gedrag, waarvoor hij ooit hulp had gezocht bij Ebel.

Alle betrokkenen ontkenen categorisch, maar voor de pers maakte dit niets uit. Er verschenen overal in Duitsland ademloze verslagen van de zittingen – van de hand van journalisten die er niet bij waren geweest. De verslaggever van de Leipziger krant *Unser Planet* berichtte dat een heer die hoger wilde opklimmen in de sekte Ebel in een ritueel moest observeren terwijl die zich met een jonge vrouw in een door kaarsen verlichte ruimte bevond. „Wat het meisje op de schoot van de leider nu deed, was van zodanige aard dat

zelfs de oppervlakkigste beschrijving ervan zou uitmonden in een strafbare overschrijding van alles wat doorgaat voor moraliteit.”

Alle gunstige getuigenissen van Ebels aanhangers haalden niks uit. Na een slepende zaak werd hij in 1839 veroordeeld voor het oprichten van een sekte; hij werd voorgoed uit zijn ambt gezet en opgesloten „tot verbetering” kon worden vastgesteld. De beschuldigingen van seksuele aard werden wel genoemd in het vonnis, maar geen van allen gehonoreerd. Ze werden echter ook niet verworpen. Pas bij hoger beroep in 1842 stelde het Hof van Appel in Berlijn vast dat Ebel helemaal geen sekte had opgericht en dat hij een „rechtschapen man was met een onberispelijke morele zuiverheid”.

Voor de predikant was dat rijkelijk laat. Hij verhuisde met een stel trouwe ebelianen naar Baden, waar hij nog een aantal onleesbare traktaten schreef over de leer van Schönherr. Hij overleed in 1861.

Parallellen

Wat maakt dit boek over een obscure rel in Oost-Pruisen nou de moeite waard om anno 2026 te lezen? Clark trekt nergens expliciet parallellen met het heden, maar de opmerkingen in zijn afsluitende hoofdstuk zullen de lezer zeker aan het denken zetten. De pers en de geruchtensfeer waren essentieel voor de verspreiding van het schandaal rond Ebel, schrijft hij. Vervolgens werd die gemanipuleerde volksofinie gebruikt om vervolging af te dwingen.

Dat Ebel – die getrouwd was en drie kinderen had – niet beantwoordde aan het toen heersende idee van mannelijkheid, kwam hem duur te staan. Graaf Finckenstein noemde hem een „hermafrodit”, alleen aantrekkelijk voor vrouwen en andere meisjesachtige mannen als hijzelf. Zijn aanklagers waren kwaadwillend, maar de Pruisische overheid trad op tegen Ebel uit naam van de rede; zij meende aan de goede kant van de geschiedenis te staan. Clark besluit ermee dat ook de rede „een strenge meesteres” kan zijn, „zelfs een tirannieke, als haar voorrechtens in haar naam een betere manier van denken en leven probeerden op te leggen”.

Christopher Clark:
Een schandaal in Königsberg.
De Bezige Bij,
200 blz. € 24,99
●●●●○

Een tentenkamp van Palestijnen die hun huis verloren in de wijk Zeitoun in Gaza-Stad, deze week.FOTO JEHAD ALSHRAFI/AP PHOTO

Joodse antizionisten op zoek naar een nieuw Israël

ANTIZIONISME Hoe moet een vertwijfelde Jood zich verhouden tot het huidige destructieve en genadeloze Israël? Twee boeken van antizionistische Joodse auteurs onderzoeken die vraag, met introspectie en historische argumenten.

Door **Sjoerd de Jong**

Auschwitz riep de vraag op of er na deze diabolische verschrikking nog poëzie mogelijk was. Tachtig jaar later, nu Gaza voor veel mensen het absolute morele ijkpunt is geworden, worstelen een antizionistische Amerikaanse en een Nederlandse Joodse auteur met de vraag naar hun relatie met Israël én het Jodendom.

De Amerikaanse links-liberale publicist Peter Beinart (1971) adresseert de vraag al in de titel van zijn boek, *Being Jewish after the Destruction of Gaza*. Hij hoopt op een Jodendom dat zich ontdoet van het geloof in „suprematie” en „idolatrie” van de staat. Een Jodendom dat de mensheid weer „tot een zegen is” en kan helpen „zichzelf te bevrijden”.

De Nederlandse schrijver Maurits de Bruijn (1984) verlangt naar een humanistisch Jodendom „dat leeft – niet alleen overleeft”, een „zonder uitsluiting, zonder racisme”. Net als Beinart probeert hij Jodendom los te wrikken van zionisme, een identificatie die voor de meeste Israëliërs vanzelfsprekend is.

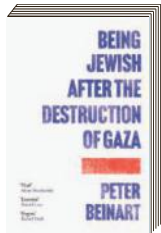
Onheilspellende straten

De Bruijn doet dat in een sterk persoonlijk essay met de dubbelzinnige titel *Geweten*: hij doet een beroep op het geweten van zijn lezers én wil voorkomen dat we ‘het’ niet geweten hebben. En ‘het’ is dan: de systematische onderdrukking van de Palestijnen. Bein-

art beoogt min of meer hetzelfde maar hij is zakelijker dan de Bruijn, al is ook bij hem de worsteling persoonlijk. Hij draagt zijn boek op aan zijn oma, die het met alles erin oneens was. Gaza kostte hem vriendschappen.

Het beste deel van *Geweten* is het tweede (‘Werkelijkheid’), waarin De Bruijn deelneemt aan een groepreis door Israël. Met name een bezoek aan de door Joodse kolonisten beheerste stad Hebron is beklemmend. Zijn introspectieve stijl maakt dat je in gedachten met hem meeloopt door de lege, onheilspellende straten van die stad.

Minder sterk is De Bruijns historische exposé, dat hij presenteert als een les in „kennis”. Onder zionisten verstaat De Bruijn („binnen het huidige tijdsgewricht”) mensen die alle machtsmiddelen toelaatbaar achten voor instandhouding van de staat Israël. Dat zal zeker na 7 oktober 2023 opgaan en het is waar dat het zionisme na de moord op Rabin in 1995 door een Joodse extremistie allengs een radicale, ook messianistische afslag heeft genomen. Maar De Bruijn lijdt wel aan een vorm van presentisme: Gaza als culminatie van een proces dat al begon met het vroegste zionisme. Hij heeft weinig oog voor wat daar niet in past: de dubbelzinnigheid van Europese naties tegenover zionistische en Arabische belangen, de schroom om Israël te erkennen (de Sovjet-Unie was de eerste, Nederland aarzelde, bevreesd voor een

Peter Beinart:
Being Jewish after the Destruction of Gaza.
A Reckoning.
Knopf, 172 blz.
€ 20,99
●●●●○

Maurits de Bruijn:
Geweten. Over Israël en Palestina.
Das Mag, 243 blz.
€ 22,99
●●●●○

stimulans op het Indonesische nationalisme). Israël kwam voort uit *settler colonialism* maar ook uit dekolonisatie: het verkrumelen van de Ottomaanse, Russische en Britse imperia gaf impulsen aan een reeks nationalistische en separatistische bewegingen. Maar bij De Bruijn zijn het zionisme, Israël en zijn westerse sponsors de enige relevante spelers op het toneel. Zelfs de Palestijnen blijven grotendeels figuranten.

Dat is des te vreemder, omdat De Bruijn de ‘westerse’ media verwijt dat ze de Joodse slachtoffers van 7 oktober wél een gezicht hebben gegeven, maar niet de talloze Palestijnen die sindsdien door Israël zijn vermoord. Het is een beschuldiging die intuïtief aanspreekt – maar is het ook waar? De omslag in de publieke opinie, juist op basis van ‘de media’, wijst op iets heel anders. *NRC* bracht bijvoorbeeld een lange reeks getuigenissen en portretten van Palestijnse slachtoffers. Een portrettengalerij van Joodse doden na 7 oktober vond ik niet.

Ingebeelde machteloosheid

Peter Beinart dient zijn engagement op zijn beurt bij voorkeur op met argumenten. Zijn stelling is dat het de facto oppermachtige Israël zich na 7 oktober heeft vastgedraaid in een fixatie op eigen slachtofferschap en ingebeeld machteloosheid, met de Holocaust als ultiem retorisch wapen. De wereld is tegen ons, alleen genadeloze

staatsmacht kan ons helpen. De staat is een afgod geworden, waarschuwt Beinart.

Die reflex is verklaarbaar, na de horror van de Hamas-aanslag, maar is volkomen doorgeslagen. Beinart weerspreekt de pijnlijke sofismen die de vernietiging van Gaza moeten goedpraten. Zoals de cynische relativering van het ‘relatief lage’ percentage Palestijnse slachtoffers (dat zou, rekende hij uit, neerkomen op 500.000 Israëli’s of 18 miljoen Amerikanen). Of de ‘Mexico-analogie’ (wat zouden de VS doen als Mexico een bloedbad aanricht op Amerikaanse grondgebied). Gaza was geen soevereine natie zoals Mexico, maar een geïsoleerde (en, vergeet hij erbij te zeggen, door Hamas gemilitariseerde) stadstaat.

De bloeddorst van Hamas plaatst hij in een traditie van antikoloniaal verzet. Hij vergelijkt 7 oktober met de opstand van slaven op Haïti (1791) of de moordpartij die inheemse krijgers aanrichtten onder Amerikaanse kolonisten in Fort Mims, Alabama (1813). Maar zulke vergelijkingen gaan nooit helemaal op. Ze negeren de langdurige historie van nationalistische – en religieuze – rivaliteit tussen Joodse kolonisten en Arabische bevolking in een post-imperiale context.

Treffender is het contrast dat Beinart ziet tussen het huidige Israëliëse zelfbeeld van slachtofferschap en het spijkerharde realisme van vroege zionisten als Ben Goerion. Zij waren zich maar al te bewust van het zionistische, in hun ogen noodzakelijke daderschap. Ben Goerion vond het logisch dat Palestijnse Arabieren zich verzetten tegen de uitverkoop van hun land. De *hardliner* Jabotinsky was nog uitgesprokener: „Elke inheemse bevolking verzet zich tegen kolonisatie”, schreef hij in 1933 toen Palestina onder Brits mandaat stond, „de Arabieren in Palestina dus ook.” Het deed geen afbreuk aan zijn overtuiging dat er een staat voor de vervolgde Europese Joden moest komen.

Dat is goed gezien van Beinart, maar hij draait de tegenstelling iets te sterk aan. Sinds oktober 2023 klinkt in Israël onverbloemd de roep om etnische zuivering – of erger – van de Palestijnen. Daaruit spreekt eerder het besef en zelfs de aandrift om niet alleen slachtoffers te zijn maar vooral ongenaakbare daders.

Als dit machtige, door veiligheid geobsedeerde Israël de wereld voor Joden niet veiliger maar onveiliger maakt, zoals beide schrijvers geloven, wat dán? De Bruijn wil horen bij een brede „golf van verzet”, maar stelt tegelijk dat er „geen rechtvaardige manier [is] waarop de Israëliëse aanwezigheid in de regio ongedaan gemaakt kan worden”. Dat klinkt als een afwijzing van geweld, maar suggereert ook dat een einde aan de huidige staat Israël wél mogelijk is. Beinart hoopt op een inclusief „Israël-Palestina”, met gelijke rechten voor iedereen.

Vooralsnog lijken dat wensdromen. Maar na zoveel ellende zit er voor deze vertwijfelde antizionistische auteurs niets anders op. Ze kunnen alleen maar hopen dat na de golf van geweld die door het hele Midden-Oosten rolde, met Israël als onbetwiste winnaar, iets van bezinning ontstaat op een andere, betere toekomst.

Advertentie

Uitgeverij De Arbeiderspers feliciteert
Rik Zaal met **Het land van Hrabal**
op de shortlist van de BNG Literatuurprijs

Foto © Suanne Heimer

Anton de Goede: Een gat in het hoofd. Leven en werk van Heere Heeresma. De Arbeiderspers, 520 blz. € 34,99

Wat een rare man. Wat een rare man”, mompelde de onlangs overleden filmer Frank Diamand toen hij een oude brief van Heere Heeresma (1932-2011) aan een uitgever las. Heeresma wilde een aantal Joodse verhalen publiceren en schreef trots dat hij, na zo’n vijf jaar door heel Europa Toralesen te hebben gevolgd, nu zelfs was geaccepteerd als student van „de beroemde Isaac Fajgenbaum”.

Diamand wist wel beter: die Fajgenbaum bestond helemaal niet. Hij had Heeresma in de jaren zestig leren kennen op een verjaardagsfeestje waar Heeresma had verkondigd overlevende van Bergen-Belsen te zijn. „God, maar ik herinner me je niet van daar...” had Diamand, die zelf dat kamp had overleefd, geantwoord. De pijnlijke interactie had een vriendschap niet in de weg staan. Maar toen Heeresma zich jaren later opnieuw als Jood voordeed, ditmaal om een Joodse vrouw te versieren, had Diamand er genoeg van en beëindigde hij hun contact.

Op dat moment was Heere Heeresma een van de meest succesvolle Nederlandse schrijvers, die met zijn flonkerende taal even geestig als genadeloos de mistroostigheid van het bestaan wist op te roepen. Titels als *Een dagje naar het strand*, *Han de Wit gaat in ontwikkelingshulp* en *Zwaar-moedige verhalen voor bij de centrale verwarming* gingen in de jaren zeventig met honderdduizenden over de toonbank. Dat gold ook voor de serie erotische verhalen en pornopersiflages die hij schreef, al dan niet onder pseudoniem. Liefst elf van zijn boeken werden verfilmd, *Een dagje naar het strand* zelfs twee keer: door Theo van Gogh en Roman Polanski.

Straatarm en vereenzaamd

Dezelfde Heeresma zou de laatste jaren van zijn leven straatarm en vereenzaamd doorbrengen in een appartementje in Hilversum, nadat hij na 43 jaar huwelijk door zijn tweede vrouw was verlaten. Zijn zoon, Heere Heeresma jr., die hem altijd in zijn kielzog was gevolgd, wilde hem ook niet meer zien. Met zijn dochter Marijne en haar kinderen had hij überhaupt nauwelijks contact gehad.

Tot het einde toe bleef Heere Heeresma dwars en conflictueus. Een charmante en ongrijpbare poseur was hij ook. Met groot aplomb kon hij mensen de meest fantastische verhalen op de mouw spelden. Zo vertelde hij eens in een groot interview in *Vrij Nederland* over zijn beslommeringen als baas van waterretteketen Monsieur Laundry in Frankrijk. Hij liet zijn Ghanese werknemers blauwwitte uniformen dragen, de kleuren van de Israëlische vlag. *Vrij Nederland* slikte het voor zoete koek.

Kortom, een intrigerende man – en niet het meest gemakkelijke onderwerp voor een biografie. Want wanneer lopen bij Heeresma feiten over in fictie? En waar kwam zijn be-

Heere Heeresma in 2001. FOTO AD NUIS/HOLLANDSE HOOGTE/ANP

Heere Heeresma was een intrigerende man bij wie feiten en fictie voortdurend in elkaar overliepen

BIOGRAFIE Heere Heeresma verkocht in de jaren zeventig vele duizenden boeken. Behalve succesvol schrijver was hij een rare man, en daarom geen makkelijk onderwerp voor een biografie.

Door **Jaap Cohen**

hoeftte vandaan om zich consequent te verzetten tegen alles en iedereen? „Mijn privéleven speelt zich af achter een brandscherm”, zei Heeresma. Journalist Anton de Goede, die Heeresma goed heeft gekend, probeert in zijn biografie *Een gat in het hoofd* achter dat brandscherm te komen. Enthousiast en met een open blik neemt hij de lezer mee op een zoektocht langs verschillende plekken en mensen die in het leven van Heeresma een rol hebben gespeeld, onderweg ruim baan gevend aan prachtige

De oorlog moet van beslissende invloed zijn geweest op Heeresma; thuis hadden ze Joodse onderduikers

anekdotes en klassieke Heeresma-uitspraken („Men kan over mij lopen, maar niet hele marsen”). Heeresma groeide op als oudste van drie zoons in de Stadionbuurt in Amsterdam-Zuid. Zijn vader was een Nederlands-Hervormde godsdienst-onderwijzer die al op 42-jarige leeftijd overleed, maar grote invloed had op zijn oudste zoon. Heeresma sr. keerde zich consequent tegen de gevestigde orde, had opvallend veel respect voor het jodendom en schreef een eigen tijdschrift vol in statig ge-

beeldhouwde taal. Hij was een goede verteller. Dat gold ook voor Heeresma’s moeder, die afkomstig was uit een Scheveningse redersfamilie. Zij was trots, eigenwijs en onafhankelijk – en ze spoorde haar kinderen met succes aan om die eigenschappen eveneens te ontwikkelen. De oorlogsperiode moet van beslissende invloed zijn geweest op Heeresma. In zijn ouderlijk huis schuilden al vroeg Joodse onderduikers. Om hem heen werden Joodse buurtgenoten weggevoerd. En hij zag met eigen ogen hoe de nazi’s een gearresteerd Joods vriendje bruut op straat in elkaar traptten. „Ik ben spontaan gaan overgeven toen, en daar eigenlijk nooit mee opgehouden.” De belevissen tijdens de oorlog leidden ertoe dat in zijn gehele oeuvre een grondtoon van ernst doorklinkt, zoals De Goede treffend observeert.

In 1962 beleeftde Heeresma zijn eerste grote literaire succes met de publicatie van de novelle *Een dagje naar het strand*, waarvan er zo’n anderhalf miljoen (!) werden verkocht. Het boek beschrijft de innerlijke wereld van een alcoholist die met zijn dochtertje over het strand dwaalt. Het was een tragisch verhaal, waarbij Heeresma duidelijk putte uit eigen ervaringen. Hijzelf was namelijk ook alcoholist – het was de voornaamste reden waarom zijn eerste huwelijk, waaruit een dochter was voortgekomen, uit de klippen liep. De Goede citeert uitgebreid uit een ontluisterende brief van Heeresma’s eerste vrouw, waarin zij gedetailleerd beschrijft hoe hij haar fysiek mishandelde als hij gedronken had. „Dit hoofdstuk zou in een hagiografie ontbreken”, schrijft De Goede droog.

Met dank aan zijn tweede vrouw Lookie Cornets de Groot lukte het Heeresma om van de drank af te komen. Daarna braken zijn hoogtijdagen aan: hij floreerde in de periode tussen 1968 en 1974, de jaren vol „heerlijke hilariteit” en anarchisme. Hij slaagde er keer op keer in om de beklemming van het burgerlijke bestaan aansprekend te beschrijven. Maar met zijn succes groeide ook zijn afkeer van ‘het systeem’. Hij wilde steeds minder met instanties te maken hebben, haalde zijn leerplichtige zoon van school en liet zich voortaan alleen contant uitbetalen. Hij behoorde alleen „van nature maar niet meer tot de geest” tot de samenleving en betaalde geen belasting meer. „Dit is niet zomaar iets, maar een Principe van mij dat me geen windeieren legt, maar waarom zouden principes altijd geld moeten kosten?” Als soeverein *avant la lettre* bestond zijn leven meer en meer uit ruziemaken, stokte lange tijd zijn productie en gleed hij af.

Eva Hofman: Man neemt vrouw. Aantekeningen uit het patriarchaat. Pluim, 205 blz. € 22,99

men. Daarna braken zijn hoogtijdagen aan: hij floreerde in de periode tussen 1968 en 1974, de jaren vol „heerlijke hilariteit” en anarchisme. Hij slaagde er keer op keer in om de beklemming van het burgerlijke bestaan aansprekend te beschrijven. Maar met zijn succes groeide ook zijn afkeer van ‘het systeem’. Hij wilde steeds minder met instanties te maken hebben, haalde zijn leerplichtige zoon van school en liet zich voortaan alleen contant uitbetalen. Hij behoorde alleen „van nature maar niet meer tot de geest” tot de samenleving en betaalde geen belasting meer. „Dit is niet zomaar iets, maar een Principe van mij dat me geen windeieren legt, maar waarom zouden principes altijd geld moeten kosten?” Als soeverein *avant la lettre* bestond zijn leven meer en meer uit ruziemaken, stokte lange tijd zijn productie en gleed hij af.

De Goede heeft geen klassieke biografie geschreven. Hij is zelf nadrukkelijk aanwezig, al laat hij de meeste analyses en beschouwingen over aan de mensen die hij interviewt. Uit deze gesprekken en uit bronnen die hem tijdens zijn zoektocht onder ogen komen, citeert hij uitgebreid – soms té uitgebreid, bijvoorbeeld als hij twaalf volle pagina’s inruimt voor het weergeven van een schrijnende maar ook warrige brief van Heeresma’s jongere broer Marcus, die als zijn eeuwige vijand gold. De grote verdienste van deze biografie is dat voor het eerst serieus wordt ingegaan op de allesbepalende betekenis van religie voor Heeresma. Zijn werk, dat vrijwel uitsluitend werd gelezen door atheïsten, zat paradoxaal genoeg vol met religieuze verwijzingen. Heeresma was dan ook diepgelovig, ging uit van een letterlijke lezing van de Bijbel en voerde intensieve theologische discussies met Schriftkenners. En hoewel je dat op grond van de ontmoeting met Frank Diamand niet zou verwachten, koesterde Heeresma een oprechte affiniteit met het jodendom, dat tenslotte aan de oorsprong van het christendom staat.

Theologische discussies

Hofman weet als geen ander hoe het eraan toegaat in de krochten van het internet die we de manosphere zijn gaan noemen. Als journalist en redacteur technologie bij *De Groene Amsterdammer* doet Hofman al jaren onderzoek naar misogynie en intercultuur. Manosphere-influencers als Andrew Tate (die in meerdere landen werd aangeklaagd voor verkrachting en mensenhandel) drukken jongens op het hart dat het leven draait om geld, status en het domineren van vrouwen. Hofman analyseert niet alleen scherp waarom sommige jongens vatbaar zijn voor dit soort ideeën, maar laat ook zien dat ze geworteld zijn in patriarchale overtuigingen die veel breder gedragen worden dan de extremistische speeches van Tate en trawanten: mannen zijn gewoon vaak betere leiders, en vrouwen moeten na al die feministische vooruitgang nu echt eens een keer ophouden met zeuren. Volgens Hofman komen we niet verder door de manosphere de schuld te geven van deze oude ideeën, die nu alleen een nieuw medium hebben gevonden.

„Heeresma was een ontregelaar die van zijn leven een soort totaaltheater maakte”, concludeert De Goede aan het eind van zijn biografie. Helemaal achter het brandscherm komen, daarin slaagt hij niet. Dat had een legertje psychologie waarschijnlijk evenmin voor elkaar gekregen. Maar door met een soepele pen het leven en werk van Heeresma op verschillende niveaus te ontleden, lukt het De Goede wel degelijk om dichterbij te komen bij deze, ja, rare man.

Boze conservatieve mannen zijn niet het enige probleem

ESSAYS Het patriarchaat zaagt weer aan feministische stoelpoten, nu vooral online. Maar internetmisogynie omvat meer dan de manosphere.

Door **Lotte Hondebrink**

In 1991 lag het boek *Backlash*, geschreven door Susan Faludi, voor het eerst in de winkel. Inmiddels is het een klassieker: Faludi toont erin aan dat er na iedere feministische golf een conservatieve tegenbeweging (een backlash) op gang komt, die vrouwen zo snel mogelijk weer terug achter het aanrecht wil krijgen. Nu, vijfendertig jaar later, is er weer zo’n backlash aan de gang. Na de overwinningen van bewegingen als #MeToo en *body positivity* zaagt het patriarchaat weer aan de stoelpoten van het feminisme. Deze keer gebeurt dat op een nieuwe manier: online. In de nieuwe essaybundel *Man neemt vrouw* neemt journalist Eva Hofman (1995) de hedendaagse internetmisogynie onder de loep.

Hofman weet als geen ander hoe het eraan toegaat in de krochten van het internet die we de manosphere zijn gaan noemen. Als journalist en redacteur technologie bij *De Groene Amsterdammer* doet Hofman al jaren onderzoek naar misogynie en intercultuur. Manosphere-influencers als Andrew Tate (die in meerdere landen werd aangeklaagd voor verkrachting en mensenhandel) drukken jongens op het hart dat het leven draait om geld, status en het domineren van vrouwen. Hofman analyseert niet alleen scherp waarom sommige jongens vatbaar zijn voor dit soort ideeën, maar laat ook zien dat ze geworteld zijn in patriarchale overtuigingen die veel breder gedragen worden dan de extremistische speeches van Tate en trawanten: mannen zijn gewoon vaak betere leiders, en vrouwen moeten na al die feministische vooruitgang nu echt eens een keer ophouden met zeuren. Volgens Hofman komen we niet verder door de manosphere de schuld te geven van deze oude ideeën, die nu alleen een nieuw medium hebben gevonden.

Veelkoppig monster

In de beschrijvingen van het (online) krachtenspel tussen feminisme en backlash is *Man neemt vrouw* op zijn sterkst. Hofman spreekt met expertise over dit onderwerp, en brengt verschillende internet-trends op een originele manier met elkaar in verband. De incel-beweging wordt bijvoorbeeld gepresenteerd als onderdeel van de huidige tegenbeweging. Dit ligt behoorlijk voor de hand. Man-

In het kader van Internationale Vrouwendag op 8 maart wordt in Amsterdam de Feminist March gelopen. FOTO KIM VAN DAM/ANP

nen op het internet die vrouwen haten omdat ze geloven dat die hen seks verschuldigd zijn: veel seksistisch wordt het niet.

Wat minder voor de hand ligt, is dat de op vrouwen gerichte online afval- en dieetcultuur volgens Hofman ook in de backlash past: dieetcultuur lijkt over gezond eten te gaan, maar onder tussen moet je vooral dun zijn. Vrouwen die aan deze denkbeelden ten prooi vallen doen in *Man neemt vrouw* aan een raadselachtige, Foucaultiaans aandoende zelfdwang. Ze proberen zichzelf en elkaar in een patriarchaal ideaalbeeld te wurmen dat hen op alle mogelijke manieren klein wil houden. Hofman laat hiermee zien dat de tegenbeweging een veelkoppig monster is, en dat deze niet alleen maar bestaat uit boze conservatieve mannen.

Het idee, dat vrouwen zich onder het gewicht van het patriarchaat tegen zichzelf en elkaar keren, is overigens niet nieuw, vooral niet als het gaat over het voldoen aan lichaamsbeelden en -idealen. In de jaren zeventig rebelleerden feministen tegen deze geïnternaliseerde misogynie met tuinbroeken en ongekapt haar, in 1993 wijdde Susan Bordo er het monumentale boek *Unbearable Weight* aan. De online dieetcultuur die Hofman beschrijft is wat dat betreft inderdaad relevant, maar haar betoog had nog iets meer aan diepgang kunnen winnen als ze ook naar de geschiedenis vóór het jaar 2000 had gekeken.

Bekende vrouwen

De patriarchale ideeën die Hofman bespreekt, worden soms ter afwisseling geïllustreerd aan de hand van de levens en carrières van bekende vrouwen. Deze portretten liggen Hofman duidelijk goed. Haar beschrijving van TV-icoon Lucille Ball is vernakelijk. Ball speelde in de serie *I Love Lucy* (1951-1957) de naïeve huisvrouw Lucy Ricardo, terwijl ze in werkelijkheid de show deels produceerde en daar waanzinnig rijk van werd. Hofman presenteert Ball als iemand die profiteerde van het patriarchale ideaal van de huisvrouw, maar die ondertussen haar tijd vooruit was als zakenvrouw in de jaren vijftig. Ook andere portretten, zoals dat van de controversele podcaster en actrice Dascha Nekrasova, zijn meeslepend maar worden helaas wat losjes in verband gebracht met de centrale problematiek van het boek.

Hofman eist met dit boek haar plaats op in een rijk feministisch debat. *Man neemt vrouw* is niet alleen geïnspireerd door Faludi’s *Backlash*, maar bouwt ook voort op recentere schrijvers. De toegenomen essayvorm en de thematiek van het boek doen denken aan het werk van Amerikaanse feministen als Jia Tolentino en Rebecca Solnit. Hofman staat middenin deze moderne feministische traditie, en geeft er door haar nuchtere stijl en journalistieke grondigheid haar eigen draai aan. Het patriarchaat mag wel uitkijken: Eva Hofman laat er geen spaander van heel.

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3050
(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties

T: 020 - 755 3049,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: 020 - 755 3052
E: familieberichten@nrc.nl

NRCWebwinkel

E: klientenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar NRC te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur. W: nrc.nl/service,
T: 088-572 0572
(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring). Almelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○ goed
●●○○ matig
●○○○ zwak

Een roman vol liefde en leugens

‘Alles is waar behalve
wat ik heb verzonnen.’
– Adriaan van Dis

